

Konrad Graczyk

 <https://orcid.org/0000-0002-0991-2036>

Uniwersytet Śląski w Katowicach

 <https://ror.org/005k7hp45>

Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie

„Stołeczny” Sondergericht. Niemiecki Sąd Specjalny w Krakowie (Sondergericht Krakau) 1939–1945¹

Dotychczasowe ustalenia dotyczące piśmiennictwa poświęconego Sondergericht Krakau mają charakter szczątkowy i obejmują dociekania Andrzeja Wrzyszcza w dziele poświęconym okupacyjnemu sądownictwu niemieckiemu w Generalnym Gubernatorstwie² (GG), a także fragment autorskiego artykułu na temat skazania niemieckiego sędziego Alberta Michela przez Sąd Okręgowy w Krakowie w 1949 roku, w którym w zarysie przedstawiono ówczesny stan wiedzy i który został wykorzystany również w niniejszym tekście³.

- 1 Artykuł został opracowany w ramach projektu badawczego *Sądy specjalne w Generalnym Gubernatorstwie – Sondergerichte im Generalgouvernement* finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki w Krakowie (2020/39/B/HS5/02111).
- 2 A. Wrzyszcza, *Okupacyjne sądownictwo niemieckie w Generalnym Gubernatorstwie 1939–1945. Organizacja i funkcjonowanie*, Lublin 2008.
- 3 K. Graczyk, *Skazany nazistowski sędzia. Sprawa Alberta Michela przed Sądem Okręgowym w Krakowie (1948–1949)*, w: *Nazwać zbrodnie po imieniu. Ustalenia Komisji*

Artykuł, podzielony według porządku chronologiczno-problemowego, prezentuje początkowo statykę, a następnie dynamikę badanego zagadnienia. Wprowadzenie tradycyjnie zawiera opis stanu badań, podstawy źródłowej, celu i zastosowanych metod badawczych oraz podstaw teoretycznych niemieckiego sądownictwa specjalnego. Następnie przedstawiono okoliczności utworzenia tytułowego Sądu Specjalnego w Krakowie, kwestię właściwości miejscowej, a także ustroju. W kolejnym etapie omówiono aspekt personalny sądu, zarówno w zakresie sędziów, jak i prokuratorów i urzędników sądowych. Najobszerniejsza partia tekstu dotyczy orzecznictwa – przedstawiono w niej dane statystyczne i omówiono ważniejsze wyroki, wraz z kwalifikacją prawną oraz próbami zmiany prawomocnych wyroków. W tej części zamieszczono zestawienie osób skazanych na karę śmierci. Przedostatni fragment opracowania poświęcono działalności sądu specjalnego w świetle okupacyjnej prasy (nie został włączony do punktu poświęconego orzecznictwu z uwagi na odmienną podstawy źródłowej i metodologii). Ostatni punkt to opis ewakuacji sądu i podsumowanie wyników badań.

Należy nadmienić, że działalność tytułowego sądu w niewielkim zakresie zaznaczyła się w publikacjach dotyczących okupowanego Krakowa. W milenijnej *Encyklopedii Krakowa* brak hasła na ten temat⁴, nie pisał o tym też Edward Kubalski w swoim dzienniku⁵. Tadeusz Wroński w okupacyjnej kronice wskazał jedynie kilka informacji odnoszących się do dziedziny sądownictwa: pod datą 10 maja 1940 roku, że do więzienia Montelupich z Zakopanego przywieziono 20 więźniów, z których większość została skazana na śmierć przez sąd specjalny; 29 sierpnia 1940 roku napisał o skazaniu na karę śmierci Andrzeja Raźnego i Jana Sroki przez Sąd Specjalny w Krakowie za nielegalne posiadanie broni i o wykonaniu tego wyroku; 14 września 1943 roku o straceniu w więzieniu św. Michała 10 więźniów skazanych przez sąd specjalny za „rzekomą działalność polityczną”, a 17 października 1943 roku o ogłoszeniu przez megafony nazwisk 40 osób skazanych przez sąd specjalny na karę śmierci⁶. Dwa ostatnie

Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w sprawie zbrodni z okresu II wojny światowej, red. S. Karowicz-Bienias, R. Leśkiewicz, A. Pozorski, Warszawa 2021, s. 206–249.

4 Zob. *Encyklopedia Krakowa*, Warszawa–Kraków 2000, s. 883.

5 Zob. E. Kubalski, *Niemcy w Krakowie. Dziennik 1 IX 1939 – 18 I 1945*, red. J. Grabowski, Z. Grabowski, Kraków–Budapeszt 2010.

6 Zob. T. Wroński, *Kronika okupowanego Krakowa*, Kraków 1974, s. 97, 113, 290, 295.

wpisy, ze względu na liczbę osób jednorazowo skazanych na karę śmierci oraz sposób ogłoszenia wyroku przez megafony, nie powinny odnosić się do sądu specjalnego, lecz do policyjnego sądu doraźnego. Bezpośrednio o Sądzie Specjalnym w Krakowie nie napisał w swoim opracowaniu Andrzej Chwalba. Jedynie fragmenty jego pracy, ze względu na rodzaj opisywanego czynu, można odnosić do niego pośrednio⁷.

W literaturze wzmiankowane są natomiast niektóre z wydanych wyroków, np. przeciwko reichsdojczowi Adamowi Huberowi, skazanemu 27 lipca 1944 roku na karę śmierci za ukrywanie Żydów⁸; przeciwko polskiemu lekarzowi Zygmuntowi Wałczyńskiemu, skazanemu przez Sondergericht na karę dwóch lat więzienia za aborcję przeprowadzoną na niemieckiej kobiecie, powtórnie skazanego na karę śmierci wyrokiem Wyższego Sądu Niemieckiego w Krakowie (sprawa szczegółowo omówiona w dalszej części opracowania)⁹; przeciwko Markowi Biebersteinowi i osobom z nim współoskarżonym, biorącym udział w pozyskiwaniu zezwoleń dla Żydów na pozostawanie w Krakowie za łapówki¹⁰ oraz kilka dalszych, np. przeciwko kobiecie skazanej za kradzież zasłon na szkodę Kolei Wschodniej czy w sprawie o kradzież z młyna pod zarządkiem niemieckim¹¹. O przypadku skazania Polki na karę śmierci za zdradę podczas posiedzenia sądu specjalnego odbywanego w więzieniu Montelupich napisał Józef Bratko¹² – budzi to jednak wątpliwości, bowiem sprawa tego rodzaju nie powinna być rozpoznawana jednoosobowo. Sondergericht nie mógł też jednoosobowo orzec kary śmierci, mógł to uczynić jedynie kolegialnie. Dodatkowo praktyki krakowskiego sądu specjalnego polegającej

7 Zob. A. Chwalba, *Okupacyjny Kraków w latach 1939–1945*, Kraków 2002, s. 158, 398.

8 Zob. B. Musiał, *Deutsche Zivilverwaltung und Judenverfolgung im Generalgouvernement. Eine Fallstudie zum Distrikt Lublin 1939–1944*, Wiesbaden 1999, s. 338.

9 Zob. B. Manthe, *Richter in der nationalsozialistischen Kriegsgesellschaft. Beruflicher und privater Alltag von Richtern des Oberlandesgerichtsbezirks Köln, 1939–1945*, Tübingen 2013, s. 269.

10 Zob. A. Biberstein, *Zagłada Żydów w Krakowie*, Kraków 1985, s. 37.

11 Zob. A. Czocher, *Drobna przestępczość pospolita w okupowanym Krakowie na podstawie akt więźniów więzienia przy ul. Senackiej (tzw. więzienie św. Michała) z lat 1939–1945*, w: *Polska pod okupacją 1939–1945*, red. M. Przegiętka, M. Grądzka-Rejak, M. Hańderek, S. Kalbarczyk, S. Piątkowski, M. Sikora, T. Toborek, J. Wróbel, t. 3, Warszawa 2019, s. 127, 129, 132.

12 Zob. J. Bratko, *Gestapowcy, kontrwywiad, konfidenci, konspiratorzy*, Kraków 1990, s. 334.

na odbywaniu posiedzeń w samym więzieniu nie potwierdzają źródła. Być może chodziło w tym przypadku o sąd policyjny.

Brak szerszego opracowania początkowo jawił się jako wynik niskiego stopnia zachowania źródeł archiwalnych. Jak napisał bowiem w 1969 roku prokurator Jan Brandys, członek Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Krakowie, akta „Sondergerichtu w Krakowie” zostały zniszczone w 1944 roku przez pracowników byłych sądów niemieckich¹³. Przeprowadzona szeroka kwerenda pozwoliła jednak podjąć próbę wypełnienia tej luki.

Postawione zadanie badawcze wymagało udzielenia odpowiedzi na szereg pytań, dotyczących różnych aspektów działalności Sądu Specjalnego w Krakowie. Chodzi tu o kwestię okoliczności jego utworzenia i początków działalności, właściwości, ustroju, kadr, orzecznictwa (w tym wymiaru kar) i ewakuacji. Nasuwa się np. pytanie o liczbę sędziów i ich personalia, obsadę stanowiska przewodniczącego sądu, statystykę pod sądnych (np. pod względem narodowości), liczbę orzeczonych kar śmierci, występowanie tzw. narodowosocjalistycznych typów przestępców, występowanie spraw o nieuprawnione opuszczenie getta oraz udzielanie schronienia Żydom, a także wykorzystywanie nadzwyczajnych środków prawnych wobec wyroków sądu specjalnego.

W artykule objęto analizą źródła pierwotne i wtórne. W ramach tych pierwszych skupiono się na źródłach normatywnych (głównie ustawodawstwo GG), archiwalnych (orzeczenia Sądu Specjalnego w Krakowie) i prasowych (okupacyjne dzienniki polsko- i niemieckojęzyczne). Analiza źródeł wtórnych sprowadzała się do literatury przedmiotu. Wykorzystano metodę formalno-dogmatyczną, historyczną oraz statystyczną. Metoda formalno-dogmatyczna, charakterystyczna dla nauk prawnych, polegała na omówieniu i analizie przepisów niemieckiego ustawodawstwa – III Rzeszy i GG, zarówno w odniesieniu do ustroju sądu, jak i jego orzecznictwa. W oparciu o metodę historyczną, bazując na zachowanych dokumentach, ustalono warstwę faktograficzną oraz zrekonstruowano przebieg badanych zdarzeń i procesów. W badaniach zachowanego orzecznictwa sądowego stosowano natomiast metodę statystyczną. Wykorzystano w tym celu przygotowaną ankietę obejmującą najistotniejsze

13 Zob. Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Krakowie [dalej: AIPN Kr] 307/18, t. 1, Pismo kierownika działu dochodzeniowo-śledczego Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Krakowie do Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce, Wydział Dochodzeniowo-Śledczy z 7.02.1969, k. 11–12.

informacje wynikające z zachowanych wyroków sądowych (np. narodowość oskarżonego, przypisany czyn, skład orzekający, rok wydania wyroku, rodzaj i wymiar kary). Zgromadzone dane zostały następnie poddane analizie statystycznej, która pozwoliła na obliczenie np. przeciętnego wymiaru kary grzywny, więzienia i ciężkiego więzienia lub statystyki kategoryzacyjnej czynów podsądnych żydowskich. W ograniczonym zakresie wykorzystano dodatkowo metodę porównawczą, sięgając po dostępne w literaturze wyniki badań dotyczące innych sądów specjalnych w Generalnym Gubernatorstwie.

Podstawę źródłową należy ocenić jako satysfakcjonującą i przypuszczalnie zupełną – wiele wskazuje na to, że udało się dotrzeć do wszystkich istniejących źródeł wytworzonych przez sąd specjalny. Do opracowania wykorzystano przede wszystkim archiwalia przechowywane w Archiwum Federalnym w Berlinie (zespół R 137 I – w zakresie orzecznictwa; zespoły R 3001 oraz R 102 – w zakresie kadr), Archiwum w Ludwigsburgu, Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie (zespoły GK 94, GK 108, GK 109 – zarówno w zakresie utworzenia sądu i jego ustroju, jak i orzecznictwa) oraz Archiwum Narodowego w Krakowie (zespoły Niemiecki Zakład Karny w Krakowie, Niemiecki Zakład Karny w Tarnowie, Niemieckie Więzienie w Nowym Wiśniczu, Samodzielne Więzienie w Nowym Sączu – w zakresie orzecznictwa). Należy podkreślić zwłaszcza wartość spuścizny małopolskich więzień z okresu wojny, dotychczas pomijanej w badaniach, w której w aktach personalnych znacznej części więźniów znalazły się odpisy wyroków sądów niemieckich (głównie sądów specjalnych). Dokumenty te były użyteczne do opracowania orzecznictwa. Analiza poszczególnych spraw została przedstawiona z perspektywy okupanta, co przejawia się szczególnie w używanych sformułowaniach (m.in. *szkodnik narodowy*).

Na okupowanych ziemiach polskich sądy specjalne były tworzone przez Niemców na podstawie rozporządzenia naczelnego dowódcy niemieckich wojsk lądowych Waltera Brauchitscha z 5 września 1939 roku o sądach wyjątkowych na okupowanych obszarach polskich. Normatyw ten przewidywał tworzenie sądów specjalnych przez dowódców armii na wzór sądów specjalnych funkcjonujących w Niemczech na podstawie rozporządzenia rządu Rzeszy o utworzeniu sądów specjalnych z 21 marca 1933 roku, stosujących przepisy niemieckiego prawa karnego i podlegających nadzorowi ministra sprawiedliwości III Rzeszy. Kreacja kolejnych sądów była skorelowana z zajmowaniem większych polskich miast przez oddziały niemieckie i instalowaniem tam aparatu okupanta. Utworzono więc sądy specjalne w Częstochowie, Wieluniu (przeniesiony wkrótce

do Piotrkowa), Bydgoszczy, Łodzi, Katowicach, Kielcach, Krakowie, Radomiu, Przasnyszu i Poznaniu. Ich dalsze losy odzwierciedlały decyzję Adolfa Hitlera o wcieleniu ziem zachodnich RP do Rzeszy oraz utworzeniu Generalnego Gubernatorstwa. W ślad za tą decyzją 15 listopada 1939 roku generalny gubernator rozporządzeniem o sądach specjalnych¹⁴ przekształcił te z nich, których siedziby znalazły się na obszarze GG, w sądy specjalne GG, jeśli urzędowały w stolicy dystryktu, lub wydziały sądów specjalnych, jeśli działały w innych miejscowościach¹⁵.

Sądy specjalne GG stały się elementem okupacyjnego sądownictwa, które miało charakter dualistyczny: sądownictwo niemieckie było oddzielone od niemieckiego, co motywowano koniecznością segregacji Niemców i nie-Niemców¹⁶. Był to stan odmienny od tego na ziemiach wcielonych do Rzeszy, gdzie nie istniało polskie sądownictwo. Na system sądownictwa polskiego w GG złożyły się sądy grodzkie, okręgowe i apelacyjne. Pion sądownictwa niemieckiego w GG składał się natomiast z sądów specjalnych GG, sądów niemieckich oraz wyższych sądów niemieckich. Poza nimi funkcjonowały w różnym czasie – albo przejściowo, albo do końca okupacji – jeszcze inne okupacyjne sądy niemieckie: sądy wojskowe, sądy specjalne (w pierwszych tygodniach okupacji, przed utworzeniem sądów specjalnych GG), wojskowe sądy doraźne, sądy doraźne tworzone przez policję niemiecką lub „podgrupy operacyjne” SS oraz policyjne sądy doraźne w GG¹⁷.

Sądy specjalne GG stosowały niemieckie prawo karne oraz przepisy ustanowione przez władze GG, rozpatrując sprawy karne przekazane

14 Verordnung über Sondergerichte im Generalgouvernement vom 15. November 1939/Rozporządzenie o Sądach Specjalnych w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 15 listopada 1939 r., „Verordnungsblatt des Generalgouverneurs für die besetzten polnischen Gebiete”, „Dziennik Rozporządzeń Generalnego Gubernatora dla Okupowanych Polskich Obszarów” 1939 Nr 6, s. 34.

15 Zob. A. Wrzyszczyk, *Okupacyjne sądownictwo...*, s. 43–49; A. Wrzyszczyk, *Z działalności Sądu Specjalnego w Radomiu (1939–1945)*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 53 (2001) z. 1, s. 329–331; K. Graczyk, *Sondergericht Kattowitz. Sąd Specjalny w Katowicach 1939–1945*, Warszawa 2020, s. 72–74.

16 Zob. H. Mielnik, *Sądownictwo polskie (nieniemieckie) w dystrykcie lubelskim Generalnego Gubernatorstwa w latach 1939–1944*, Lublin 2020, s. 54; D. Majer, „Narodowo obcy” w III Rzeszy. Przyczynek do narodowosocjalistycznego ustawodawstwa i praktyki prawniczej w administracji i wymiarze sprawiedliwości ze szczególnym uwzględnieniem ziem wcielonych do Rzeszy i Generalnego Gubernatorstwa, Warszawa 1989, s. 318.

17 Zob. A. Wrzyszczyk, *Z działalności Sądu Specjalnego...*, s. 328–329.

im konkretnymi rozporządzeniami, w których ich właściwość miała charakter wyłączny (stały). Ze względu na ramy opracowania nie sposób wyliczyć w tym miejscu wszystkich z tych aktów normatywnych. Przykładowymi istotniejszymi niemieckimi normatywami stosowanymi przez sądy specjalne w GG był kodeks karny Rzeszy Niemieckiej (StGB)¹⁸, rozporządzenie o gospodarce wojennej¹⁹, rozporządzenie przeciwko szkodnikom narodowym²⁰ oraz rozporządzenie przeciwko przestępcom gwałtownym²¹. Z zakresu ustawodawstwa GG można wymienić przykładowo rozporządzenie o oznaczeniu „żydów i żydówek” w GG²², rozporządzenie celem zwalczania podbijania cen²³, rozporządzenie o zwalczaniu chorób płciowych w GG²⁴ oraz rozporządzenie o ograniczeniach pobytu w GG²⁵.

- 18 Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich vom 15. Mai 1871, „Reichsgesetzblatt” [dalej: RGBl.] 1871 Nr 24, s. 127.
- 19 Kriegswirtschaftsverordnung vom 4. September 1939, RGBl., Teil 1, 1939 Nr 163, s. 1609.
- 20 Verordnung gegen Volksschädlinge vom 5. September 1939, RGBl., Teil 1, 1939 Nr 168, s. 1679.
- 21 Verordnung gegen Gewaltverbrecher vom 5. Dezember 1939, RGBl., Teil 1, 1939 Nr 244, s. 2378.
- 22 Verordnung über die Kennzeichnung von Juden und Jüdinnen im Generalgouvernement vom 23. November 1939/Rozporządzenie o oznaczeniu żydów i żydówek w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 23 listopada 1939 r., „Verordnungsblatt des Generalgouverneurs für die besetzten polnischen Gebiete”/„Dziennik Rozporządzeń Generalnego Gubernatora dla Okupowanych Polskich Obszarów” 1939 Nr 8, s. 61.
- 23 Verordnung zur Bekämpfung der Preistreiberei vom 21. Januar 1940/Rozporządzenie celem zwalczania podbijania cen z dnia 21 stycznia 1940 r., „Verordnungsblatt des Generalgouverneurs für die besetzten polnischen Gebiete” Teil 1/„Dziennik Rozporządzeń Generalnego Gubernatora dla Okupowanych Polskich Obszarów” Część 1, 1940 Nr 3, s. 8.
- 24 Verordnung über die Bekämpfung der Geschlechtskrankheiten im Generalgouvernement vom 22. Februar 1940/Rozporządzenie o zwalczaniu chorób płciowych w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 22 lutego 1940 r., „Verordnungsblatt des Generalgouverneurs für die besetzten polnischen Gebiete” Teil 2/„Dziennik Rozporządzeń Generalnego Gubernatora dla Okupowanych Polskich Obszarów” Część 2, 1940 Nr 15, s. 81.
- 25 Verordnung über Aufenthaltsbeschränkungen im Generalgouvernement vom 13. September 1940/Rozporządzenie o ograniczeniach pobytu w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 13 września 1940 r., „Verordnungsblatt für das Generalgouvernement”

Jeśli chodzi o ustawodawstwo GG, to wyłączność sądów specjalnych przewidywano głównie w aktach normatywnych wydanych w pierwszych miesiącach okupacji (dotyczących bardzo szerokiego spektrum spraw, jak np. używania mundurów, używania niemieckich godeł, dopuszczenia do ruchu pojazdów, konfiskaty i oddania aparatów radiowych itd.), w aktach o charakterze gospodarczym oraz przewidujących ograniczenia antyżydowskie²⁶. Poza tymi przypadkami władza oskarżenia (od 1943 roku nazywana prokuraturą)²⁷ mogła wnieść do sądu specjalnego akty oskarżenia w sprawach szczególnie ciężkich przestępstw, gdy z uwagi na wyjątkową podłość czynu albo wywołane wśród ogółu poruszenie wskazane było osądzenie przez sąd specjalny. Zasadniczo sądy specjalne orzekały w składzie trzyosobowym, a rzadziej – na wniosek prokuratury i w sprawach „niezawiłych” – jednoosobowo. Proces karny był jednoinstancyjny, choć istniała możliwość wznowienia postępowania, a także wzruszenia wyroku w drodze sprzeciwu nadzwyczajnego. Mógł go wnieść kierownik Głównego Wydziału Sprawiedliwości w ciągu sześciu miesięcy od uprawomocnienia się wyroku, jeżeli miał wątpliwości co do jego słuszności, skutkowało to koniecznością przeprowadzenia nowej rozprawy²⁸.

Początkowo z sądu specjalnego nie można było przekazać sprawy do postępowania zwyczajnego, a wyznaczenie obrońcy pozostawiono swobodnemu uznaniu sądu. Dla sądów specjalnych w GG, w odróżnieniu od sądów specjalnych w Rzeszy, przewidziano możliwość wydania przez „ławnika” tego sądu – na wniosek prokuratury – pisemnego nakazu karnego, wymierzającego karę do jednego roku więzienia. Od nakazu karnego można było w terminie dwóch tygodni wnieść sprzeciw, który rozpatrywał sąd specjalny.

Utworzenie sądu w 1939 roku, właściwość miejscowa i ustrój

Pierwsze oddziały niemieckie wjechały do Krakowa 6 września 1939 roku. Korzystając z uprawnienia przewidzianego w rozporządzeniu Brauchitscha z 5 września 1939 roku dowódca 14. Armii, gen. Wilhelm List, wydał 11 września 1939 roku rozporządzenie dotyczące utworzenia sądów

Teil 1, „Dziennik Rozporządzeń dla Generalnego Gubernatorstwa” Część 1, 1940 Nr 55, s. 288 [dalej: VOB]. GG].

26 Zob. A. Wrzyszczyk, *Okupacyjne sądownictwo...*, s. 134–136.

27 Zob. H. Mielnik, *Sądownictwo polskie...*, s. 60.

28 Zob. A. Wrzyszczyk, *Okupacyjne sądownictwo...*, s. 162–163.

specjalnych na okupowanym polskim obszarze dla obszaru tyłowego armii. Przewidywało ono utworzenie dwóch sądów specjalnych: w Katowicach i Krakowie, dla odciążenia sądów wojskowych. Właściwość miejscowa sądu katowickiego była wyznaczona wschodnio-górnośląskim okręgiem przemysłowym, natomiast sądu krakowskiego pozostałym obszarem, który to obszar 30 września 1939 roku był tożsamy z pojęciem „okręgu wojskowego Kraków” (*Militärbezirk Krakau*) – jego granicę od północy stanowiła północna i wschodnia granica powiatu Częstochowa, północno-wschodnia granica powiatu Zawiercie, północne granice powiatów Olkusz, Miechów, Pińczów, północna i wschodnia granica powiatu Busko, północne granice powiatów Mielec i Tarnobrzeg aż do ujścia Sanu, od wschodu bieg Sanu aż do Przełęczy Użockiej, na południu dawna granica polsko-węgierska i polsko-słowacka, na zachodzie dawna granica „polsko-morawska”, przez granicę Rzeszy 1918 roku, powiaty Rybnik i Pszczyna (granica rozszerzonego górnośląskiego okręgu przemysłowego), od okolic Tarnowskich Gór aż do byłej granicy Rzeszy na północy²⁹. Po podziale ziem polskich na włączone do Rzeszy i wchodzące w skład GG nastąpiła zmiana we właściwości miejscowej poprzez wyjęcie z właściwości Sondergericht Krakau powiatu Chrzanów oraz Żywiec i przekazanie ich do kognicji Sondergericht Kattowitz³⁰.

Na miejscu organizowanie niemieckiego sądownictwa stanowiło zadanie specjalnych pełnomocników do spraw wymiaru sprawiedliwości, ulokowanych przy szefach zarządów cywilnych, którzy z kolei działali u boku dowódców poszczególnych armii³¹. Pełnomocnikiem tego rodzaju przy szefie Zarządu Cywilnego w Krakowie, dr. Gottlobie Dillu, był radca sądu krajowego dr Johannes Mnich, przybyły z Kłodzka³². Sondergericht Krakau organizował dyrektor sądu krajowego Ernst Schmiedel z Gliwic, zaś kadry Sondergericht Krakau, przynajmniej w pierwszym okresie, wywodziły się z okręgu Wyższego Sądu Krajowego we Wrocławiu

29 Zob. AIPN, GK 108/27, Auszug aus dem Befehl des Armeeeoberkommandos 14 vom 30.09.1939, k. 13.

30 Zob. A. Konieczny, *Pod rządami wojennego prawa karnego Trzeciej Rzeszy. Górny Śląsk 1939–1945*, Warszawa–Wrocław 1972, s. 143.

31 Zob. A. Konieczny, *Pod rządami...*, s. 143; G. Moritz, *Gerichtsbarkeit in den von Deutschland besetzten Gebieten 1939–1945*, Tübingen 1955, s. 56; A. Wrzyszczyński, *Okupacyjne sądownictwo...*, s. 45.

32 Zob. AIPN, GK 108/17, Anordnung Nr. 14 des Distriktchefs Krakau betr. Geschäftsverteilung vom 26.10.1939, k. 4–5.

(*Oberlandesgericht Breslau*), w związku z czym to prezydentowi tego sądu, baronowi dr. Waltherowi von Steinaeckerowi, powierzono zadanie praktycznej koordynacji działań związanych z wprowadzeniem niemieckiego sądownictwa na tym obszarze³³. Potwierdza to jeden z dokumentów, według którego dwaj sędziowie wotanci, Kurt Ronge oraz Kurt Tietz, pochodzący z Bytomia, podjęli służbę w Krakowie 15 września 1939 roku. Ówczesną siedzibą sądu specjalnego była ul. Kanonicza 9 (Bonnerstrasse)³⁴, gdzie zajęto pomieszczenia dotychczasowego Wydziału Karnego Sądu Okręgowego w Krakowie, aczkolwiek sala posiedzeń znajdowała się przy ul. Senackiej (Wirsingstraße)³⁵. Pierwsi członkowie sądu specjalnego zajęli dwa mieszkania przy ul. Józefa Sarego 24, skonfiskowane przez niemiecką komendanturę i opuszczone przez Żydów³⁶, w których miesz-

33 Zob. A. Konieczny, *Pod rządami...*, s. 140.

34 Zob. AIPN, GK 108/27, Schreiben des Vorsitzenden des Sondergerichts beim AOK. 14. in Krakau an den Landgerichtspräsidenten in Beuthen vom 4.10.1939, k. 8; H. Mielnik, *Ustalenie właściwości sądów polskich (nieniemieckich) w sprawach karnych przez prokuraturę niemiecką w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945*, „Res Historica” 56 (2023), s. 753–797.

35 Zob. AIPN, GK 108/43, Arbeitsbericht 1939 des Vorsitzenden des Sondergerichts Krakau vom 6.02.1940, k. 2. Później Sondergericht Krakau zajmował dwa budynki – przy Burgstrasse 52 (ul. Grodzka 52) oraz wspomnianej ul. Senackiej (Senackagasse 1). W gmachu przy Burgstrasse Sondergericht zajmował pomieszczenia na drugim piętrze, podczas gdy zarządcą całości był Sąd Okręgowy w Krakowie. Wśród tych pomieszczeń znajdował się gabinet przewodniczącego sądu specjalnego, pokój sędziowski zajmowany przez czterech sędziów, pokój sekretariatu, pokój kancelaryjny, przedpokój oraz toaleta. W gmachu przy ul. Senackiej, również w zarządzie Sądu Okręgowego w Krakowie, Sondergericht także zajmował drugie piętro, tj. salę rozpraw, pokój narad, pomieszczenie dla oczekujących świadków oraz toaletę. Dopiero w 1943 roku sądowi specjalnemu przydzielono dodatkowo pierwsze piętro w budynku przy Burgstrasse. Pod tym samym adresem mieściła się siedziba dystryktowego wydziału sprawiedliwości, a także wyższego sądu niemieckiego oraz sądu niemieckiego. Zob. AIPN, GK 108/3, Baumittelbedarfsnachweisung für das Rechnungsjahr 1941, k. 46–47; Verzeichnis der von dem Sondergericht Krakau nach dem Stichtag vom 1. Januar 1941 benutzten Grundstücke, k. 48–49; Schreiben des Vorsitzenden des Sondergerichts in Krakau an die Regierung des Generalgouvernements – Hauptabteilung Justiz in Krakau vom 19.01.1943, k. 142.

36 Zob. AIPN, GK 108/9, Schreiben des Vorsitzenden des Sondergerichts in Krakau an das Quartieramt beim Stadtkommissar in Krakau vom 11.11.1939, b.p.

kali także później, gdy zmieniono nazwę ulicy (Grünestrasse) – byli to Schmiedel wspólnie z Tietzem oraz prokuratorem Otto Neebem³⁷; kolejni, Karl Frede z Ernstem Poothem oraz Kurtem Motschenbachem, mieszkali przy ul. Wenecja 3 (Venedigerstrasse)³⁸. Poza nimi w związku z utworzeniem tytułowego sądu znaleźli się w Krakowie prokurator Karl Loderhose ze Świdnicy (którego misja najprawdopodobniej nie trwała długo) oraz urzędnik sądowy Arthur Schnabel z Gliwic³⁹.

Na tle rozległości terytorialnej okręgu sądowego zaczęto zastanawiać się nad utworzeniem zamiejscowego wydziału Sądu Specjalnego w Krakowie. W materii tej występowała znaczna dysproporcja – po zmianach organizacyjnych na podstawie rozporządzenia z 15 listopada 1939 roku. Sąd Specjalny w Radomiu miał przykładowo aż trzy wydziały zamiejscowe: w Częstochowie, Kielcach i Piotrkowie, podczas gdy w dystrykcie krakowskim nie było ani jednego. Z korespondencji między kierownikiem wydziału sprawiedliwości w urzędzie szefa dystryktu krakowskiego Martinem Nebeskim a przewodniczącym Sondergericht Krakau Ernstem Schmiedelem z listopada i grudnia 1939 roku, dotyczącej utworzenia wydziału sądu specjalnego oraz wzmocnienia kadrowego sądu, wynika, że Nebeski był początkowo niechętny tej inicjatywie, zgodził się natomiast poprzeć wnioski o przysłanie dodatkowych sędziów. Pod koniec grudnia 1939 roku Schmiedel i Neeb powrócili do tego pomysłu, jako ewentualną siedzibę wydziału wskazując wyłącznie Rzeszów, któremu można by podporządkować obszar pięciu powiatów: Rzeszów, Dębica, Jasło, Sanok oraz Jarosław. Według tej wersji we właściwości sądu krakowskiego pozostałyby powiaty: Kraków miejski oraz ziemski, Miechów, Tarnów miejski i ziemski, Nowy Sącz oraz Nowy Targ. Obaj prawnicy rekomendowali jednak przesunięcie tych zmian na późniejszy czas, wskazując kilka argumentów. W dotychczasowej praktyce większość spraw karnych pochodziła z zachodniej i środkowej części dystryktu, zaś z okolic Sanu niewiele, a do tego wschodnie powiaty jeszcze nie zostały przeorganizowane pod względem policyjnym, tak jak to stało się na zachodzie. Dodatkowo ważny był aspekt kadrowy – utworzenie wydziału wiązałoby się z utratą

37 AIPN, GK 108/9, Schreiben des Vorsitzenden des Sondergerichts in Krakau and as Wohnungsamt der Stadt Krakau vom 23.07.1941, b.p.

38 AIPN, GK 108/9, Fragebogen zur Erstellung der Wohnungskartei von Karl Frede, b.p.

39 AIPN, GK 108/27, Schreiben des Chefs der Zivilverwaltung in Krakau an den Vorsitzenden des Sondergerichtes in Krakau vom 18.09.1939, k. 7.

przynajmniej jednego prokuratora, kilku sędziów oraz urzędników sądowych, na co wówczas nie można było sobie pozwolić bez doraźnego oddelegowania z Krakowa⁴⁰.

W związku z przygotowaniem do uruchomienia Wydziału w Rzeszowie Sądu Specjalnego w Krakowie w marcu 1940 roku Schmiedel zaproponował przekazanie nowemu wydziałowi wszystkich spraw z sądu krakowskiego, które nie zostały dotychczas prawomocnie rozpatrzone, a pochodziły z jego obszaru terytorialnego. Uzasadniał to względami komunikacyjnymi. Zgodzili się na to przełożeni, a gubernator krakowski Otto Wächter⁴¹ postanowił 12 marca 1940 roku o utworzeniu nowego wydziału, ustalił jego właściwość oraz wyznaczył termin rozpoczęcia przez niego pracy na 16 marca 1940 roku⁴². Odtąd okręg Sądu Specjalnego w Krakowie został pomniejszony i w tej postaci pozostał do końca okupacji. Jak wynika jednak z raportu sporządzonego przez Schmiedela, odłączenie „okręgu rzeszowskiego” przyniosło tylko krótkotrwały spadek liczby spraw, bowiem w kolejnych miesiącach liczba ta ponownie wzrastała⁴³.

Według stanu na 28 listopada 1939 roku Sondergericht Krakau składał się z dziewięciu osób: trzech sędziów (Schmiedel z Gliwic, Tietz

40 Zob. AIPN, GK 108/27, Schreiben des Leiters der Abteilung Justiz an den Vorsitzenden des Sondergerichts in Krakau vom 28.11.1939, k. 19; Schreiben des Vorsitzenden des Sondergerichts und des Leiters der Anklagbehörde bei dem Sondergericht in Krakau vom 28.12.1939, k. 20.

41 Otto Wächter w latach 1939–1942 był gubernatorem dystryktu krakowskiego, a w latach 1942–1944 dystryktu Galicja w Generalnym Gubernatorstwie. Był inicjatorem „Sonderaktion Krakau”, w efekcie której 183 profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego i Akademii Górniczo-Hutniczej aresztowano 6 listopada 1939 roku. Udało mu się uniknąć poniesienia odpowiedzialności karnej za zbrodnie, których dopuścił się podczas II wojny światowej. Po wojnie ukrywał się pod fałszywym nazwiskiem, zmarł w Rzymie w 1949 roku. Zob. M. Przegiętka, *Czy Otto von Wächter był inicjatorem aresztowania profesorów w Krakowie 6 listopada 1939 r.? Nowe ustalenia na podstawie analizy nieznanych do tej pory dokumentów*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 150 (2023) nr 3, s. 534, 540–541.

42 Zob. AIPN, GK 108/27, Schreiben des Vorsitzenden des Sondergerichts in Krakau an den Abteilungsleiter der Justiz vom 11.03.1940, k. 29; Abschrift der Anordnung des Gouverneurs vom 12.03.1940, k. 31.

43 Zob. AIPN, GK 108/43, Schreiben des Vorsitzenden des Sondergerichts in Krakau an den Leiter der Abteilung Justiz im Amte des Distriktschefs Krakau vom 2.08.1940, k. 10.

i Ronge z Bytomia), dwóch prokuratorów (Neeb z Frankfurtu nad Menem, Giersberg z Bambergu), asesor sądowy (Kochmann z Wrocławia) i trzech urzędników sądowych (Pache z Wrocławia, Schnabel i Winkler z Gliwic)⁴⁴. Od początku listopada 1939 roku Sondergericht tygodniowo odbywał cztery posiedzenia, zaś ze względu na nasilenie intensywności pracy policji kryminalnej prognozowano wzrost ich liczby do pięciu. Działalność sądowa obejmowała nie tylko posiedzenia kolegialne, lecz także jednoosobowe oraz przeprowadzanie przesłuchań, z których część odbywała się poza siedzibą sądu, co wiązało się ze znacznym nakładem czasu. W związku z tym Schmiedel postulował przysłanie czwartego sędziego⁴⁵. Najprawdopodobniej nie zdecydowano się na to od razu, posiłkując się doraźnym udziałem sędziów zatrudnionych w Wyższym Sądzie Niemieckim w Krakowie: dr. Jochena Thiesinga oraz dr. Gerharda Schaubaa⁴⁶.

Z zachowanej korespondencji wynika, że w okresie wiosenno-letnim 1940 roku doszło do napięć między kierownikiem dystryktowego wydziału sprawiedliwości, następcą Nebeskiego – Fritzem Müllerem, a przewodniczącym sądu specjalnego. Müller od czerwca do sierpnia 1940 roku nadesłał do sądu kilka zarządzeń zmierzających do przyspieszenia terminów i zmniejszenia zaległości oraz wytknął kolizje terminów w posiedzeniach sądu specjalnego i wyższego sądu niemieckiego. Uznał też za niezgodne z jego poleceniami angażowanie sędziów z wyższego sądu niemieckiego do odbywania posiedzeń jednoosobowych oraz sporządzania wyroków w sądzie specjalnym, bowiem ich udział miał się ograniczać do funkcji wotanta⁴⁷ w składach kolegialnych. Odnosząc się do tego zarzutu, Schmiedel wyliczył zarządzenia otrzymane z dystryktowego wydziału sprawiedliwości w tym okresie, zwracając uwagę na ich dążenie do podwyższenia efektywności, ale i sprzeczność. Dotyczyły one skrócenia wyznaczania terminów, utrzymania dotychczasowego tempa pracy w okresie urlopowym oraz zmniejszenia liczby spraw. Podkreślił,

44 Zob. AIPN, GK 108/27, Uebersicht über beim Sondergericht Krakau beschäftigten Gefolgschaftsmitglieder und deren Dienstbezüge, die von den zuständigen Heimatbehörden weitergezahlt werden vom 28.11.1939, k. 21.

45 Zob. AIPN, GK 108/27, Schreiben des Vorsitzenden des Sondergerichts an den Generalgouverneur, Abt. Justiz vom 12.12.1939, k. 22.

46 Zob. AIPN, GK 108/27, Schreiben des Leiters der Abteilung Justiz in Krakau an den Leiter des Deutschen Sondergerichts in Krakau vom 24.06.1940, k. 36.

47 Wotantem jest sędzia biorący udział w wydaniu wyroku w składzie kolegialnym, niepełniący funkcji przewodniczącego składu.

że w odnośnym zarządzeniu była mowa o wyznaczeniu sędziów z wyższego sądu niemieckiego po prostu do jego dyspozycji, pomijając kwestię ewentualnych ograniczeń. Wskazał też, że dyrektor sądu krajowego Rudolf Kretschmer odmówił opracowywania spraw kończących się wydaniem nakazu karnego⁴⁸.

Zachowane dokumenty nie wyjawiają wyraźnego sposobu rozwiązania tej sprawy – w jakiejś mierze zapewne miało to uczynić kolejne zarządzenie Müllera z 26 sierpnia 1940 roku, na podstawie którego Tietze i Ronge zostali wyznaczeni do pojedynczych posiedzeń wyższego sądu niemieckiego we wrześniu, natomiast Thiesing i Schaub do wrześniowych posiedzeń sądu specjalnego, wszyscy z wyłączeniem funkcji sędziego sprawozdawcy⁴⁹.

Postulat przydzielenia do składu sądu specjalnego czwartego sędziego pozostawał niespełniony jeszcze we wrześniu 1940 roku. Składając kolejny wniosek w tej sprawie, Schmiedel wyjaśniał, że w ciągu tygodnia przez trzy dni odbywają się posiedzenia kolegiałne, oprócz tego dwa razy w miesiącu odbywa się też w tygodniu czwarte posiedzenie. Dodatkowo wotanci tygodniowo odbywają dwa posiedzenia jednoosobowe. Wokanda jest przepełniona i trwa aż do godzin wieczornych. Nowe terminy mogą być wyznaczane dopiero w odstępie dwumiesięcznym, mimo tego, że chodzi o sprawy aresztowe. Schmiedel podkreślał dodatkowo, że obciążenie sądu wciąż rośnie i że w krótkim czasie on sam będzie zmuszony wnioskować o przydzielenie piątego sędziego⁵⁰.

Doraźnym i tymczasowym rozwiązaniem było zarządzone przez Müllera powołanie przy Sądzie Specjalnym w Krakowie senatu pomocniczego (*Hilfssenat*), pod przewodnictwem Kretschmera z Wyższego Sądu Niemieckiego w Krakowie. W jego składzie znaleźli się Thiesing i Schaub, których udział miał być uzgadniany z kierownikiem wyższego sądu niemieckiego

48 Zob. AIPN, GK 108/27, Schreiben des Leiters der Abteilung Justiz in Krakau an den Vorsitzenden des Sondergerichts in Krakau vom 31.07.1940, k. 39; Schreiben des Vorsitzers des Sondergerichts an den Leiter der Abteilung Justiz im Amte des Distriktchefs Krakau vom 5.07.1940, k. 43; Schreiben des Leiters der Abteilung Justiz in Krakau an den Leiter des Deutschen Sondergerichts in Krakau vom 4.08.1940, k. 44.

49 Zob. AIPN, GK 108/27, Schreiben des Leiters der Abteilung Justiz in Krakau an den Vorsitzenden des Sondergerichts in Krakau vom 26.08.1940, k. 48.

50 Zob. AIPN, GK 108/27, Schreiben des Vorsitzers des Sondergerichts vom 12.09.1940, k. 55.

oraz przedstawiciel sądu specjalnego, który pełnił funkcję sprawozdawcy. Senat pomocniczy miał obsadzać tylko posiedzenia odbywane w stolicy Generalnego Gubernatorstwa. Inauguracja jego działalności miała miejsce 22 października 1940 roku, a do końca listopada 1940 roku zaplanowano dziewięć posiedzeń w jego ramach, były one także kontynuowane w grudniu⁵¹. Sytuację kadrową zapewne poprawiło przydzielenie 21 października 1940 roku Wernera Petzoldta, który został przeniesiony z Sądu Specjalnego w Lublinie. Przypuszczalnie wiązało się to z mniejszym obciążeniem sądu lubelskiego, skoro nie było potrzeby wyznaczenia nikogo na jego miejsce⁵². Nie rozwiązywało to istniejących problemów, dlatego 18 listopada 1940 roku Müller postanowił, że sprawy z obszaru powiatu Tarnów będą rozpoznawane aż do odwołania przez „Sondergericht Rzeszów”. Zarządzenie to zostało uchylone po trzech miesiącach, w związku z przydzieleniem „stołecznemu” sądowi specjalnemu kolejnego sędziego w drugiej połowie lutego 1941 roku⁵³.

Według planu etatów na 1941 roku Sondergericht Krakau miał mieć najliczniejszą obsadę spośród sądów specjalnych GG, na którą składało się 8 sędziów oraz 20 urzędników, choć pierwotna propozycja obejmowała 9 sędziów i 18 urzędników⁵⁴. W Krakowie przewidziano wewnętrzny podział na izby, co mieściło się w kompetencjach szefów poszczególnych sądów. W styczniu 1941 roku Schmiedel ustalił podział czynności, w którym przewidziano istnienie trzech izb, z których każda miała zajmować się 1/3 wpływających aktów oskarżenia oraz odbywać po trzy posiedzenia w tygodniu. Według planu pierwszej izbie przewodniczył sam Schmiedel, którego obowiązki obejmowały oprócz tego nadzór służbowy i sprawy administracyjne, natomiast dwóm pozostałym izbom przewodniczyli

51 Zob. AIPN, GK 108/27, Verfügung des Leiters der Abteilung Justiz in Krakau vom 4.10.1940, k. 56; Schreiben des Vorsitzers des Sondergerichts an den Leiter der Abteilung Justiz im Amte des Chefs des Distrikts Krakau vom 8.10.1940, k. 59; Schreiben des Vorsitzers des Sondergerichts an den Vorsitzenden des Deutschen Gerichts in Krakau vom 27.11.1940, k. 70.

52 Zob. AIPN, GK 108/27, Schreiben vom Amts des Generalgouverneurs an das Amts des Chefs des Distrikts in Lublin betr. Landgerichtsrat Dr. Petzold vom Sondergericht in Lublin vom 21.10.1940, k. 61.

53 Zob. AIPN, GK 108/27, Verfügung des Leiters der Abteilung Justiz vom 18.11.1940, k. 66; Verfügung des Leiters der Abteilung Justiz vom 23.02.1941, k. 68.

54 Zob. AIPN, GK 108/27, Vorschlag für den Stellenplan des Deutschen Sondergerichts in Krakau, b.d., k. 71.

sędziowie w randze dyrektorów sądu krajowego. W razie przeszkody zastępstwo w przewodniczeniu pierwszej izby mieli pełnić przewodniczący dwóch pozostałych izb, choć później przyjęto rozwiązanie zastępstwa przez najstarszego stażem sędziego – początkowo był to Tietz, później Petzoldt, a po jego przeniesieniu do Warszawy ponownie Tietz⁵⁵.

Wotantom przypisano jako zadanie zasiadanie w składach kolegialnych, odbywanie posiedzeń jednoosobowych, wydawanie nakazów karnych oraz przesłuchiwanie poza rozprawą główną. W podziale czynności przewidziano również działalność sekretariatu administracyjnego (sprawy administracyjne, tłumaczenia, asygnowanie kosztów dla świadków i biegłych, kosztów podróży, rachunki), trzech sekretariatów obsługujących poszczególne izby (sprawy biurowe, registratura, protokołowanie, odbieranie spraw kancelaryjnych), kancelarii (pisarstwo w sprawach administracyjnych oraz karnych), tzw. policji sesyjnej (*Wachtmeisterei*; zapewnienie porządku podczas posiedzeń kolegialnych i jednoosobowych, poczta, służba wewnętrzna) oraz pracowników pomocniczych (współpraca w przygotowywaniu rozpraw, zwłaszcza przegląd polskich akt, tłumaczenie podczas posiedzeń kolegialnych i jednoosobowych)⁵⁶.

Jak ustalił Andrzej Wrzyszc, założeń tych nie dotrzymano w praktyce, bowiem w maju 1941 roku pracowało w Sondergericht Krakau jedynie pięciu sędziów i czterech urzędników. Obsada kadrowa uległa więc niewielkim zmianom od września 1940 roku, kiedy pracowało w sądzie trzech sędziów oraz siedmiu urzędników i pracowników. Liczba sędziów pracujących w Sondergericht Krakau nieznacznie wzrastała z upływem czasu. We wrześniu 1941 roku było ich pięciu, w czerwcu 1942 roku sześciu, co pozwoliło na uruchomienie dwóch izb, zaś w marcu 1943 roku siedmiu⁵⁷. W międzyczasie Müller starał się przydzielać do prac w „stołecznym” sądzie specjalnym na krótki okres innych sędziów – albo z wyższego sądu niemieckiego, albo z rzeszowskiego sądu specjalnego. Ten ostatni przypadek miał miejsce w styczniu 1942 roku, gdy zostali przydzieleni

55 Zob. AIPN, GK 108/42, Antrag des Leiters des Sondergerichts an den Leiter der Abteilung Justiz im Amte des Chefs des Distrikts Krakau vom 22.07.1941, k. 40; Schreiben des Leiters der Abteilung Justiz an den Leiter des Sondergerichts in Krakau vom 26.07.1941, k. 41; Antrag des Leiters des Sondergerichts an den Leiter der Abteilung Justiz im Amte des Chefs des Distrikts Krakau vom 3.01.1942, k. 45.

56 Zob. AIPN, GK 108/27, Geschäftsverteilungsplan des Sondergerichts in Krakau für das Etatsjahr 1941, k. 72–73.

57 Zob. A. Wrzyszc, *Okupacyjne sądownictwo...*, s. 87.

sędziowie Rudolf Kretschmer i Otto Adam w związku z zawieszeniem odbywania rozpraw na okres miesiąca w Rzeszowie z powodu tyfusu plamistego⁵⁸. Zachowały się wnioski o przydzielenie dodatkowego sędziego formułowane przez Schmiedela, w których przytaczał on różnego rodzaju argumenty – kilkutygodniową chorobę sędziego Hansa Jaegera, wzrost liczby spraw z oskarżonymi członkami Sonderdienstu, orzekanie na podstawie rozporządzenia o ograniczeniach pobytu czy w sprawach zdrady kraju⁵⁹. Druga izba została utworzona dopiero po tym, jak do Sądu Specjalnego w Krakowie przydzielono Kretschmera. W 1942 roku w Sondergericht Krakau istniały dwie izby – pierwszej przewodniczył Schmiedel, natomiast drugiej właśnie Kretschmer. Obaj przewodniczący zastępowali się wzajemnie. Właściwość między obiema izbami rozgraniczono w ten sposób, że do pierwszej miały wpływać sprawy rejestrowane pod sygnaturami parzystymi, natomiast do drugiej pod nieparzystymi. Ponadto izba pierwsza rozpoznawała sprawy z terenu powiatów Nowy Sącz i Nowy Targ, natomiast druga z powiatu Tarnów⁶⁰.

Jak wynika z przywołanego wyżej pisma Schmiedela, jako argument wspierający wniosek o wzmocnienie kadrowe podał on konieczność rozpoznawania spraw o zdradę kraju. Istotnie, w maju 1942 roku w Głównym Wydziale Sprawiedliwości w Rządzie GG wydano okólnik dotyczący postępowań karnych w sprawach o zdradę kraju i szpiegostwo. Poinformowano w nim, że Sąd przy Dowódcy Wojskowym w GG (*Gericht beim Militärbefehlshaber im Generalgouvernement*) podjął decyzję o przekazaniu spraw o zdradę kraju i szpiegostwo, w których na podstawie rozporządzenia o sądownictwie wojskowym w sprawach osób cywilnych w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 26 stycznia 1940 roku⁶¹ właściwe były sądy niemieckich sił zbrojnych, a w pierwszej kolejności – sądy Wehrmachtu, innym organom sądownictwa. W związku z powyższym w okólniku ustalono, że postępowania w tych sprawach będą toczyć się przed Sądem

58 Zob. AIPN, GK 108/27, Verfügung vom 11.01.1942, k. 102.

59 Zob. AIPN, GK 108/27, Schreiben des Vorsitzenden des Sondergerichts Krakau an die Hauptabteilung Justiz vom 21.02.1942, k. 106.

60 Zob. AIPN, GK 108/55, Geschäftsverteilungsplan des Sondergerichts in Krakau vom 30.05.1942, k. 43; Schreiben des Leiters der Abteilung Justiz an den Leiter des Sondergerichts in Krakau vom 3.06.1942, k. 45.

61 Verordnung über die Wehrmachtgerichtsbarkeit gegen Zivilpersonen im Generalgouvernement vom 26. Januar 1940. Verordnungsblatt des Generalgouverneurs für die besetzten polnischen Gebiete 1940, Nr, 9, S. 41.

Specjalnym w Krakowie, zaś ich opracowywanie będzie stanowić zadanie prokuratury przy Sądzie Specjalnym w Krakowie. Do tej prokuratury miały być przekazywane sprawy tego rodzaju z pozostałych prokuratur niemieckich w Generalnym Gubernatorstwie. Ich opracowywaniem miał się zająć specjalny referent⁶².

O rozpoznawaniu powyższych spraw w Krakowie wspomniał w opracowanej po wojnie opinii na temat działalności niemieckiego sądownictwa Władysław Wolter, według którego były to tzw. sprawy „G” (prawdopodobnie był to skrót od „geheim”, czyli tajne). Polscy adwokaci nie mieli do nich dostępu, zaś Niemcy obawiali się podjąć ich prowadzenia. Składom orzekającym w tych sprawach miał według Woltera przewodniczyć prezydent Wyższego Sądu Niemieckiego w Krakowie Otto Bauer⁶³, co znajduje potwierdzenie w zachowanych dokumentach. Kilka miesięcy wcześniej – w listopadzie 1941 roku – w trosce o jednolite traktowanie zarządzono, że sprawy przeciwko członkom utworzonej przez Hansa Franka „służby specjalnej” (*Sonderdienst*) z całego obszaru GG mają być przekazywane kierownikowi niemieckiej prokuratury w Krakowie, a ten będzie je wносить do „stołecznego” sądu specjalnego⁶⁴. W obu kategoriach spraw wprowadzona została więc ekskluzywna właściwość Sądu Specjalnego w Krakowie, ustalonego w tym przypadku jako jedyny, centralny sąd dla obszaru całego Generalnego Gubernatorstwa. W pozostałych kategoriach spraw stosowano zasadę ogólną, związaną z miejscem popełnienia przestępstwa. Podobną, wyjątkową zasadę dotyczącą właściwości sądowej dla obszaru całego GG w przypadku Sądu Niemieckiego w Krakowie odnotował Andrzej Wrzyszczyk w zakresie stosowania rozporządzenia dotyczącego przepisów kredytowych z 1942 roku. Regulacja przewidywała kognicję

62 Zob. AIPN, GK 108/65, Schreiben der Hauptabteilung Justiz an das Amt des Distrikts – Abteilung Justiz in Krakau, Lemberg, Lublin, Radom, Warschau betr. Strafverfahren wegen Landesverrat und Spionage vom 5.05.1942, k. 25–26.

63 Zob. K. Graczyk, *Opinia profesora Władysława Woltera w sprawie działalności sądów niemieckich na obszarach polskich w okresie najazdu hitlerowskiego*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 1 (2021), s. 235–236.

64 Zob. Archiwum Państwowe w Warszawie, Sąd Specjalny w Warszawie, sygn. 1843, Schreiben der Hauptabteilung Justiz an das Amt des Distrikts – Abteilung Justiz in Krakau, Lemberg, Lublin, Radom, Warschau betr. Strafverfolgung von Angehörigen des Sonderdienstes vom 4.11.1941, k. 91–92.

stołecznego sądu niemieckiego, gdy w sprawie brał udział dłużnik na obszarze GG lub tutejszy klient dłużnika bankowego⁶⁵.

Podobne wnioski kadrowe co Schmiedel, odnoszące się do personelu administracyjnego, formułował po objęciu urzędu jego następcą na stanowisku przewodniczącego sądu specjalnego, dr Hans Hoffmann⁶⁶. Hoffmann po około miesiącu urzędowania, gdy zorientował się w położeniu Sądu Specjalnego w Krakowie, w listopadzie 1942 roku zwrócił się z pismem do Głównego Wydziału Sprawiedliwości w Rządzie GG, wskazując na całkowicie niewystarczającą i uniemożliwiającą należyte wykonywanie zadań obsadę biura i kancelarii w sądzie⁶⁷. Kilka dni później w innej korespondencji przedstawił swoje dalsze spostrzeżenia i postulaty mające charakter generalny. Wskazał, że wszystkie poważne zbrodnie i występki Niemców i Polaków oraz czyny Polaków naruszające niemieckie interesy będą odtąd rozpatrywane tylko przez sądy specjalne. Oznaczało to, że miały one w jego ocenie zmagać się z 90 proc. wszystkich spraw karnych, co wymagało ich przygotowania pod względem personelu, wyposażenia itd. Oceniał jako pożądane poprawienie sądowej bazy lokalowej – pomieszczeń biurowych i sali rozpraw. Dotychczas posiedzenia odbywały się tylko w sali przy ulicy Wierzyńska (Wirsingstrasse) w Krakowie, potrzebne zaś było udostępnienie kolejnej sali przez sąd niemiecki i wyższy sąd niemiecki. Dlatego wnioskował o umożliwienie odbywania tam rozpraw sądu specjalnego w wymiarze trzech dni w tygodniu. Ponownie podkreślił konieczność wzmocnienia kadry zajmującej się protokołowaniem oraz obsługą kancelaryjną, nie wypowiedział się natomiast co do kadry orzeczniczej – uzależnione to było bowiem od przyszłego stosunku ilościowego między posiedzeniami odbywanymi jednoosobowo i kolegialnie⁶⁸.

Nie wiadomo, jak władze dystryktowe odniosły się do obu pism – notoryczne problemy kadrowe i ogólne tendencje skłaniają do sceptycyzmu i przypuszczenia o stosowaniu rozwiązań doraźnych. W okresie kierowania tytułowym sądem specjalnym przez Hoffmanna przewodniczył on pierwszej izbie (członkowie: Stümpel, Jaeger, Tietz), natomiast

65 Zob. A. Wrzyszczyk, *Okupacyjne sądownictwo...*, s. 94.

66 Zob. AIPN, GK 108/27, Schreiben des Leiters des Sondergerichts Krakau an die Hauptabteilung Justiz vom 14.10.1942, k. 133.

67 Zob. AIPN, GK 108/27, Schreiben des Leiters des Sondergerichts Krakau an die Hauptabteilung Justiz vom 6.11.1942, k. 138–139.

68 Zob. AIPN, GK 108/23, Schreiben des Landgerichtsdirektors an den Gouverneur des Distrikts Krakau Abteilung Justiz vom 9.11.1942, k. 28.

pracami drugiej izby (członkowie: Scheffer, Michel) kierował radca sądu krajowego dr Ernst Friedersdorff (wcześniej, do 31 stycznia 1943 roku, kierował Sądem Specjalnym w Chełmie)⁶⁹. W zależności od potrzeb do składów orzekających mogli być też wyznaczani Ronge i Frede z krakowskiego sądu niemieckiego i wyższego sądu niemieckiego⁷⁰. Gdy funkcję kierownika sądu specjalnego objął Tschischgale, wprowadzono nowy podział czynności z datą 1 maja 1943 roku. W dalszym ciągu sąd składał się z dwóch izb – pierwszej przewodniczył Tschischgale (członkowie: Tietz, Jaeger), natomiast drugiej Albrecht Zippel (członkowie: Ronge, Michel). W razie przeszkód przewodniczących obu izb mógł zastępować Friedersdorff⁷¹.

Przy krakowskim sądzie specjalnym ulokowana była prokuratura niemiecka, która zajmowała się również obsługą prawną sądów niemieckich i wyższych sądów niemieckich oraz decydowała o przekazaniu niektórych spraw karnych polskiemu sądownictwu⁷². Teoretycznie miała ona mieć najliczniejszą obsadę w porównaniu z innymi prokuraturami w GG, stanowili ją: jeden nadprokurator, 10 prokuratorów oraz 30 urzędników i pracowników, w rzeczywistości jednak była ona wyraźnie słabsza, obejmując 6 prokuratorów oraz 20 urzędników i pracowników⁷³. W maju 1943 roku Karl Giersberg, kierownik Niemieckiej Prokuratury w Krakowie, skarżył się, że w ciągu pół roku jego personel orzeczniczy zmniejszył się o cztery osoby powołane do wojska, więc poza nim pracowało wówczas tylko trzech referentów, z których jeden był wyznaczony na stałe do zajmowania się sprawami zdrady kraju. W związku z tym prosił o wyznaczanie wokand sądowych w sposób możliwie korzystny dla prokuratury, tj. aby posiedzenia kolegialne nie były przecinane jednoosobowymi (było to istotne, bowiem w posiedzeniach kolegialnych udział prokuratora był obligatoryjny, w przeciwnieństwie

69 Zob. AIPN, GK 108/139, Dienstleistungszeugnis, k. 79.

70 Zob. AIPN, GK 108/55, Verfügung des Leiters des Sondergerichts Krakau betr. Verteilung der richterlichen Dienstgeschäfte des Sondergerichts vom 20.01.1943, k. 50.

71 Zob. AIPN, GK 108/55, Geschäftsverteilung des Sondergerichts in Krakau vom 1.05.1943, k. 52.

72 Na temat praktycznego rozgraniczenia właściwości między sądami polskimi (niemieckimi) a sądami niemieckimi w GG zob. H. Mielnik, *Ustalenie właściwości sądów...*, s. 753–797.

73 Zob. A. Wrzyszczyk, *Okupacyjne sądownictwo...*, s. 88.

do jednoosobowych), aby sędziowie jednostkowi w miarę możliwości unikali przekazywania spraw do rozpoznania składom kolegialnym bez zawiadomienia prokuratury i bez zasięgnięcia jej stanowiska, aby zawiadamiać z wyprzedzeniem o posiedzeniach zamiejscowych, a także niezwłocznie i telefonicznie informować o odwołanych i przełożonych terminach⁷⁴. Odpowiadając na owo pismo Max Tschischgale, ówczesny kierownik sądu specjalnego, obiecał przychylność swoją oraz pozostałych sędziów. Wskazał także, że przekazanie sprawy ze składu jednoosobowego do kolegialnego co do zasady nie będzie odbywać się bez zgody prokuratury⁷⁵.

W lipcu 1943 roku zreformowano sądownictwo specjalne w GG, łącząc je z pozostałymi sądami niemieckimi. Sądy specjalne utraciły samodzielność, co odzwierciedlało nazewnictwo. W przypadku krakowskiego sądu po przekształceniach powstała nazwa „Sąd Specjalny przy Sądzie Niemieckim w Krakowie”⁷⁶. W ślad za zmianą ustrojową, znowelizowano podział czynności, właściwie łącząc dotychczasową kadre sądu specjalnego i sądu niemieckiego. *De facto* oznaczało to poszerzenie kadry sądu specjalnego o sędziów Horna i Schaubę z Sądu Niemieckiego w Krakowie⁷⁷.

Kadry

Z omówionych wyżej akt administracyjnych wynika, że członkowie pierwszego składu sądu specjalnego (Schmiedel, Ronge, Tietz) wywodzili się z okręgu Wyższego Sądu Krajowego we Wrocławiu oraz że obsada sądu była chronicznie zbyt mała w stosunku do potrzeb. Akta postępowania karnego przeciwko Albertowi Michelowi pozwalają poza jego osobą zidentyfikować nazwiska innych sędziów Sondergericht Krakau: Josef Frenken, Hans Hoffmann, Hans Jaeger, Rudolf Kretschmer, Kurt Ronge, Ernst Schmiedel, Kurt Tietz, Karl Ziemer oraz Albrecht Zippel. Natomiast w literaturze wymienia się jako sędziów Sondergericht Krakau

74 Zob. AIPN, GK 108/27, Schreiben des Leiters der Deutschen Staatsanwaltschaft in Krakau an den Leiter des Sondergerichts in Krakau vom 10.05.1943, k. 158.

75 Zob. AIPN, GK 108/27, Schreiben des Leiters des Sondergerichts in Krakau an den Leiter der Deutschen Staatsanwaltschaft in Krakau vom 17.05.1943, k. 159.

76 Zob. A. Wrzyszczyk, *Okupacyjne sądownictwo...*, s. 92.

77 Zob. AIPN, GK 108/55, Geschäftsverteilung des Sondergerichts in Krakau vom 4.08.1943, k. 55.

również Wolfganga Scheffera, Maxa Tschischgale⁷⁸ oraz Franza Wessela⁷⁹. Wyliczenie to mogłem uzupełnić w oparciu o wyniki badań aktowych: Otto Adam⁸⁰, Otto Bauer, Paul Bieber, Hans Burmeister, Karl Eberhardt, Ernst Friedersdorff, Karl Frede, Otto Glock, Erwin Horn, Johannes Mnich, Kurt Motschenbach, Gerhard Schaub, Heinrich Schnitzler, Kurt Sender, Alfons Sieben, Werner Petzoldt, Ernst Pooth, Friedrich Starcke, Heinrich Stümpel oraz Jochen Thiesing. Na podstawie dostępnych źródeł obliczyłem kadrę orzeczniczą Sądu Specjalnego w Krakowie na przynajmniej 33 sędziów, w tym trzech przewodniczących: Ernst Schmiedel (od 14 września 1939 do 30 września 1942 roku – powrót do Rzeszy)⁸¹, Hans Hoffmann (od października 1942 do 15 lutego 1943 roku – objęcie funkcji kierownika dystryktowego wydziału sprawiedliwości we Lwowie)⁸² oraz Max Tschischgale (od marca 1943 do stycznia 1945 roku)⁸³. Schmiedel był jednocześnie kierownikiem komórki partyjnej w sądzie specjalnym (*Stützpunktleiter der NSDAP*)⁸⁴.

W sprawozdaniu miesięcznym z grudnia 1943 roku opracowanym dla Rządu RP na Uchodźstwie wyrażono opinię, że kierownicy Sondergericht Krakau byli zmieniani kilkakrotnie, zaś powodem było niezadowolenie Hansa Franka z powodu zbyt łagodnych wyroków sądów niemieckich⁸⁵. Uwaga ta dotyczyłaby więc zmiany Schmiedela na Hoffmanna i Hoffmanna na Tschischgalego. Nie da się tego wykluczyć, natomiast

78 Zob. B. Manthe, *Richter in der nationalsozialistischen Kriegsgesellschaft...*, s. 269.

79 Zob. M. Miquel von, *Ahnden oder amnestieren? Westdeutsche Justiz und Vergangenheitspolitik in den sechziger Jahren*, Göttingen 2004, s. 389.

80 Zob. B. Manthe, *Richter in der nationalsozialistischen Kriegsgesellschaft...*, s. 276.

81 Zob. Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz Berlin-Dahlem [Tajne Archiwum Fundacji Pruskiego Dziedzictwa Kulturalnego w Berlinie-Dahlem], XVII. HA Schlesien, Rep. 222c Oberlandesgerichtsbezirk Kattowitz, Nr. 1497, Schreiben des Reichsministers der Justiz an die Regierung des Generalgouvernements – Hauptabteilung Justiz – in Krakau vom 17.09.1942, k. 195.

82 Zob. *Personalnachrichten*, „Krakauer Zeitung” z 31.03.1943.

83 Zob. *Personalnachrichten*, „Krakauer Zeitung” z 29.09.1943. Niestety nie było możliwe precyzyjne ustalenie dat urzędowania.

84 Zob. AIPN, GK 108/18, Schreiben des Leiters der Abteilung Justiz in Krakau betr. Stützpunkt vom 4.10.1940, b.p.

85 Zob. AAN, Delegatura Rządu RP na Kraj, sygn. 202/IV, t. 1, Miesięczny przegląd sprawozdawczo-sytuacyjny spraw dotyczących rozporządzeń i zarządzeń okupanta na poszczególnych terenach oraz stanu bezpieczeństwa ogólnego i przestępczości

mając na względzie awans Hoffmanna z sądu specjalnego na kierownika dystryktowego wydziału sprawiedliwości we Lwowie raczej należy przypuszczać, że cieszył się on zaufaniem przełożonych. Schmiedel z kolei szefował sądowi specjalnemu przez trzy lata, od samego początku działalności, co także nakazuje sceptycyzm w tym względzie. Ponadto należy skorygować wyrażone uprzednio stwierdzenie⁸⁶, jakoby Albrecht Zippel trafił z Kielc na stanowisko przewodniczącego Sądu Specjalnego w Krakowie. Istotnie przewodniczył on rozprawom, natomiast nie był przewodniczącym całego sądu specjalnego – funkcję tę pełnił właśnie Tschischgale i zachował się konkretny dokument sygnowany przez niego z tego okresu⁸⁷.

Jako prokuratorów występujących na rozprawach przed Sądem Specjalnym w Krakowie odnotowałem 22 osoby. Byli to: Georg Baden, Walter Geigenmüller, Karl Giersberg, Eduard Guntz, Heibges, Anton Hoffstetter, Wilhelm Istas, Peter Jonen, Heinrich Kallenberg, Hans-Georg Kochmann, Heinrich Körber, Hermann Knoll, Kuban, Karl Loderhose, Paul Rother, Erich Maaß, Rudi Naumann, Otto Neeb, Karl Pesch, Kurt Wersig, Wilhelm Zehnpfennig oraz Karl Ziemer. Spośród nich najczęściej w rozprawach brali udział Giersberg, Istas, Zehnpfennig oraz Heibges.

Jako urzędników sądowych prowadzących protokół podczas rozprawy głównej odnotowałem 25 osób. Byli to Anna Bauer, Bayer, Bluck, Günther Böttger, Anneliese Cürten, Diesing, Anneliese Fingerhuth, Gerlach, Gram, Martina Granvogel, Hildegard Hecht, Peter Hülsing, Ludomiła Janczak, Karl Juros, Jan Kaczmarek, Josef Merbeck, Karl Meyer, Franz Nabra, Alfons Piela, Rhode, Arthur Schnabel, Spiller, Anna Stoeter, Hedwig Ulbrecht, Utz, Georg Weidmann. W najwięcej spraw protokołował Juros (16%). Polskimi urzędnikami zatrudnionymi w sądzie specjalnym byli m.in. Wincenty Bąk, Anna Gil, Eleonora Balcerska, Romana Borzęcka, Ludomiła Janczak, Jan Kaczmarek, Julian Mikulski, Magdalena Radomska,

Nr 3 z 31 grudnia 1943 r., k. 73. Za udostępnienie przywołanego źródła autor składa podziękowanie dr. Hubertowi Mielnikowi z UMCS w Lublinie.

86 Zob. K. Graczyk, *Z organizacji i działalności Sądu Specjalnego w Kielcach (Sondergericht Kielce) (1939–1945)*, „Zeszyty Prawnicze” 23 (2023) nr 1, s. 94.

87 Zob. *Personalmeldungen*, „Krakauer Zeitung” z 12.05.1943; AIPN, GK 108/13, Verfügung des Leiters des Sondergerichts in Krakau vom 3.07.1943, b.p.; GK 108/21, Schreiben des Leiters des Sondergerichts in Krakau an den Stadthauptmann – Wirtschaftsamt – in Krakau vom 15.03.1943, k. 79.

Józef Tatara, Janina Tura i Zofia Szczepańska⁸⁸. Bąk, Mikulski i Tatara zostali do sądu specjalnego przydzieleni z Sądu Okręgowego w Krakowie⁸⁹.

Orzecznictwo

Sondergericht Krakau zaczął funkcjonować już 13 września 1939 roku, a pierwsza rozprawa odbyła się 27 września, po nawiązaniu kontaktu z organami wojskowymi, cywilnymi i policyjnymi w Krakowie. Według sprawozdania złożonego na naradzie przewodniczących sądów specjalnych na ziemiach polskich w Berlinie 24 października 1939 roku do tego momentu wniesiono do sądu 163 sprawy i wydano 13 wyroków. Zdecydowano, że przeciążona prokuratura w Krakowie zostanie wzmocniona kadrowo⁹⁰. Nastąpiło to w reakcji na wspólne pismo przewodniczącego Schmiedela i prokuratora Loderhose z 10 października 1939 roku, w którym raportowali ministrowi sprawiedliwości Rzeszy o trudnościach. Poinformowali o znacznym wzroście obciążenia, w ramach którego od 21 września do 9 października 1939 roku wpłynęło 120 spraw, a w 14 z nich wniesiono akt oskarżenia. Alarmowali, że z tak dużym obciążeniem nie da sobie rady jeden prokurator, ponieważ w wielu sprawach jest więcej czynności do wykonania niż w Starej Rzeszy. Pracę utrudniało wypuszczenie przez władze polskie wielu przestępców, którzy teraz dopuszczali się ciężkich przestępstw w Krakowie i okolicach. Kolejną raportowaną trudnością było to, że uczestnicy postępowań karnych władali jedynie językiem polskim. Dodatkowo w związku z postanowieniem z rozporządzenia Brauchitscha

88 Zob. AIPN, GK 108/5, Schreiben des Justizsekretärs an den Gouverneur des Distrikts Krakau – Abteilung Justiz vom 5.02.1943, k. 29; GK 108/13, Schreiben des Vorsitzenden des Sondergerichts in Krakau an die Bezirkskrankenkasse in Krakau vom 2.07.1940, b.p.; Schreiben des Vorsitzenden des Sondergerichts in Krakau an die Bezirkskrankenkasse in Krakau vom 1.02.1941, b.p.; GK 108/21, Schreiben des Vorsitzenden des Sondergerichts in Krakau an den Stadthauptmann – Wirtschaftsamt – in Krakau vom 19.05.1942, k. 69.

89 Zob. AIPN, GK 108/31, Schreiben des Leiters des Sondergerichts in Krakau an den Gouverneur des Distrikts Krakau – Abteilung Justiz in Krakau betr. Dienstuniform der ehemals polnischen Beamten vom 20.07.1943, k. 128.

90 Zob. AIPN, GK 108/43, Arbeitsbericht 1939 des Vorsitzenden des Sondergerichts Krakau vom 6.02.1940, k. 2; Bundesarchiv Berlin [dalej: BA], R 3001/9803/7/1, Vermerk über die Besprechung mit den Vorsitzern der in den ehemaligen polnischen Gebieten errichteten Sondergerichte vom 28. Oktober 1939, k. 56; A. Wrzyszczyk, *Okupacyjne sądownictwo...*, s. 50.

z 5 września 1939 roku, według którego o ile nie zachodziła właściwość sądu specjalnego, wszczęcie i przeprowadzenie postępowania karnego na okupowanych ziemiach polskich było zadaniem sądów dotychczasowych, prokurator przy Sądzie Specjalnym w Krakowie miał kontrolować orzecznictwo wszystkich sądów polskich na „olbrzymim” obszarze od wschodu Katowic do Sanu i od Beskidów i Tatr Wysokich aż do wysokości Kielc. W związku z powyższym rekomendowali oddelegowanie do Krakowa dodatkowego personelu: prokuratora, asesora sądowego oraz wprawionego urzędnika⁹¹.

Dostępna statystyka wskazuje, że według stanu na 15 listopada do prokuratury przy Sondergericht Krakau wpłynęły 853 sprawy, z których 241 umorzono, 5 zawieszono, 208 oddano innym organom, w 87 wniesiono akt oskarżenia, natomiast 3 załatwiono w inny sposób. Do tego momentu wydano również 38 prawomocnych wyroków, w których 11 mężczyzn skazano na karę ciężkiego więzienia, natomiast 25 mężczyzn i 8 kobiet na karę więzienia. Uniewinniono 9 osób⁹².

W raporcie z listopada 1939 roku nowy prokurator przy Sondergericht Krakau dr Otto Neeb zwracał uwagę na początkowe trudności z rozgraniczeniem właściwości działających sądów. Skarżył się również na niedostateczną obsadę prokuratury, postulując jej zwiększenie o trzech prokuratorów i przynajmniej jednego urzędnika. Poinformował, że po wznowieniu działalności przez polskie sądy i prokuraturę w byłym krakowskim okręgu apelacyjnym poczyniono uzgodnienie, że w sprawach, w których interesy niemieckie nie zostały w żaden sposób naruszone, właściwe są polskie sądy i prokuratura. Niemiecka prokuratura zajmowała się natomiast głównie zwalczaniem poważnej przestępczości kryminalnej, która – jak oceniono w raporcie – znacznie przybrała na sile. Tylko w okresie od 23 października do 5 listopada dokonano w Krakowie czterech morderstw, których sprawców jeszcze nie wykryto⁹³.

Zachowane dokumenty wskazują na pozytywne oceny pierwszego okresu działalności sądów specjalnych w Generalnym Gubernatorstwie

91 Zob. AIPN, GK 108/27, Schreiben des Vorsitzenden des Sondergerichts Krakau und des Staatsanwalts beim Sondergericht Krakau an den Reichsminister der Justiz vom 10.10.1939, k. 14-15.

92 Zob. BA, R 3001/9803/7/2, Gesamtübersicht über die Tätigkeit der Staatsanwaltschaften bei den Sondergerichten in Polen für die Zeit bis 15.11.1939, k. 18.

93 Zob. BA, R 3001/9803/7/2, Schreiben des Ersten Staatsanwalts in Krakau an den Reichsminister der Justiz vom 15.11.1939, k. 45-46.

przez niemieckie władze sądowe w GG: wyroki były bardzo starannie uzasadniane, zaś archiwa i rejestry prowadzone bardzo porządnie. Jednakże prokuratura niemiecka była przeciążona⁹⁴. W raporcie za 1939 roku Schmiedel wykazał 84 sprawy o zbrodnie oraz 90 o występki⁹⁵. 118 z nich zakończono wydaniem wyroku, natomiast 35 nakazu karnego (dot. występków)⁹⁶.

Z kolei obciążenie Sondergericht Krakau w poszczególnych miesiącach 1940 roku zmieniało się, i to wyraźnie. Liczba wniesionych aktów oskarżenia wahała się od 24 w styczniu do 78 w listopadzie i 79 w czerwcu, przy czym przekazując władzom przełożonym tę statystykę, Schmiedel zaznaczył, że zawiera ona także akty oskarżenia wniesione do sądu niemieckiego, a rozróżnienie nie było możliwe do przeprowadzenia⁹⁷. Jeszcze większa różnica wystąpiła w nakazach karnych: w lipcu wystawiono ich 254, podczas gdy w sierpniu tylko 3, w listopadzie 2, a w grudniu jeden. Liczba wydanych wyroków wahała się przeważanie między 29 (w kwietniu) a 41 (w sierpniu), choć w październiku i listopadzie wzrosła odpowiednio do 55 i 54. Generalna statystyka za 1940 roku wykazuje 430 wydanych wyroków, 834 nakazy karne i 607 wniesionych aktów oskarżenia⁹⁸. W styczniu 1941 roku wydano 42 wyroki (23 kolegialnie i 19 jednoosobowo), w lutym 1941 roku 38 wyroków (odpowiednio 20 i 18), zaś w marcu 32 (odpowiednio 19 i 13)⁹⁹. Niestety dane za pozostały okres działalności sądu specjalnego nie były dostępne, toteż chcę przejść do omówienia wyników

94 Zob. A. Wrzyszczyk, *Okupacyjne sądownictwo...*, s. 184.

95 Zgodnie z § 1 StGB zbrodnia była czynem zagrożonym karą śmierci, ciężkiego więzienia lub twierdzy przez okres powyżej pięciu lat, natomiast występkiem był czyn zagrożony karą twierdzy do pięciu lat, więzienia lub grzywny powyżej 150 marek.

96 Zob. AIPN, GK 108/43, Arbeitsbericht 1939 des Vorsitzenden des Sondergerichts Krakau vom 6.02.1940, k. 2.

97 Zob. AIPN, GK 108/43, Schreiben des Vorsitzenden des Sondergerichts in Krakau an den Leiter der Abteilung Justiz des Distrikts Krakau vom 19.06.1940, k. 6.

98 Zob. A. Wrzyszczyk, *Okupacyjne sądownictwo...*, s. 190.

99 Zob. AIPN, GK 108/43, Schreiben des Vorsitzenden des Sondergerichts in Krakau an den Ersten Staatsanwalt beim Sondergericht in Krakau vom 1.02.1941, k. 19; Schreiben des Vorsitzenden des Sondergerichts in Krakau an den Ersten Staatsanwalt beim Sondergericht in Krakau vom 1.03.1941, k. 21; Schreiben des Vorsitzenden des Sondergerichts in Krakau an den Ersten Staatsanwalt beim Sondergericht in Krakau vom 2.04.1941, k. 22.

badań aktowych orzecznictwa, zaś w dalszej kolejności zaprezentować działalność tytułowego sądu w świetle okupacyjnej prasy.

Badania aktowe orzecznictwa objęły 766 wyroków z uzasadnieniami względnie ich sentencje pochodzące z zasobu czterech archiwów¹⁰⁰. Na podstawie źródłową złożyło się 55 wyroków przechowywanych w Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie, 134 w Archiwum Federalnym w Berlinie, jeden w Archiwum Federalnym w Ludwigsburgu¹⁰¹ oraz 576 w Archiwum Narodowym w Krakowie¹⁰².

Oszacowanie, jak liczba ta ma się do wszystkich wyroków wydanych przez Sąd Specjalny w Krakowie, nie jest łatwe. Nie zachowały się bowiem sumaryczne sprawozdania statystyczne odnoszące się do Krakowa, nie zachowały się repertoria, brakuje więc bezpośredniego punktu odniesienia. Podejmując próbę oszacowania, oparto się na dwóch racjach. Po pierwsze, z przytoczonych już źródeł wynika, że w 1939 roku obciążenie Sądu Specjalnego w Krakowie wyniosło 174 sprawy (tj. 43,5 miesięcznie), zaś w 1940 roku wydał on 430 wyroków (tj. 36 miesięcznie). Po drugie, zachowały się precyzyjne dane z dystryktu Galicja, z którego obszaru daje się według mnie porównać Sąd Specjalny we Lwowie. Jego okręg sądowy obejmował jeden powiat miejski i osiem ziemskich, był więc większy od okręgu krakowskiego (jeden powiat miejski i pięć ziemskich)¹⁰³, trzeba jednak mieć na względzie różnicę w gęstości zaludnienia

100 W badaniach pominięto nakazy karne z kilku powodów. Po pierwsze znikoma liczba zachowanych nakazów nie pozwalała na wyciągnięcie poważniejszych wniosków. Po drugie nakazy karne dotyczyły spraw błahych; po trzecie zachowane egzemplarze nie zawierały nic szczególnego pod względem naukowym – zawarty w nich opis stanu faktycznego był bardzo skąpy, bardzo ograniczone były dane osób ukaranych, zaś wymiar kary pozbawiony uzasadnienia. Dodatkową okolicznością był fakt, że w październiku 1942 roku zmieniono przepisy w ten sposób, iż nakazy karne wydawał kierownik niemieckiej prokuratury, a nie sąd specjalny.

101 Zob. BA, B 162, 18478, Urteil in der Strafsache gegen Karol Swiatek und Wladyslaw Wasniowski vom 29.06.1944, k. 2–6.

102 Za pomoc w kwerendzie w zasobie Archiwum Narodowego w Krakowie [dalej: ANK], w zespołach: Niemiecki Zakład Karny w Krakowie, Niemiecki Zakład Karny w Tarnowie, Niemieckie Więzienie w Nowym Wiśniczu oraz Samodzielne Więzienie w Nowym Sączu autor składa podziękowanie Zdzisławowi Jurkowskiemu, pracownikowi Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie.

103 Zob. A. Wrzyszczyk, *Okupacyjne sądownictwo...*, s. 86; Archiwum Państwowe Obwodu Lwowskiego we Lwowie, P-77 Sąd Specjalny przy Sądzie Niemieckim we Lwowie,

w obu regionach oraz „stołeczny” charakter Krakowa, które to aspekty zdają się niwelować możliwą dysproporcję wynikającą z wielkości lwowskiego okręgu sądowego. Sąd Specjalny we Lwowie podczas 29 miesięcy funkcjonowania (od października 1941 roku do lutego 1944 roku) wydał 1317 wyroków¹⁰⁴. W okresie tym występowały znaczne różnice w liczbie wydawanych miesięcznie wyroków. Na przykład w październiku 1941 roku nie zapadło ani jedno orzeczenie, w listopadzie 1941 roku wydano 4 wyroki, w grudniu 1941 roku jeden, natomiast w maju 1943 roku aż 99, w październiku 1943 roku 88, natomiast w lutym 1944 roku – 51. Na podstawie dostępnych danych obliczono, że Sąd Specjalny we Lwowie miesięcznie wydawał, w zaokrągleniu, 45 wyroków. Na potrzeby oszacowania przyjęto, że Sąd Specjalny w Krakowie efektywnie funkcjonował 64 miesiące (od września 1939 roku do grudnia 1944 roku). Liczba ta pomnożona przez właściwą dla Lwowa przeciętną miesięczną efektywność orzecznictwa dała w sumie 2880 wyroków. Proporcja liczby zachowanych wyroków do wartości oszacowania (26%) prowadzi do wniosku, że podstawę źródłową badań orzecznictwa Sądu Specjalnego w Krakowie właściwie stanowiła około ¼ wydanych wyroków. Oszacowanie to zdają się wspierać dostępne i pewne dane dotyczące 1940 roku: według sprawozdania Sąd Specjalny w Krakowie wydał w sumie 430 wyroków, z których zachowało się i znalazło w podstawie źródłowej badań 126, co stanowi 29%.

Wyroki zachowały się z każdego roku wojny. Z 1939 roku zachowało się ich 18, z 1940 – 126, z 1941–130, z 1942 –161, z 1943 –194, z 1944 –131 oraz z 1945 – 6. Ogółem w tych sprawach oskarżono 1842 osoby – 1525 mężczyzn (83%) i 317 kobiet (17%). Przeważali wśród nich robotnicy (23,5%), urzędnicy (8%) oraz rolnicy (7%). Najwięcej było podsądnych w wieku między 22 a 30 lat (32%) oraz od 31 do 40 lat (29%). Mimo normy prawnej zawartej w § 2 ustawy o sądach dla nieletnich z 16 lutego 1923 roku¹⁰⁵, przewidującej, że sprawca poniżej 14 roku życia nie ma zdolności do poniesienia odpowiedzialności karnej, w jednej ze spraw o kradzież i płądrowanie żydowskiego sklepu, który zamknięto i którego właścicielkę aresztowano, została oskarżona wraz z 24 osobami 11-letnia dziewczynka. W sprawie tej kilka osób skazano na niskie grzywny, większość uniewinniono, jednak

sygn. 60, Schreiben des Leiters der Deutschen Staatsanwaltschaft in Lemberg betr. Örtliche Zuständigkeit der Sondergerichte vom 21.02.1942, k. 13.

104 Zob. AIPN, GK 97/8, Przegląd działalności sądów specjalnych w dystrykcie Galicja, k. 4–6.

105 Jugendgerichtsgesetz vom 16. Februar 1923, RGBl., Teil 1, 1923 Nr 14, s. 135.

wątek dotyczący dziewczynki został umorzony – prawdopodobnie sąd zorientował się co do niesłuszności samego oskarżenia jej. Świadczy to jednak nie najlepiej o prokuratorze Karlu Giersbergu, który popierał akt oskarżenia w tej sprawie¹⁰⁶. W najstarszej grupie wiekowej – powyżej 71 lat – znalazło się troje Polaków. 71-letnią nauczycielkę skazano za poplecznictwo francuskiego jeńca wojennego na rok więzienia¹⁰⁷, 74-letniego urzędnika urodzonego w Drohobyczu za poświadczenie nieprawdy na pięć miesięcy więzienia¹⁰⁸, natomiast 71-letniego urzędnika z Krakowa za pomocnictwo do naruszenia sądowego zabezpieczenia rzeczy (*Arrestbruch*) na 1000 złotych grzywny¹⁰⁹.

Badania zachowanych wyroków umożliwiły stwierdzenie, że przeważającą większość podsądnych sądu specjalnego stanowili Polacy – 86,81% (1599). W dalszej kolejności odnotować trzeba występowanie Niemców – 5,97% (110), w tym 62 reichsdojców (3,37%) i 48 folksdojców (2,61%), Żydów – 5,48% (101) oraz Ukraińców – 1,03% (19). Wyodrębniono także sześciu górali (*Gorale*) (0,33%), dwóch Czechów (0,11%), dwóch Słowaków (0,11%), dwóch Cyganów (0,11%) oraz Francuza (0,05%). W statystyce tej zwraca uwagę przewaga reichsdojców nad folksdojczami, podczas gdy w innych sądach specjalnych – o ile wiadomo¹¹⁰ – proporcja ta była odwrotna. Widać tu przypuszczalnie efekt stołeczności okupacyjnego Krakowa, do którego siłą rzeczy ściągnęło proporcjonalnie więcej reichsdojców nie tylko do obsady stanowisk urzędniczych, ale także pomocniczych i technicznych.

Nie zawsze w zachowanych wyrokach podawano wyznanie, dane dotyczące przeszłości kryminalnej oraz stanu cywilnego podsądnych.

106 Zob. ANK, Niemiecki Zakład Karny w Krakowie, sygn. 77, Urteil in der Strafsache gegen Thomas Moron und Andere vom 15.11.1939, k. 195–196.

107 Zob. BA, R 137 I/1261, Urteil in der Strafsache gegen Nikodem Mrozek und Andere vom 28.09.1943, k. 4. Poplecznictwo jest czynem skierowanym przeciwko wymiarowi sprawiedliwości, polegającym na udzieleniu pomocy sprawcy przestępstwa już po jego popełnieniu.

108 Zob. BA, R 137 I/1402, Urteil in der Strafsache gegen Kurt KärgeI und Andere vom 27.04.1944, k. 357–358.

109 Zob. ANK, Niemieckie Więzienie w Nowym Wiśniczu, sygn. 73, Urteil in der Strafsache gegen Josef Pilch und Andere vom 7.10.1943, b.p.

110 Zob. K. Graczyk, *Pierwszy Sondergericht na ziemiach polskich. Z działalności Sądu Specjalnego w Częstochowie (Sondergericht Tschenstochau) (1939–1945)*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 74 (2022) z. 2, s. 192.

W przypadku wyznania zaniechano tego w niecałych 30% przypadków, w prawie 65% był to rzymski katolicyzm, w ponad 5% religia mojżeszowa, w niecałych 2% ewangelicka, w niecałym 1% wyznanie grekokatolickie, zaś w niecałych 0,5% przypadków deklarowano „wiarę w Boga” (*gottgläubig*). Dane dotyczące uprzedniej karalności są niepełne względem 38% osób, w przypadku 21% ustalono karalność, zaś w przypadku 41% niekaralność. Stanu cywilnego nie ujawniono wobec 26,7% podsądnych, 31,2% było stanu wolnego, 40,1% w związku małżeńskim, 1,8% stanu wdowiego, zaś 0,2% było rozwodnikami. Jeśli chodzi o technikalnia, to najkrótszy wyrok – w sprawie o kradzież – zajmował jedną stronę maszynopisu¹¹¹, najdłuższy aż sześćdziesiąt dwie – w sprawie o kradzież i włamanie, gdzie oskarżono 67 osób, spośród których czterech głównych oskarżonych, niebezpiecznych przestępców notorycznych, skazano na karę śmierci¹¹². Średnia objętość wyroku wyniosła pięć i pół strony. Było to więcej, niż przeciętnie w Częstochowie, Kielcach (po około cztery strony) i Radomiu (prawie pięć stron)¹¹³.

Spośród 1842 podsądnych wyrok uniewinniający ogłoszono wobec 188 (10,21%), wobec 1609 wyrok skazujący (87,35%), wobec 13 cofnięto akt oskarżenia (0,71%), wobec czterech umorzono postępowanie (0,22%), wobec czterech zawieszono (0,22%), wobec jednego na wniosek prokuratora przekazano do postępowania zwyczajnego (0,05%), zaś odnośnie do 23 zabrakło danych co do rozstrzygnięcia (1,25% – zostali oni wymienieni w części wstępnej wyroku jako oskarżeni, jednak ani w sentencji, ani w uzasadnieniu nie wspomniano na ich temat¹¹⁴). Umorzono postępowania karne przeciwko 18-letniej Polce oskarżonej o kradzież z powodu

111 Zob. ANK, Samodzielne Więzienie w Nowym Sączu, sygn. 2, Urteil in der Strafsache gegen Zofia Czarna vom 15.10.1943, k. 2.

112 Zob. BA, R 137 I/1270, Urteil in der Strafsache gegen Stanislaw Charmaj und Andere vom 10.10.1942, k. 1–5; ANK, Niemieckie Więzienie w Nowym Wiśniczu, sygn. 90, Urteil in der Strafsache gegen Stanislaw Charmaj und Andere vom 10.10.1942, b.p.

113 Zob. K. Graczyk, *Pierwszy Sondergericht...*, s. 204; K. Graczyk, *Z organizacji i działalności Sądu Specjalnego w Kielcach...*, s. 110; K. Graczyk, *Z działalności niemieckiego Sądu Specjalnego w Radomiu (1939–1945)*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 75 (2023) z. 2, s. 163.

114 Zob. BA, R 137 I/1270, Urteil in der Strafsache gegen Stanislaw Charmaj und Andere vom 10.10.1942, k. 1–5; ANK, Niemieckie Więzienie w Nowym Wiśniczu, sygn. 90, Urteil in der Strafsache gegen Stanislaw Charmaj und Andere vom 10.10.1942, b.p.

znajdowania się na robotach w Rzeszy¹¹⁵ oraz mężczyznom w sprawie o kradzież i paserstwo w związku z ich śmiercią¹¹⁶. Do zawieszenia w trzech innych sprawach doszło w związku z ucieczką oskarżonych, koniecznością zwrócenia akt celem ustalenia miejsca pobytu oskarżonego reichsdojcza i uzupełnienia postępowania dowodowego przez prokuraturę (zasięgnięcie opinii lekarskiej, ustalenie danych i miejsca pobytu świadka)¹¹⁷, a także z powodu choroby oskarżonego¹¹⁸. Przypadki cofnięcia aktu oskarżenia właściwie są materialnie związane z przypadkami uniewinnienia – dochodziło do nich wtedy, gdy wyniki sądowego postępowania dowodowego nie pozwalały na wykazanie popełnienia czynu karalnego, a oświadczenie o cofnięciu oskarżenia co do konkretnej osoby prokurator niemiecki składał dlatego, aby uniknąć niechybnego formalnego uniewinnienia w konkretnym przypadku¹¹⁹.

Spośród 1609 osób na karę więzienia skazano 746 (46,36%), ciężkiego więzienia – 688 (42,76%), śmierci – 71 (4,41%), grzywny 75 (4,66%) oraz aresztu dla nieletnich – cztery (0,25%). Wobec 23 osób (1,43%) orzeczono wyrokiem zarządzenie w celu zabezpieczenia (*Sicherungsverwahrung*)¹²⁰, zaś wobec dwóch odrzucono sprzeciw od nakazu karnego (0,12%), zgodnie z procedurą w związku z niestawieniem się skarżących na rozprawie, co skutkowało uprawomocnieniem tego nakazu¹²¹. Należy przede wszystkim zwrócić uwagę na proporcję między liczbą osób skazanych na karę więzienia a na karę ciężkiego więzienia i śmierci – wskazuje ona może nie

115 Zob. AIPN, GK 108/73, Verhandlungsprotokoll vom 11.10.1944, k. 14; Beschluss vom 9.01.1945, k. 14.

116 Zob. BA, R 137 I/1303, Urteil in der Strafsache gegen Michael Kawa vom 3.05.1943, k. 106–112; ANK, Niemieckie Więzienie w Nowym Wiśniczu, sygn. 113, Urteil in der Strafsache gegen Franz Nowak und Andere vom 1.06.1942, b.p.

117 Zob. AIPN, GK 108/99, Verhandlungsprotokoll vom 28.11.1944, k. 20; Beschluss vom 28.11.1944, k. 20; ANK, Niemieckie Więzienie w Nowym Wiśniczu, sygn. 113, Urteil in der Strafsache gegen Franz Nowak und Andere vom 1.06.1942, b.p.

118 Zob. ANK, Niemieckie Więzienie w Nowym Wiśniczu, sygn. 20, Urteil in der Strafsache gegen Chaskiel Apfelroth und Abraham Federgrün vom 30.04.1942, k. 307–309.

119 Np. ANK, Niemiecki Zakład Karny w Tarnowie, sygn. 21, Urteil in der Strafsache gegen Jadwiga Godłowska und Bernard Ciecholewski vom 15.02.1941, k. 1011.

120 Np. BA, R 137 I/1264, Urteil in der Strafsache gegen Josef Lipka vom 18.02.1944, b.p.

121 Np. ANK, Niemiecki Zakład Karny w Tarnowie, sygn. 75, Urteil in der Strafsache gegen Leon Wahl vom 7.10.1940, k. 205–206.

na przesadną, ale widoczną skłonność do częstszego niż to być powinno korzystania z surowszych rodzajów kar.

Szczegółowa statystyka wymiarów kary prezentuje się następująco. Najkrótszy sądowy wymiar kary więzienia wyniósł dwa tygodnie, najdłuższy sześć lat, natomiast uśredniony niecały rok. Trzeba zwrócić uwagę, że sześciolatek wymiar kary więzienia, który wystąpił tylko w jednej sprawie¹²², przekraczał ramy określone w niemieckim kodeksie karnym, według którego (§ 16 StGB) kara więzienia wynosiła od jednego dnia do pięciu lat. Skazany w sprawie Polak był 17-latkim, zaś przypisano mu kradzież przesyłek pocztowych z dworcowego urzędu pocztowego w Krakowie podczas zaciemnienia, zakwalifikowaną na podstawie § 242 StGB w związku z § 2 rozporządzenia przeciwko szkodnikom narodowym. Przepisy te pozwalały na orzeczenie kary śmierci lub ciężkiego więzienia (nawet dożywotniego). Orzeczenie kary sześciolatek więzienia wynikało z zastosowania § 9 ustawy o sądach dla nieletnich z 16 lutego 1923 roku, według którego można było orzec karę więzienia od roku do dziesięciu lat zamiast kary śmierci lub dożywotniego ciężkiego więzienia w przypadku osoby nieletniej.

W przypadku kary ciężkiego więzienia jej sądowy wymiar minimalny wyniósł rok, maksymalny natomiast był dożywotni. Średnio orzekana przez Sąd Specjalny w Krakowie kara ciężkiego więzienia wyniosła nieco ponad trzy lata i cztery miesiące. Wymiar dożywotni orzeczono wobec jednej z oskarżonych osób w sprawie o zdradę tajemnic państwowych na rzecz ZSRS kwalifikowaną na podstawie § 87, 88 i 89 StGB. Choć wobec dwóch skazanych za ten sam czyn mężczyzn orzeczono karę śmierci, to kobietę – z uwagi na młody wiek, młodzieńczą żądzą przynęty oraz doniesienie na policję – na dożywotnie ciężkie więzienie¹²³.

Karę śmierci wymierzono wobec 65 Polaków (92% ogółu skazanych na karę śmierci), pięciu reichsdojców (7%) i tylko jednego folksdojca (1%). Statystyka ta raczej odzwierciedla po prostu relację narodowościową wśród podsądnych. W statystyce brakuje Żydów, bowiem nie odnalazłem dotyczącego ich wyroku śmierci. Jest jednak pewne, że wyroki śmierci wobec Żydów były wydawane i wykonywane, co poświadczają dokumenty finansowe dotyczące egzekucji oraz powojenne świadectwa polskich

122 Zob. ANK, Niemiecki Zakład Karny w Tarnowie, sygn. 72, Urteil in der Strafsache gegen Tadeusz Ablewicz und Andere vom 13.08.1942, k. 457–463.

123 Zob. BA, R 137 I/1401, Urteil in der Strafsache gegen Antonie Zubryd und Andere vom 8.09.1943, k. 2–20.

adwokatów¹²⁴. Dodatkowo mogą zwrócić uwagę, że jeden z przywołanych dalej dokumentów poświadczal, że przed sądem zawisłe były w 1942 roku sprawy dotyczące nieuprawnionego opuszczenia getta na podstawie § 4b trzeciego rozporządzenia o ograniczeniach pobytu i z dużą dozą prawdopodobieństwa można uznać, że większość z nich (jeśli nie wszystkie) zakończyła się orzeczeniem kary śmierci (choć, jak wspomniałem, żaden tego rodzaju wyrok nie zachował się, co świadczy o dość drobiazgowo przeprowadzonym niszczeniu akt sądowych w tym zakresie).

Karę śmierci najczęściej orzekano w związku z czynami kryminalnymi (70%), rzadko z politycznymi (26%), natomiast najrzadziej z gospodarczymi (4%). Z kategorii gospodarczych karę główną wymierzono za wojenne przestępstwo gospodarcze kwalifikowane na podstawie rozporządzenia o gospodarce wojennej. Polegało ono na nielegalnym uboju¹²⁵, podrabianiu kartek na mięso i wprowadzaniu ich do obrotu¹²⁶, nieuprawnionym pobieraniu żywności, materiału na garnitury oraz bonów na żelazo i pokątnym handlu silnikami trójfazowymi¹²⁷, a także na przekupstwie i pokątnym handlu cementem¹²⁸. Na karę śmierci skazano sprawców przestępstw politycznych polegających na oporze przeciwko władzy w zbiegu z przestępstwem gwałtownym, kwalifikowanym na podstawie § 1 rozporządzenia przeciwko przestępcom gwałtownym (w wyroku zakwalifikowano trzydziestocentymetrowy nóż rzeźnicki i kopaczkę do kartofli jako broń białą i kolną w rozumieniu rozporządzenia)¹²⁹ oraz rabunku w zbiegu

124 Zob. Oddziałowa Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w Krakowie, S 61/2012/Zn, t. 12, Schreiben des Leiters der Deutschen Strafanstalt in Krakau betr. Kosten der Vollstreckung von Todesurteilen an den Leiter der Deutschen Staatsanwaltschaft in Krakau vom 10.09.1942, k. 2218; t. 18, Pismo Jana Walerego Jaworskiego do Izby Adwokackiej w Krakowie z 31.01.1946 r., k. 3283.

125 Zob. ANK, Niemieckie Więzienie w Nowym Wiśniczu, sygn. 33, Urteil in der Strafsache gegen Karol Janicki vom 4.12.1942, b.p.

126 Zob. ANK, Niemieckie Więzienie w Nowym Wiśniczu, sygn. 87, Urteil in der Strafsache gegen Johann Sobarnia und Andere vom 16.04.1943, b.p.

127 Zob. AIPN, GK 94/8550, Urteil in der Strafsache gegen Max Meinhold und Johanna Meinhold vom 17.03.1944, k. 3–20.

128 ANK, Niemieckie Więzienie w Nowym Wiśniczu, sygn. 53, Urteil in der Strafsache gegen Heinz Reuthe und Andere vom 8.04.1943, b.p.

129 Przestępstwa gwałtowne były przestępstwami popełnianymi z użyciem siły. Specjalizowano je w rozporządzeniu przeciwko przestępcom gwałtownym z 5 grudnia 1939 roku (Verordnung gegen Gewaltverbrecher vom 5. Dezember 1939, RGBl.,

z przywłaszczeniem urzędu¹³⁰, udzielenia schronienia Żydom¹³¹, a także zdradę kraju oraz zdradę tajemnic państwowych¹³². Wśród czynów kryminalnych zasługujących w ocenie sądu specjalnego na karę główną znalazły się m.in. rabunek, kradzież, szkodnictwo narodowe, przestępstwo gwałtowne, bunt więzienny i morderstwo.

Skazania w powyższych przypadkach były oparte na przepisach: niemieckiego kodeksu karnego, rozporządzenia o gospodarce wojennej, rozporządzenia przeciwko szkodnikom narodowym (np. kradzież, kwalifikowana na podstawie niemieckiego kodeksu karnego w związku z rozporządzeniem przeciwko szkodnikom narodowym), rozporządzenia przeciwko przestępcom gwałtownym, rozporządzenia o obowiązku meldowania się oficerów polskich z dnia 31 lipca 1940 roku¹³³, rozporządzenia o ochronie przed młodocianymi zbrodniarzami z 4 października 1939 roku¹³⁴ oraz trzeciego rozporządzenia o ograniczeniach pobytu w GG z 15 października 1941 roku (rozporządzenie penalizowało nieuprawnione opuszczenie getta przez Żydów oraz świadome udzielenie im schronienia)¹³⁵. Tytułem przykładu mogę podać, że w kilku sprawach sędziowie

Teil 1, 1939 Nr 244, s. 2378). W § 1 przewidziano karę śmierci za użycie przy gwałcie, rabunku ulicznym lub bankowym albo innym ciężkim akcie przemocy broni palnej, białej lub kolnej lub innego równie niebezpiecznego środka lub grożenie taką bronią życiu lub zdrowiu. Przepis § 5 przewidywał retroaktywne stosowane rozporządzenia. Por. K. Graczyk, *Sondergericht Kattowitz...*, s. 51.

- 130 Zob. ANK, Samodzielne Więzienie w Nowym Sączu, sygn. 9, Urteil in der Strafsache gegen Karol Semla und Andere vom 12.07.1940, b.p.
- 131 Zob. AIPN, IPN Kr 604/6, Urteil in der Strafsache gegen Alois Huber vom 24.07.1944, k. 124–127.
- 132 Np. BA, R 137 I/1401, Urteil in der Strafsache gegen Antonie Zubryd und Andere vom 8.09.1943, k. 2–20; BA R 137 I/1410, Urteil in der Strafsache gegen Antoni Sieczka und Andere vom 18. Mai 1943, k. 2–4.
- 133 Verordnung über die Meldepflicht polnischer Offiziere vom 31. Juli 1940/Rozporządzenie o obowiązku meldowania się oficerów polskich z dnia 31 lipca 1940 r., „Verordnungsblatt des Generalgouverneurs für die besetzten polnischen Gebiete” Teil 1/„Dziennik Rozporządzeń Generalnego Gubernatora dla Okupowanych Polskich Obszarów” Część 1, 1940 Nr 49, s. 235.
- 134 Verordnung zum Schutz gegen jugendliche Schwerverbrecher vom 4. Oktober 1939, RGBl., Teil 1, 1939 Nr 199, s. 2000.
- 135 Dritte Verordnung über Aufenthaltsbeschränkungen im Generalgouvernement vom 15. Oktober 1941, /Trzecie rozporządzenie o ograniczeniach pobytu w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 15 października 1941 r., VOBl. GG 1941 Nr 99, s. 595.

nie orzekli kary śmierci, nawet mimo stosownego wniosku prokuratorskiego. Na przykład w sprawie 55-letniej robotnicy z powiatu Nowy Sącz, 26-krotnie karanej, sąd poprzestał na zarządzeniu zatrzymania w celu zabezpieczenia, odwołując się do tego, że jej czyny miały charakter drobnych kradzieży i przez siedem lat nie była karana, dlatego kara śmierci nie była konieczna¹³⁶. W sprawie o nielegalny ubój zakwalifikowany na podstawie rozporządzenia o gospodarce wojennej zamiast kary śmierci orzeczono wobec polskiego rzeźnika dwa lata ciężkiego więzienia, ponieważ sąd (np. wskutek kłamstw oskarżonego) nie był w stanie ustalić rozmiaru jego nielegalnych ubojów, trzymał się więc tradycyjnej prawniczej zasady *in dubio pro reo*, czyli rozstrzygnięcia wątpliwości na korzyść oskarżonego¹³⁷. W sprawie o nielegalne posiadanie broni za łagodniejszą karą przemawiał stan ograniczonej poczytalności sprawcy¹³⁸.

Powyższe obliczenia opierają się na zachowanym materiale aktowym proweniencji sądowej. Chcąc ustalić liczbę osób skazanych na karę śmierci przez Sondergericht Krakau, postanowiono sięgnąć także do źródeł alternatywnych, takich jak prasa oraz zestawienia finansowe związane z przeprowadzonymi w Niemieckim Zakładzie Karnym w Krakowie egzekucjami¹³⁹. Wyniki kwerendy prasowej przedstawiono w kolejnej części

136 Zob. BA, R 137 I/1274, Urteil in der Strafsache gegen Aniela Kogut vom 9.12.1942, k. 16–17.

137 Zob. ANK, Niemieckie Więzienie w Nowym Wiśniczu, sygn. 10, Urteil in der Strafsache gegen Michael Brykalski vom 31.08.1942, k. 309–313.

138 Zob. ANK, Niemieckie Więzienie w Nowym Wiśniczu, sygn. 74, Urteil in der Strafsache gegen Josef Pluta vom 8.01.1942, b.p.

139 Do przygotowania tabeli wykorzystano zachowane w Archiwum Narodowym w Krakowie w zespole Niemiecki Zakład Karny w Krakowie pod sygn. 26 zestawienie imion i nazwisk wraz z datą egzekucji za okres od marca 1940 roku do kwietnia 1943 roku, które wzbogaciło tabelę o 28 nazwisk osób skazanych na karę śmierci. Zob. ANK, Niemiecki Zakład Karny w Krakowie, sygn. 26, Vollstreckung der Todesstrafen, k. 3–7. Zestawienie nie zawierało wprawdzie sygnatur sądowych, co pozwoliłoby definitywnie potwierdzić, że chodzi o wyroki śmierci wydane przez Sondergericht, uznałem to jednak za prawdopodobne w związku z: a) stwierdzeniem powtarzania się 45 nazwisk wykazanych w zestawieniu w źródłach alternatywnych; b) świadectwem powojennym adwokata Jana Walerego Jaworskiego, w którym wskazał on czyn przypisany jednemu ze skazanych wymienionych w więziennym zestawieniu, mieszczący się w wyłącznej właściwości sądu specjalnego; c) powojennym zeznaniem strażnika więziennego Andrzeja Maludego, według

artykułu, w tym miejscu wystarczy stwierdzić, że przygotowane na podstawie akt sądowych oraz kwerendy prasowej zestawienie osób skazanych na karę śmierci liczy 153 pozycje. Tyle wynosi więc minimalna liczba osób skazanych na karę śmierci przez Sondergericht Krakau. Zestawienie to zamieszczono w formie tabelarycznego wykazu na końcu artykułu.

Kara grzywny była orzekana przez Sąd Specjalny w Krakowie zarówno samoistnie oraz jako kara dodatkowa. Jej minimalny sądowy wymiar wyniósł sześć złotych (kara dodatkowa dla skazanego na rok ciężkiego więzienia¹⁴⁰). Najwyższą kwotę grzywny – po 250 tysięcy złotych – zasądzono jako karę dodatkową dwóm księżom katolickim skazanym na rok i osiem miesięcy ciężkiego więzienia za przestępstwo dewizowe. Wysokość grzywny była równa wysokości walut przywiezionych z zagranicy, których duchowni wbrew obowiązującym przepisom nie zgłosili urzędowi dewizowemu, a także nie zaoferowali właściwej miejscowo Kredytowej Kasie Rzeszy Niemieckiej¹⁴¹. Przeciętna wysokość orzeczonej grzywny wyniosła 8 115 złotych. Była to kwota wysoka, ponad czterokrotnie wyższa niż orzekana w Radomiu¹⁴², podczas gdy przeciętne zarobki w przemyśle w GG w latach 1941–1942 wynosiły między 206 a 323 złote miesięcznie, zaś pracowników umysłowych sektora publicznego w 1943 roku 234 złote¹⁴³.

Zdecydowana większość przypisanych przez Sondergericht Krakau czynów miała charakter kryminalny (79%). Rzadziej występowały delikty gospodarcze (13%) i polityczne (8%). Najczęściej występującym czynem była kradzież (575 przypadków) oraz paserstwo (254). Najczęściej

którego w więzieniu w Krakowie przy ul. Senackiej znajdowali się przeważnie więźniowie pospoliccy, rzadziej polityczni, w tym także skazani na karę śmierci przez sąd niemiecki, a w szczególności przez Sondergericht. Zob. Oddziałowa Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w Krakowie, S 61/2012/Zn, t. 1, Protokół przesłuchania świadka Andrzeja Maludego z 7.11.1977 r., k. 82–84; t. 18, Pismo Jana Walerego Jaworskiego do Izby Adwokackiej w Krakowie z 31.01.1946 r., k. 3283.

140 Zob. ANK, Niemieckie Więzienie w Nowym Wiśniczu, sygn. 69, Urteil in der Strafsache gegen Ludwig Ossowski vom 29.03.1940, k. 44–47.

141 Zob. ANK, Niemieckie Więzienie w Nowym Wiśniczu, sygn. 60, Urteil in der Strafsache gegen Władysław Kulczycki und Stefan Mazanek vom 3.07.1942, b.p.

142 Zob. K. Graczyk, *Z działalności niemieckiego Sądu Specjalnego w Radomiu...*, s. 166.

143 Zob. C. Madajczyk, *Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce*, t. 2, Warszawa 2019, s. 247.

atakowanym dobrem prawnym było mienie (61%), zaś wyraźnie rzadziej dotyczyło to pozostałych dóbr prawnych, wśród których przeważały gospodarstwo (10%) i porządek publiczny (4,5%).

Sąd Specjalny w Krakowie stosował przepisy dotyczące tzw. nazistowskich typów przestępstw. Przywoływane już rozporządzenie przeciwko szkodnikom narodowym z 5 września 1939 roku po pierwsze penalizowało plądrowanie na „wyzwolonym” terytorium, popełnienie zbrodni lub występku przeciwko życiu, zdrowiu lub własności, podpalenie lub inne niebezpieczne dla ogółu przestępstwo połączone ze szkodą dla siły narodu niemieckiego, a po drugie zaostrzało odpowiedzialność karną za przestępstwa popełnione z wykorzystaniem nadzwyczajnych warunków spowodowanych stanem wojny do kary śmierci włącznie, jeżeli ze względu na szczególną naganność czynu wymagało tego „zdrowe odczucie narodu”¹⁴⁴.

W orzecznictwie Sądu Specjalnego w Krakowie za szkodników narodowych uznano 138 osób (86% było Polakami), spośród których jedną skazano na karę więzienia, 118 na ciężkie więzienie i 19 na karę śmierci. Orzeczone kary ciężkiego więzienia za szkodnictwo narodowe mieściły się w zakresie między rokiem a piętnastoma latami, najczęściej orzekano karę dwóch lat (25 przypadków) oraz pięciu (17 przypadków). Przypadek skazania na karę sześciu lat więzienia dla przestępcy nieletniego uznanego za szkodnika narodowego został już wspomniany. Sędziowie nie wykorzystywali więc każdej nadarzającej się okazji do orzeczenia kary śmierci na podstawie rozporządzenia przeciwko szkodnikom narodowym – uczynili tak w 14% możliwych przypadków. Z przebadanych orzeczeń wynika szereg okoliczności, które sąd specjalny wykladał jako wynikające z nadzwyczajnych warunków spowodowanych stanem wojny. Były to m.in. niedostatek niemieckiego personelu nadzorującego polskich pracowników na poczcie¹⁴⁵, szczególnie obszerny ruch pocztowy przy jednoczesnym niewystarczającym nadzorze personelu¹⁴⁶, braki w nadzorze na dworcu kolejowym¹⁴⁷, istnienie surowego przepisu

144 K. Graczyk, *Sondergericht Kattowitz...*, s. 51.

145 Zob. ANK, Niemieckie Więzienie w Nowym Wiśniczu, sygn. 7, Urteil in der Strafsache gegen Julian Bien vom 4.02.1943, k. 1053-1056.

146 Zob. ANK, Niemieckie Więzienie w Nowym Wiśniczu, sygn. 13, Urteil in der Strafsache gegen Stanisław Chytróś vom 7.12.1943, b.p.

147 Zob. ANK, Niemieckie Więzienie w Nowym Wiśniczu, sygn. 7, Urteil in der Strafsache gegen Jan Napierała vom 16.07.1942, k. 1363-1367.

przewidującego karę śmierci za posiadanie broni (w sprawie o fałszywe oskarżenie)¹⁴⁸, potrzeby ludności dotyczące żywności oraz autorytet niemieckiego munduru¹⁴⁹, to, że ulice nie mogły być tak samo dozorowane, jak to było konieczne i oczywiste w czasie pokoju (w sprawie o przywłaszczenie urzędu i rabunek)¹⁵⁰, to, że braki w personelu wymagały zatrudnienia Polaków (w sprawie o fałszerstwo dokumentu w zbiegu z uszkodzeniem, zniszczeniem lub usunięciem przedmiotów będących w urzędowym przechowaniu)¹⁵¹, obciążenie systemu kolejowego i braki w personelu nadzorczym¹⁵², nadzwyczajne zwiększenie ruchu pocztowego w krakowskim urzędzie pocztowym (przede wszystkim pomiędzy Rzeszą a ziemiami wschodnimi, w tym frontem), braki w wyszkolonym, zaufanym personelu nadzorczym oraz obniżone oświetlenie na obszarze dworcowym jako środek ochronny przed zagrożeniem lotniczym¹⁵³, repekt ludności GG wobec niemieckiego munduru oraz będące skutkiem wojny „konieczne środki” przedsięwzięte wobec ludności żydowskiej, które wykorzystał rzekomy niemiecki urzędnik – sprawca oszustwa¹⁵⁴, ciężkie położenie i łatwowierność ofiar, od których oszuści pobierali pieniądze pod pozorem wyciągnięcia bliskich z obozu koncentracyjnego, więzienia lub załatwienia czegoś na Gestapo¹⁵⁵, okoliczność, że polska ludność považała zarządzenia i polecenia niemieckiego Wehrmachtu i była skłonna do stosowania się do nich bez sprzeciwu (sprawa

148 Zob. ANK, Niemieckie Więzienie w Nowym Wiśniczu, sygn. 11, Urteil in der Strafsache gegen Franz Burianski vom 16.04.1941, b.p.

149 Zob. ANK, Niemieckie Więzienie w Nowym Wiśniczu, sygn. 11, Urteil in der Strafsache gegen Johann Byczyk und Paul Friese vom 17.06.1941, b.p.

150 Zob. ANK, Niemieckie Więzienie w Nowym Wiśniczu, sygn. 14, Urteil in der Strafsache gegen Iwan Trzaban vom 26.07.1941, k. 1019-1025.

151 Zob. ANK, Niemieckie Więzienie w Nowym Wiśniczu, sygn. 15, Urteil in der Strafsache gegen Bolesław Tatarczuk und Andere vom 31.08.1942, b.p.

152 Zob. ANK, Niemieckie Więzienie w Nowym Wiśniczu, sygn. 23, Urteil in der Strafsache gegen Stanisław Gara vom 27.01.1942, k. 555-561.

153 Zob. ANK, Niemieckie Więzienie w Nowym Wiśniczu, sygn. 24, Urteil in der Strafsache gegen Julian Rządek und Andere vom 12.05.1942, b.p.

154 Zob. ANK, Niemieckie Więzienie w Nowym Wiśniczu, sygn. 26, Urteil in der Strafsache gegen Johann Góralski vom 27.10.1941, b.p.

155 Zob. ANK, Niemieckie Więzienie w Nowym Wiśniczu, sygn. 27, Urteil in der Strafsache gegen Josef Grabos und Helene Pawlik vom 24.03.1944, b.p.

o wymuszenie i przywłaszczenie urzędu)¹⁵⁶ czy niewiedza osób prywatnych odnośnie do sposobu działania niemieckiej policji¹⁵⁷.

Stan wojny wywołanej przez Niemcy stworzył pole do nowych, nieistniejących wcześniej nadużyć i przestępstw, co potwierdza jedno z zachowanych orzeczeń. Polski prawnik dopuścił się oszustwa i fałszywego oskarżenia, za co wymierzono mu karę łączną pięciu lat ciężkiego więzienia oraz pozbawienia obywatelskich praw honorowych na ten sam okres. Mężczyzna, wykorzystując psychicznie krytyczne położenie żony lekarza osadzonego w obozie koncentracyjnym pobrał od niej pieniądze tytułem obietnicy zwolnienia jej męża z obozu, po czym nic nie zrobił w tej sprawie, a gdy wyszło to na jaw, nie chciał zwrócić pieniędzy. Kobieta zwróciła się o pomoc do swojego znajomego, ustanowionego powiernikiem w jednym z przedsiębiorstw, który starał się wpłynąć na oskarżonego. Ten, wykorzystując fakt, że niemiecka policja państwa szczególnie energicznie występowała przeciwko nielegalnej działalności, złożył fałszywy donos na powiernika w policji bezpieczeństwa, zarzucając mu odbywanie spotkań konspiracyjnych oraz przytaczając jego rzekome twierdzenia o drukowaniu nielegalnych ulotek. W ocenie sądu w obu przypadkach oskarżony wykorzystał nadzwyczajne warunki wojenne, którymi były w pierwszym przypadku psychiczne tarapaty kobiety, zaś w drugim wiedza odnośnie do zdecydowanych działań policji niemieckiej w sprawach nielegalnej działalności¹⁵⁸.

Jak pokazuje powyższe zestawienie, znaczna część okoliczności branych pod uwagę przez sąd wynikała z uwarunkowanych wojną problemów kadrowych niemieckiej policji, poczty i kolei. Przykładowo w wyroku z sierpnia 1942 roku, w którym głównemu sprawcy kradzieży pościeli z odstawionego wagonu na dworcu w Kalwarii wymierzono karę śmierci, sąd dopatrywał się wpływu wojny na stan funkcjonowania systemu kolejowego. W wyroku stwierdzono, że wagon został odstawiony na bocznice z powodu przeciążenia linii kolejowych i przepełnienia dworców, a dodatkowo kradzież ułatwiło ustawienie drugiego wagonu, który zasłaniał wagon okradany. Sąd porównał ten stan faktyczny z sytuacją przedwojenną

156 Zob. ANK, Niemieckie Więzienie w Nowym Wiśniczu, sygn. 49a, Urteil in der Strafsache gegen Teodor Kurzeja und Stefan Kostecki vom 10.07.1940, k. 93–96.

157 Zob. ANK, Niemieckie Więzienie w Nowym Wiśniczu, sygn. 79, Urteil in der Strafsache gegen Józef Reichert vom 17.06.1940, b.p.

158 Zob. ANK, Niemieckie Więzienie w Nowym Wiśniczu, sygn. 100, Urteil in der Strafsache gegen Mieczysław Turski vom 7.08.1941, b.p.

wskazując, że w czasach pokoju na dworcu w Kalwarii nie byłoby tyle pociągów i nie byłyby odstawiane na dłuższy czas¹⁵⁹. W jednym z postępowań powołano nawet biegłego z Niemieckiej Kolei Wschodniej, który ustalił, że oskarżeni wykorzystali nadzwyczajne warunki wojenne panujące na kolei, których byli świadomi. Obejmowały one szczególnie silne zapotrzebowanie na wagony, niedostatek lokomotyw, znacznie dłuższe niż w okresie pokoju postoje pociągów towarowych na dworcu towarowym w Krakowie w związku z bliskością granicy celnej oraz braki w personalu dozoru tych pociągów¹⁶⁰. W innym orzeczeniu nadzwyczajną okolicznością spowodowaną stanem wojny było obniżenie prędkości pociągów oraz to, że przed „kampanią rosyjską” przybrały na sile transporty kolejowe i wzrosło obciążenie dworców¹⁶¹.

W jednej z zachowanych spraw sprawca przywłaszczenia urzędu (podał się za policjanta) i kradzieży, kwalifikowanych w związku z rozporządzeniem przeciwko szkodnikom narodowym, wyzyskał nadzwyczajne warunki spowodowane przez wojnę, bowiem – jak zauważył sąd – „zredukowany status prawny społeczności żydowskiej” prowadził do tego, że częściej była ofiarą działań prowadzonych pod pozorem akcji policyjnych, które służyły tylko wzbogaceniu się sprawców¹⁶². Wątki żydowskie znalazły się także w innym orzeczeniu, gdzie sąd stwierdził, że zajęcie ziem polskich przez niemieckie oddziały i przejęcie administracji przez władze niemieckie doprowadziło do ostrej kontroli żydowskiej części ludności zwłaszcza w aspekcie gospodarczym, a tę okoliczność wykorzystują ludzie podający się za funkcjonariuszy Gestapo, aby ograbić Żydów¹⁶³.

W niektórych przypadkach konstrukcję wyводу pozwalającą na zastosowanie powyższych przepisów należałoby określić jako karkołomną. Tak było w sprawie Polaka skazanego za kradzież na dwa i pół roku ciężkiego więzienia, którego uznano za szkodnika narodowego. W 1940 roku

159 Zob. ANK, Niemieckie Więzienie w Nowym Wiśniczu, sygn. 55, Urteil in der Strafsache gegen Ludwig Madej und Andere vom 4.08.1942, b.p.

160 Zob. ANK, Niemieckie Więzienie w Nowym Wiśniczu, sygn. 98, Urteil in der Strafsache gegen Stanisław Tomczak und Andere vom 28.02.1941, k. 267–280.

161 Zob. ANK, Niemieckie Więzienie w Nowym Wiśniczu, sygn. 58, Urteil in der Strafsache gegen Jan Malek und Andere vom 24.11.1942, b.p.

162 Zob. ANK, Niemieckie Więzienie w Nowym Wiśniczu, sygn. 30, Urteil in der Strafsache gegen Heinrich Haussner vom 22.01.1941, b.p.

163 Zob. ANK, Niemieckie Więzienie w Nowym Wiśniczu, sygn. 43, Urteil in der Strafsache gegen Jan Derkacz und Andere vom 17.04.1940, b.p.

znalazł się on na robotach w Rzeszy i w nowym miejscu pracy ukradł zegarek należący do Niemca, znajdującego się w Wehrmachcie. Sąd specjalny ocenił, że gdyby nie było wojny, to mężczyzna nie zostałby powołany do służby wojskowej, byłby w miejscu pracy i do kradzieży by nie doszło¹⁶⁴.

W sprawie dewizowej, w której jedną osobę skazano na karę śmierci, zaś dwie pozostałe na kary ciężkiego więzienia w wymiarze pięciu i siedmiu lat, za sięgnięciem po przepisy rozporządzenia przeciwko szkodnikom narodowym przemawiały trzy okoliczności wynikające z nadzwyczajnych warunków wojennych. Po pierwsze, sąd uznał handel reichsmarkami za zjawisko czysto wojenne, ponieważ w GG pewne towary były mało dostępne lub w ogóle niedostępne, toteż szmuglowano je z Rzeszy i sprzedawano pokątnie po wygórowanych cenach, do czego były potrzebne reichsmarki. Po drugie, pokrzywdzeni wydawali oskarżonym złoto przy samym podaniu się ich za urzędników z urzędu dewizowego, ponieważ wiedzieli, że handel reichsmarkami w GG jest zakazany. Po trzecie, niemieckie władze w GG nie miały wystarczającego personelu, aby nadzorować w sposób wystarczający handel dewizami¹⁶⁵.

Można jednak wskazać kilka orzeczeń, które przełamwały powyższą linię orzeczniczą i w których Sąd Specjalny w Krakowie odmówił zastosowania rozporządzenia przeciwko szkodnikom narodowym wbrew kwalifikacji prawnej niemieckiej prokuratury. Pierwszy przypadek dotyczył kradzieży na dworcu w Krakowie. W wyroku sąd specjalny zauważył, że co prawda nadzór nad dworcami w czasie wojny nie w pełni odpowiada zwykłemu nadzorowi z okresu pokoju, nie ma to jednak istotnego wpływu na liczbę kradzieży popełnianych na dworcach, która nie jest wyższa niż przed wojną, co wynika z ogólnego lepszego porządku¹⁶⁶. Drugi przykład jest związany z rzadko wykorzystywaną w orzecznictwie przesłanką rozporządzenia polegającą na tym, że surowej kary wymagało „zdrowe odczucie narodu” ze względu na szczególną naganność czynu. W sprawie przeciwko polskiemu powiernikowi skazanemu na osiem miesięcy więzienia oraz grzywnę w kwocie 5000 złotych za sprzeniewierzenie Sondergericht zanegował zastosowanie rozporządzenia przeciwko

164 Zob. ANK, Niemieckie Więzienie w Nowym Wiśniczu, sygn. 19, Urteil in der Strafsache gegen Franz Eichler und Peter Eichler vom 2.06.1942, b.p.

165 Zob. ANK, Niemieckie Więzienie w Nowym Wiśniczu, sygn. 14, Urteil in der Strafsache gegen Antoni Parzymieso und Andere vom 14.10.1943, k. 423–437.

166 Zob. ANK, Niemieckie Więzienie w Nowym Wiśniczu, sygn. 58, Urteil in der Strafsache gegen Franciszek Malowaniec und Stefan Szyszko vom 2.05.1941, b.p.

szkodnikom narodowym, ponieważ czynu oskarżonego nie dało się ocenić jako szczególnie nagannego¹⁶⁷. Trzeci przykład dotyczył kradzieży kolejowych na trasie między Krakowem a Rzeszowem – sąd stwierdził, że w czasie wojny ta konkretna linia kolejowa była dozorowana silniej niż w okresie pokoju, a kradzieże w okresie od zimy 1939 roku do wiosny 1941 roku wynikały z sytuacji niedoborów odczuwanych przez ludność. Ponadto prawie wszyscy z jedenastu podsądnych byli niekarani¹⁶⁸. W innej sprawie – o tzw. przestępstwo wrześnie, polegające na kilkukrotnym uderzeniu wziętych do niewoli niemieckich lotników znajdujących się pod eskortą polskich żołnierzy – rozporządzenia przeciwko szkodnikom narodowym nie zastosowano, ponieważ jego przepisy nie przewidywały retroaktywności, zaś sam czyn miał miejsce 1 września 1939 roku, przed wydaniem rozporządzenia¹⁶⁹.

Drugim rodzajem tzw. nazistowskiego typu przestępcy był przestępca gwałtowny. Wspomniane już rozporządzenie przeciwko przestępcom gwałtownym przewidywało karę śmierci za użycie przy zgwałceniu, rabunku ulicznym lub bankowym albo innym ciężkim akcie przemocy broni palnej, białej lub kolnej lub innego równie niebezpiecznego środka lub groźenie taką bronią życiu lub zdrowiu. W rozporządzeniu dopuszczono również jego retroaktywne zastosowanie¹⁷⁰. W zachowanym orzecznictwie udało się ustalić przypisanie statusu przestępcy gwałtownego 12 mężczyznom, z których każdy został skazany na karę śmierci. Wspomniano już o jednym takim wyroku, w którym uznano nóż rzeźniczy i kopaczkę do kartofli za broń białą i kolną w rozumieniu rozporządzenia¹⁷¹. Ciekawsze są jednak dwa przypadki, w których sąd zanegował zastosowanie rozporządzenia. Polski robotnik spod Olkusza został skazany za zgwałcenie i rabunek na karę łączną sześciu lat ciężkiego więzienia, jak też na pozbawienie obywatelskich praw honorowych na okres czterech lat,

167 Zob. ANK, Niemiecki Zakład Karny w Tarnowie, sygn. 1, Urteil in der Strafsache gegen Felix Adamski vom 3.05.1941, k. 153–157.

168 Zob. ANK, Niemiecki Zakład Karny w Tarnowie, sygn. 25, Urteil in der Strafsache gegen Josef Dzierwa und Andere vom 20.03.1942, b.p.

169 Zob. ANK, Niemieckie Więzienie w Nowym Wiśniczu, sygn. 79, Urteil in der Strafsache gegen Paweł Rajchel vom 23.01.1940, b.p.

170 Zob. K. Graczyk, *Sondergericht Kattowitz...*, s. 51.

171 Zob. ANK, Samodzielne Więzienie w Nowym Sączu, sygn. 9, Urteil in der Strafsache gegen Karol Semla und Andere vom 12.07.1940, b.p.

choć niemiecki oskarżyciel domagał się kary śmierci¹⁷². Podczas czynu groził okradzionej i zgwałconej kobiecie nożem i ten punkt stanu faktycznego dał asumpt do rozważenia, czy należy sięgnąć po rozporządzenie przeciwko przestępcom gwałtownym. „Zewnętrzne przesłanki” Sondergericht uznał za spełnione, bowiem przepis wymieniał wprost zgwałcenie oraz rabunek, a nóż użyty do groźby przez oskarżonego był bronią w sensie technicznym. Jednak przepis rozporządzenia obok tego stanu faktycznego wymagał wystąpienia określonego typu sprawcy – przestępcy zawodowego lub człowieka, którego ze względu na usposobienie można zrównać ze zbrodniarzem. Wymagało to uwzględnienia przeszłości i osobowości sprawcy i w tym punkcie Sondergericht dokonał negacji, zwracając uwagę, że oskarżony ma dopiero 19 lat, jest niekarany i nie jest „urodzonym przestępcą”, a na jego zachowaniu przy obu czynach zaważyła po prostu okazja¹⁷³. Użyte sformułowanie „urodzony przestępca” wydaje się nawiązaniem do perspektywy antropologicznej szkoły prawa karnego, doszukującej się biologicznych podstaw skłonności do łamania prawa i determinizmu¹⁷⁴. W drugim przypadku 34-letni murarz z Krakowa został oskarżony o morderstwo, skazano go natomiast za zabójstwo na karę 10 lat ciężkiego więzienia. Zaważyło na tym ustalenie, że oskarżony działał w afekcie, co wykluczyło zakwalifikowanie czynu jako morderstwa na podstawie § 211 StGB, a także niemożność precyzyjnego ustalenia, od którego momentu bójki sprawca posługiwał się nożem. Uwarunkowania te przesądziły, że sprawcy nie uznano za przestępcę gwałtownego. W ocenie sądu nie posiadał tego rodzaju cech, a do zachowania doprowadziły go jedynie groźby związane z wysiedleniem, a i tak posiadał moralne zahamowania przed dokonaniem czynu¹⁷⁵.

Trzecim typem tzw. nazistowskiego przestępcy był niebezpieczny przestępca notoryczny (przestępca z nawyku). Instytucja ta została uregulowana w niemieckim kodeksie karnym już w 1933 roku i wiązała się

172 Zob. *Hart an der Todesstrafe vorbei. Er wollte sie mit dem Messer erstechen*, „*Krakauer Zeitung*” z 21.11.1940.

173 Zob. ANK, Niemieckie Więzienie w Nowym Wiśniczu, sygn. 43, Urteil in der Strafsache gegen Czesław Kopec vom 18.11.1940, b.p.

174 Zob. przykładowo: E. Krzymuski, *Szkola pozytywna prawa karnego we Włoszech*, Lwów 1889; E. Janiszewska-Talago, *Szkola antropologiczna prawa karnego w Polsce*, Warszawa 1965.

175 Zob. ANK, Niemieckie Więzienie w Nowym Wiśniczu, sygn. 104, Urteil in der Strafsache gegen Stanisław Waśniowski vom 16.04.1941, b.p.

z obligatoryjnym zastrzeżeniem odpowiedzialności karnej. Na podstawie § 20a StGB należało ją zastosować, gdy nastąpiło dwukrotne skazanie prawomocnym wyrokiem na karę pozbawienia wolności, trzecie przestępstwo było zbrodnią lub przestępstwem umyślnym, a sąd „wedle oceny czynu” uznał oskarżonego za niebezpiecznego przestępcę notorycznego. Początkowo górną granicę odpowiedzialności podniesiono do pięciu lat ciężkiego więzienia, a jeśli nowy czyn był zbrodnią – do piętnastu, natomiast od 1941 roku taki przestępca (a także przestępca seksualny) podlegał karze śmierci, jeżeli wymagały tego ochrona wspólnoty narodowej i potrzeba sprawiedliwego ukarania. Uznanie za niebezpiecznego przestępcę notorycznego wiązało się z obligatoryjnym orzeczeniem zatrzymania w celu zabezpieczenia (prewencyjnego)¹⁷⁶.

Sondergericht Krakau uznał 68 osób za niebezpiecznych przestępców notorycznych, w tym siedmiu kobiet. Nie w każdym przypadku wiązało się to z karą śmierci – orzeczono ją wobec 13 oskarżonych; 54 osoby skazano na karę ciężkiego więzienia, zaś wobec jednego mężczyzny uznanego za niebezpiecznego przestępcę notorycznego orzeczono tylko zatrzymanie w celu zabezpieczenia¹⁷⁷. Oznacza to, że mimo przypisana statusu niebezpiecznego przestępcy notorycznego, karę główną orzekano w 19% przypadków. Możliwość zastosowania tego przepisu zanegowano w dwóch sprawach. W przypadku skazania kobiety za paserstwo przemawiało za tym rozstrzygnięciem – mimo jej uprzedniej karalności, że był to czyn przypadkowy (okolicznościowy), polegający na tym, że jako kochanka sprawcy skonsumowała wraz z nim ukradzione przez niego mięso¹⁷⁸. W przypadku 23-letniego robotnika z Nowego Sącza sąd powołał się na jego młody wiek, możliwość oddziaływania resocjalizacyjnego oraz motywację czynu, którego dopuścił się nie ze względu na wewnętrzne skłonności, lecz z powodu niedostatku i wskutek szczególnych warunków wojennych¹⁷⁹.

176 Zob. F. Ryszka, *Państwo stanu wyjątkowego. Rzecz o systemie państwa i prawa Trzeciej Rzeszy*, Wrocław 1985, s. 485–486; G. Werle, *Justiz-Strafrecht und polizeiliche Verbrechensbekämpfung im Dritten Reich*, Berlin–New York 1989, s. 87.

177 Zob. BA, R 137 I/1264, Urteil in der Strafsache gegen Josef Lipka vom 18.02.1944, b.p.

178 Zob. ANK, Niemiecki Zakład Karny w Tarnowie, sygn. 73, Urteil in der Strafsache gegen 22.09.1941, k. 649–657.

179 Zob. ANK, Niemieckie Więzienie w Nowym Wiśniczu, sygn. 12, Urteil in der Strafsache gegen Wojciech Cepiel und Antonina Kołodziej vom 4.11.1940, b.p.

W wyniku analiz ustalono, że Sondergericht Krakau odbywał wyjazdowe roki sądowe w Brzesku, Głogowie, Jasle, Krynicy, Nowym Sączu, Nowym Targu, Przemyśle, Rzeszowie, Tarnowie, Zakopanem i Żywcu¹⁸⁰. Niektóre z tych lokalizacji (np. Jasło) znalazły się w okręgu Sądu Specjalnego w Rzeszowie po jego utworzeniu, toteż zasadniczo sąd krakowski odbywał tam rozprawy tylko w pierwszych miesiącach okupacji. W mniejszych miastach rozprawy były odbywane zazwyczaj w gmachach sądów polskich – np. w Sądzie Okręgowym w Tarnowie, Sądzie Grodzkim w Nowym Targu czy Sądzie Grodzkim w Zakopanem. Incydentalnie planowano odbywanie rozprawy w miejscowości, w której doszło do przestępstwa, jak w Krościenku w związku z morderstwem¹⁸¹. Jako wyjątkowy przykład można też odnotować posiedzenie w styczniu 1942 roku odbyte w Katowicach¹⁸², a także rozprawy odbywane w 1944 i 1945 roku w Zgorzelcu, w związku z ewakuacją¹⁸³.

W przypadku orzecznictwa, poza statystyką, kilka węzłowych zagadnień wymaga poruszenia. Są to kwestie dotyczące stosowania ustawodawstwa antyżydowskiego, sposobu wykorzystania instytucji wznowienia postępowania oraz nadzwyczajnego sprzeciwu, a także osobliwości zaistniałych w przebadanych sprawach.

Jeśli chodzi o postępowania przeciwko Żydom, to w zgromadzonym materiale źródłowym zachowało się 59 spraw z lat 1939–1942 (ostatnie zachowane wyroki są datowane na lipiec 1942 roku) przeciwko 101 Żydom (81 mężczyzn i 20 kobiet). 10 z nich uniewinniono, 29 skazano na karę więzienia, 59 na karę ciężkiego więzienia, wobec jednej osoby postępowanie zawieszono, wobec jednej odrzucono sprzeciw od nakazu karnego (co skutkowało jego uprawomocnieniem się) oraz co do jednej osoby nie było danych odnośnie do sposobu zakończenia. W przypadku podsądnych

180 Przykładowo: AIPN, GK 108/32, Schreiben des Vorsitzenden des Sondergerichts in Krakau an den Distriktschef – Abteilung Justiz – in Krakau vom 29.01.1940, k. 6; Schreiben des Vorsitzenden des Sondergerichts in Krakau an den Präses des Bezirksgerichts in Tarnow vom 24.11.1942, k. 111.

181 Zob. AIPN, GK 108/32, Schreiben des Vorsitzenden des Sondergerichts in Krakau an den Leiter der Abteilung Justiz im Amte des Distriktschefs Krakau in Krakau vom 18.12.1940, k. 23.

182 Zob. AIPN, GK 108/32, Schreiben des Vorsitzenden des Sondergerichts in Krakau an den Fremdenverkehrsverein in Kattowitz vom 5.01.1942, k. 74.

183 Np. BA, R 137 I/1275, Urteil in der Strafsache gegen Wojciech Maniek vom 16.12.1944, k. 51.

żydowskich statystyka ze względu na kategorię przypisanego czynu wyglądała inaczej niż dla całego orzecznictwa – było to 23% czynów kryminalnych, 41% gospodarczych i 36% politycznych. Zatem, choć w wyrokach krakowskiego sądu kwalifikacja czynu jako kryminalnego przeważała, w przypadku Żydów była najrzadsza. Najczęściej przypisywano im ubój rytualny (19 przypadków), występki dewizowy (19), nienoszenie opaski z gwiazdą Dawida (17), nieuprawnione opuszczenie żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej (8), kradzież (7) oraz odmowę pracy (6). Cztery z powyższych czynów były wprost kwalifikowane na podstawie ustawodawstwa antyżydowskiego. W sprawach dotyczących uboju rytualnego z reguły orzekano jako karę dodatkową przepadek noża użytego do tego uboju. W jednej z nich Żyd bronił się twierdzeniem, że dopuścił się uboju zwykłego, a nie rytualnego, jednak tłumaczenie to sąd specjalny uznał za niewiarygodne w świetle jego późniejszego zachowania – oskarżony informował innych Żydów o możliwości zakupu mięsa¹⁸⁴. W innej sprawie 23-letni Żyd z Rabki został skazany na rok ciężkiego więzienia za uchylanie się od obowiązku pracy. Arbeitsamt w Nowym Sączu skierował go do pracy przymusowej w firmie „Radloff” w Rabce, gdzie miał kruszyć kamienie. W ramach pracy na akord zarabiał dziennie od 2,5 do 3 złotych i raz w tygodniu dostawał kilogram chleba. Ponieważ wynagrodzenie wydawało mu się zbyt niskie, opuścił swoje miejsce pracy i znalazł zatrudnienie w lokalnej firmie malarskiej. Sąd uznał, że względy te nie usprawiedliwiają go – miał wykonywać swoją pracę, a skargi odnośnie do jej rodzaju lub wysokości płacy powinien był skierować do Arbeitsamtu, czego zaniechał. Kwestie te zostały jednak wzięte pod uwagę przy wymiarze kary, którą orzeczono na minimalnym, dopuszczalnym przez prawodawstwo poziomie¹⁸⁵. Trzeba dodatkowo zwrócić uwagę, że akta personalne niektórych więźniów-Żydów poświadczają ich tragiczny los – o ile Żydzi, których koniec odbywania kary przypadł np. na luty 1942 roku, byli po prostu zwalniani do domów, to innych już w czerwcu i lipcu 1942 roku po przerwaniu odbywania kary „wysiedlano”¹⁸⁶.

184 Zob. ANK, Niemieckie Więzienie w Nowym Wiśniczu, sygn. 79, Urteil in der Strafsache gegen Szaja Reinkraut und Wolf Glanz vom 4.11.1940, b.p.

185 Zob. ANK, Niemieckie Więzienie w Nowym Wiśniczu, sygn. 98, sygn. 98, Urteil in der Strafsache gegen Menasche Thieberger vom 24.02.1942, k. 403–405.

186 Zob. ANK, Niemieckie Więzienie w Nowym Wiśniczu, sygn. 6, Entlassungsschein von Hirsch Berkowicz aus Krakau vom 27.02.1942, k. 1171; ANK, Niemiecki Zakład

Wyjaśnienia wymaga, że choć w zachowanym materiale źródłowym 8 osób pochodzenia żydowskiego skazano za nieuprawnione opuszczenie żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej, to nie zapadł żaden wyrok śmierci. Wynikało to z faktu, że przypisane czyny z różnych powodów były kwalifikowane na podstawie drugiego rozporządzenia o ograniczeniach pobytu w GG z 29 kwietnia 1941 roku¹⁸⁷ lub nawet „pierwszego”, a nie na podstawie trzeciego rozporządzenia, przewidującego właśnie karę śmierci za ten czyn. Orzeczone w tych sprawach kary to: w pięciu przypadkach kara więzienia (od roku i trzech miesięcy do 2,5 roku), natomiast w trzech kara ciężkiego więzienia (od roku do 2,5 roku), gdy sąd kwalifikował czyn jako szczególnie ciężki przypadek. Nie miało to jednak wpływu na dalszy los żydowskich skazańców, bowiem wszyscy zostali „wysiedleni” podczas odbywania kary jeszcze w 1942 roku¹⁸⁸, co oznaczało po prostu ich eksterminację.

Warto przytoczyć kilka kazusów, które pozwolą uchwycić tok rozumowania sądu specjalnego w tych sprawach, a tym samym wyjaśnić motywy wydania orzeczeń. Żydowska praczka ze Słotwiny-Brzeska wybrała się 16 grudnia 1941 roku furmanką do Krakowa, zabierając ze sobą żywność przeznaczoną na handel. Podczas wjazdu do miasta została poddana kontroli policji, ponieważ zakrywała opaskę z gwiazdą Dawida szalem. Policjant stwierdził dodatkowo, że kobieta nie posiada zezwolenia na opuszczenie swojego miejsca zamieszkania. Czyn ten Sondergericht podczas rozprawy 19 lutego 1942 roku zakwalifikował na podstawie „pierwszego” rozporządzenia o ograniczeniach pobytu w związku z § 1 zarządzenia starosty w Tarnowie z 21 sierpnia 1940 roku. Przepis zarządzenia zakazywał wszystkim znajdującym się na terenie powiatu Żydom zarówno stałego, jak i tymczasowego opuszczenia ich siedziby zamieszkania (*Wohnsitz*). Jak wywodził sąd specjalny, wymiar kary w tej sytuacji można było ustalić albo w oparciu o drugie rozporządzenie o ograniczeniach pobytu, albo o trzecie. Trzecie rozporządzenie wykluczono, ponieważ jego treść wymagała zaistnienia żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej – takiej nie było w Słotwinie-Brzesku, a sąd uznał, że dzielnica mieszkaniowa była czymś

Karny w Tarnowie, sygn. 54, Kwestionariusz osobowy więźnia Zofii Pasternak, b.p.; Kwestionariusz osobowy więźnia Eugenii Pastor, b.p.

187 Zweite Verordnung über Aufenthaltsbeschränkungen im Generalgouvernement vom 29. April 1941, VOBl. GG 1941 Nr. 41, s. 274.

188 Zob. ANK, Niemiecki Zakład Karny w Tarnowie, sygn. 62, Kwestionariusz osobowy więźnia Felicii Silberzweig, b.p.

innym niż miejsce zamieszkania. W efekcie czyn zakwalifikowano na podstawie § 4a drugiego rozporządzenia, zaś ze względu na to, że w chwili opuszczenia miejsca zamieszkania panował tam tyfus plamisty, sąd uznał czyn za szczególnie ciężki przypadek. Nie przyjął usprawiedliwienia Żydówki, że chciała wymienić żywność za buciki i ubranka dla swojego chorego półtorarocznego dziecka. Za czyn główny wymierzono jej rok ciężkiego więzienia, za nienoszenie opaski trzy miesiące więzienia – dało to karę łączną roku i miesiąca ciężkiego więzienia¹⁸⁹. W tym przypadku sąd odmówił więc zastosowania trzeciego rozporządzenia, opierając się na wykładni literalnej – skoro przepis mówił o wyznaczeniu żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej, zaś w przypadku kobiety takiej dzielnicy nie było, to nie mogło być mowy o zastosowaniu aktu.

Mieszkająca w Bieżanowie 54-letnia krawcowa Józefa Geraz opuściła swoją gminę 13 stycznia 1942 roku i udała się do Krakowa, nie mając założonej opaski z gwiazdą Dawida. Sąd, rozważając możliwość zastosowania do jej czynu § 4b „trzeciego rozporządzenia” w związku z wydanym 20 grudnia 1941 roku przez starostę w Krakowie zarządzeniem, wskazał, że § 1 zarządzenia przewidywał, że jako dzielnicę mieszkaniową dla Żydów w powiecie krakowskim ziemskim w rozumieniu „trzeciego rozporządzenia” wyznacza się ich dotychczasowe miejsce zamieszkania, o ile do tej pory dzielnice miejskie, gminy lub miejscowości nie zostały ustalone dzielnicami mieszkalnymi. Jak zauważył sąd, na pierwszy rzut oka oznaczałoby to, że każde miejsce zamieszkania, niezależnie od tego czy Żyd mieszka tam za zezwoleniem czy nie, stanowiłoby dzielnicę mieszkaniową, bez względu na wydane uprzednio zarządzenia z 7 kwietnia 1941 roku oraz 26 maja 1941 roku. W obu zarządzeniach wskazano pojedyncze gminy, gminy zbiorowe oraz wsie jako miejsca pobytu dla Żydów. Mieli opuścić inne miejscowości i choć nie ustalono na to terminu, to ze względu na sens i cel zarządzeń należało to uczynić niezwłocznie. Wyjątkiem był przypadek, gdy Żyd był rolnikiem i musiał uprawiać pole. Tymczasem kobieta pozostała w Bieżanowie, a więc miejscu dla niej niedozwolonym, choć jako krawcowa nie spełniała przesłanek rolniczego wyjątku. Co rzadko spotykane, Sondergericht zwrócił się do starosty o wykładnię § 1 zarządzenia z 20 grudnia 1941 roku. Z nadesłanego 19 maja 1942 roku pisma wynikało, że jego intencją było, aby wyrażenie „dzielnica mieszkaniowa” obejmowało jedynie tych Żydów, którym pozwolono

189 Zob. ANK, Niemiecki Zakład Karny w Tarnowie, sygn. 6, Urteil in der Strafsache gegen Rosa Blitzer vom 19.02.1942, k. 421–425.

na zasadzie wyjątku pozostać poza wyznaczonymi im generalnie miastami, gminami zbiorowymi i wsiami. W żadnym wypadku nie było celem „zalegalizowanie” pobytu tych Żydów, którzy nie zastosowali się do treści zarządzeń z 7 kwietnia 1941 roku i 26 maja 1941 roku. Bazując na wykładni celowościowej, sąd skonkludował, że Józefa Geraz nie znalazła się jeszcze w wyznaczonej jej żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej, a zatem nie naruszyła § 4b „trzeciego rozporządzenia”. Jej czyn został zatem zakwalifikowany na podstawie § 4a „drugiego” rozporządzenia w związku z dwoma zarządzeniami starosty ziemskiego w Krakowie (Krakau-Land) z 7 kwietnia 1941 roku i 26 maja 1941 roku, a sąd specjalny nie dopatrzył się szczególnie ciężkiego przypadku, który wymagałby zastosowania kary ciężkiego więzienia. Jako okoliczność łagodzącą uznano dobrowolne przyznanie się podsądnej do żydowskiego pochodzenia, pomimo że ona i jej rodzice byli ochrzczeni, co ułatwiło sądowi proces dowodowy. Za czyn główny orzeczono rok więzienia, za nienoszenie opaski dziewięć miesięcy więzienia, co dało karę łączną jednego roku i trzech miesięcy więzienia¹⁹⁰.

Moment popełnienia czynu zaważył na łagodniejszej kwalifikacji prawnej w odniesieniu do 22-letniej Zofii Pasternak, zamieszkałej w Pcimiu. Spotykała się ona ze swoim ukochanym, podoficerem polskiej policji, przed którym ukrywała swoje pochodzenie. W połowie grudnia 1941 roku wybrała się z Pcimia do Sułkowic, aby go odwiedzić, nie posiadając stosownego zezwolenia ani opaski z gwiazdą Dawida. Sąd zauważył, że utożsamienie miejsca zamieszkania z dzielnicą mieszkaniową nastąpiło na podstawie zarządzenia starosty powiatu krakowskiego z 20 grudnia 1941 roku, które weszło w życie 1 stycznia 1942 roku. Ponieważ czyn miał miejsce przed tą datą, należało go subsumować na podstawie drugiego rozporządzenia¹⁹¹. Wyrok ten pozwala wnioskować z przeciwności, że te same czyny popełnione po 1 stycznia 1942 roku były kwalifikowane przez Sondergericht Krakau na podstawie trzeciego rozporządzenia, bowiem dopiero w drodze zarządzenia lokalnego starosty naprawiono legislacyjny błąd polegający na zbyt wąskim zredagowaniu przesłanki skazania (ustawowe znamię wyznaczonej dzielnicy mieszkaniowej), niepozwalającej objąć każdego miejsca zamieszkania Żyda (wyznaczone dla Żydów dzielnice mieszkaniowe nie były tworzone w każdej miejscowości).

190 Zob. ANK, Niemiecki Zakład Karny w Tarnowie, sygn. 21, Urteil in der Strafsache gegen Josefa Geraz vom 23.07.1942, k. 277–280.

191 Zob. ANK, Niemiecki Zakład Karny w Tarnowie, sygn. 54, Urteil in der Strafsache gegen Zofia Pasternak vom 29.07.1942, b.p.

Pośród dokumentów statystycznych zachowało się pismo pierwszego prokuratora przy sądzie specjalnym Neeba z 14 lutego 1942 roku skierowane do przewodniczącego Sądu Specjalnego w Krakowie. Zawiera ono wykaz dziewięciorga Żydów, przeciwko którym w okresie między 9 grudnia 1941 a 9 lutego 1942 roku wniesiono akty oskarżenia w związku z nieuprawnionym opuszczeniem żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej na podstawie § 4b trzeciego rozporządzenia o ograniczeniach pobytu. Niemiecki prokurator w piśmie ponownie prosił o szczególnie pilne, priorytetowe wyznaczenie terminu rozpraw¹⁹². Po kilku dniach Schmiedel udzielił odpowiedzi, wskazując w zakresie każdej z wymienionych spraw, kiedy wpłynął do sądu akt oskarżenia oraz na kiedy i gdzie wyznaczono rozprawę. Dodał, że terminy zostały wyznaczone priorytetowo, mimo znacznego obłożenia sądu¹⁹³. Z dokumentu tego wynika, że Sondergericht zajmował się sprawami o nielegalne opuszczenie getta i zapewne wydawał także wyroki śmierci.

Przechodząc do problematyki nadzwyczajnych środków zaskarżenia, w pierwszej kolejności zostanie przedstawiony kasus przestępstwa gospodarczego, w którym władze niemieckie wykorzystały zarówno wznowienie postępowania, jak i sprzeciw nadzwyczajny. Wznowienie postępowania było uregulowane w niemieckim kodeksie postępowania karnego. W przypadku wznowienia na korzyść skazanego podstawami do wszczęcia procedury było fałszerstwo dokumentu będącego dowodem, krzywoprzysięstwo świadka lub biegłego, niedopełnienie obowiązków przez sędziego, uchylenie wyroku sądu cywilnego, na którym oparto wyrok sądu karnego, oraz nowe fakty lub dowody. Podstawą wznowienia na niekorzyść mogło być, poza fałszerstwem dokumentu, krzywoprzysięstwem świadka lub biegłego oraz niedopełnieniem obowiązków przez sędziego, złożenie wiarygodnego zeznania o przestępstwie. Dodatkową, generalną podstawą wznowienia w przypadku postępowań zakończonych przed sądami specjalnymi, było istnienie przesłanek ukazujących jako konieczne sprawdzenie sprawy w postępowaniu zwyczajnym¹⁹⁴. Natomiast

192 Zob. AIPN, GK 108/43, Schreiben des Ersten Staatsanwalts beim Sondergericht in Krakau an den Vorsitzenden des Sondergerichts in Krakau vom 14.02.1941, k. 27.

193 Zob. AIPN, GK 108/43, Schreiben des Vorsitzenden des Sondergerichts Krakau an den Oberstaatsanwalt in Krakau vom 17.02.1942, k. 28.

194 Zob. K. Graczyk, *Wznowienie postępowania karnego w praktyce Sądu Specjalnego w Katowicach (Sondergericht Kattowitz) 1939–1945*, „Z Dziejów Prawa” 12 (20) (2019), s. 600.

sprzeciw nadzwyczajny mógł wnieść Kierownik Głównego Wydziału Sprawiedliwości w Rządzie GG w ciągu sześciu miesięcy od uprawomocnienia się wyroku, jeżeli miał wątpliwości co do jego słuszności. Skutkowało to koniecznością przeprowadzenia nowej rozprawy¹⁹⁵.

37-letni polski rolnik i kupiec ze Słomnik wyrokiem Sondergericht Krakau z 31 sierpnia 1942 roku został skazany na karę śmierci za wojenne przestępstwo gospodarcze. Do wybuchu wojny handlował świniami, jednak okupacyjne władze niemieckie zabroniły mu tego. Wbrew zakazowi kontynuował swoją działalność i został ujęty w lipcu 1942 roku przez urzędników z Krakowa zajmujących się kontrolą cen podczas akcji wymierzonej w pokątnych handlarzy i osoby zajmujące się nielegalnym ubojem. Urzędnicy znaleźli przy nim 25 kilogramów świeżo posolonego mięsa. Na podstawie wyników rozprawy głównej sąd uznał wówczas za udowodnione, że mężczyzna w okresie od 1940 roku do zatrzymania nielegalnie szlachtował i sprzedawał jedną świnie miesięcznie, co w sumie dało co najmniej 30 świń, czym w znacznych rozmiarach zagroził pokryciu zapotrzebowania ludności GG – jak formułował to przepis rozporządzenia o gospodarce wojennej – „ukrywając” płody niezbędne do życia ludności. Ustalenie to opierało się wyłącznie na treści zeznań złożonych przez niemieckiego policjanta, który przesłuchiwał oskarżonego w śledztwie i podał konkretne dane dotyczące miesięcznej aktywności podsądnego.

Już 11 września 1942 roku oskarżony za pośrednictwem swojego adwokata, dr. Tadeusza Jakubowskiego, złożył wniosek o wznowienie postępowania. Uzasadnił go tym, że dopiero po rozprawie głównej przypomniał sobie o obecności podczas przesłuchania polskiego policjanta, który twierdził, że przesłuchanie oskarżonego, władającego tylko językiem polskim, odbywało się bardzo szybko i z tego powodu zaniechano ponownego przeczytania protokołu sporządzonego w języku niemieckim. Podsądny podpisał więc protokół bez możliwości przekonania się, czy jego treść oddaje sens złożonych wyjaśnień. Ponadto polski policjant pamiętał, że oskarżony przyznał się tylko do kilku nielegalnych ubojów, zaś pozostałe odbyły się w okresie do 10 kwietnia 1941 roku, kiedy w Słomnikach można było przedsięwziąć za zgodą starosty w Miechowie uboje bez istotnych ograniczeń. Postanowieniem z 30 września 1942 roku Sondergericht Krakau wznowił postępowanie, po którym uznano, że ze względu na praktykę miejscowych władz w Słomnikach oraz ówczesne poprawne zaopatrzenie w mięso nie da się czynów popełnionych przed 10 kwietnia

195 Zob. A. Wrzyszczyk, *Okupacyjne sądownictwo...*, s. 162–163.

1941 roku zakwalifikować na podstawie § 1 rozporządzenia o gospodarce wojennej. Analizując wiarygodność zeznań niemieckiego i polskiego policjanta, po dłuższych rozważaniach, Sondergericht doszedł do wniosku, że Polak po 10 kwietnia 1941 roku aż do zatrzymania w lipcu 1942 roku kontynuował ubój świń, których przynajmniej 15 sprzedał pokątnie, i czyn ten zakwalifikował podobnie jak to miało miejsce w pierwszym wyroku. Orzeczono jednak łagodniejszy wymiar kary – ciężkiego więzienia przez okres 2,5 roku oraz pozbawienia obywatelskich praw honorowych przez okres trzech lat. Sąd uznał, że ustalone rozmiary przestępczej działalności były mniejsze i krócej trwające niż pierwotnie zakładano, a uboje odbywały się w długim okresie piętnastu miesięcy, co skłania do przypuszczenia, że sprawca nie działał z czystej chciwości jak paskarz, lecz z troski o utrzymanie swojej rodziny¹⁹⁶.

Mimo prawomocności wyroku nie zakończyło to sprawy, bowiem w piśmie z 12 kwietnia 1943 roku został on zaskarżony nadzwyczajnym sprzeciwem. Wyższy Sąd Niemiecki w Krakowie pod przewodnictwem prezydenta wyższego sądu Otto Bauera, przy udziale Josefa Frenkena, Alberta Michela oraz prokuratora Karla Giersberga wyrokiem z 4 czerwca 1943 roku uchylił wyrok sądu specjalnego, ale ponownie skazał Polaka na karę ciężkiego więzienia w tej samej wysokości, którą określono w uchylonym wyroku (2,5 roku). W uzasadnieniu wyższy sąd właściwie powtórzył ustalenia wyroku z 4 grudnia 1942 roku i wykluczył możliwość zakwalifikowania sprawy jako szczególnie ciężkiego przypadku, powołując się m.in. na początkową pobłażliwość, z jaką władze lokalne przez okres około roku podchodziły do stosowania piątego przepisu wprowadzającego do rozporządzenia z 23 listopada 1939 roku o odżywianiu i gospodarce rolnej w GG z 20 stycznia 1940 roku – w powiatach bogatych w bydło aż do marca/kwietnia 1941 roku można było ubijać inwentarz bez zezwolenia, o ile uprzednio zabezpieczono konieczny kontyngent¹⁹⁷. Jednoznaczną ocenę powyższej sprawy utrudnia brak dostępu do wyводу sprzeciwu nadzwyczajnego¹⁹⁸. Z jednej strony wyższy sąd niemiecki uchylił zaskar-

196 Zob. ANK, Niemieckie Więzienie w Nowym Wiśniczu, sygn. 33, Urteil in der Strafsache gegen Karol Janicki vom 4.12.1942, b.p.

197 Zob. ANK, Niemieckie Więzienie w Nowym Wiśniczu, sygn. 33, Urteil des Deutschen Obergerichts in Krakau vom 4.06.1943, b.p.

198 W aktach więziennych nie zachował się jego odpis, nie został on też omówiony w wyroku, toteż poczynienie ustaleń co do zarzutów sformułowanych w Głównym Wydziale Sprawiedliwości w Rządzie GG nie było możliwe.

żony wyrok w związku z wniesionym sprzeciwem nadzwyczajnym, zatem uznał sprzeciw za słuszny, z drugiej jednak strony po przeprowadzeniu ponownego postępowania dowodowego doszedł do tych samych ustaleń i ocen co Sondergericht, w związku z czym orzekł dokładnie to samo. Być może sędziowie z jednej strony nie chcieli z góry odrzucić sprzeciwu nadzwyczajnego, z drugiej nie chcieli też dostosować się do przypuszczalnego oczekiwania wnoszących sprzeciw nadzwyczajny, aby orzec karę śmierci.

Drugim, przytaczanym już w literaturze, choć bez szczegółowego omówienia przykładem wniesienia sprzeciwu nadzwyczajnego jest sprawa polskiego lekarza dr. Zygmunta Wałczyńskiego, skazanego za aborcję wykonaną u niemieckiej urzędniczki¹⁹⁹. Zachowane akta sprawy rozpoczynają się od protokołu przesłuchania świadka – znajomej ciężarnej, która relacjonowała odbytą z nią rozmowę na temat poszukiwania lekarza mogącego wykonać usunięcie ciąży. Przy okazji innej rozmowy miała dowiedzieć się, że adres krakowskiego lekarza mieszkającego przy ul. Krakowskiej 13 (Krakauerstrasse) polecił urzędniczce znajomy żołnierz niemiecki²⁰⁰. W listopadzie 1942 roku prokurator dr Istas przygotował akt oskarżenia przeciwko lekarzom dr. Wałczyńskiemu, dr. Franciszkowi Bednarkowi oraz jego żonie dr. Małgorzacie Bednarek. Wałczyńskiemu zarzucono wykonanie aborcji, natomiast pozostałym współoskarżonym świadome udzielenie mu pomocy²⁰¹. Sondergericht Krakau po rozpatrzeniu sprawy na rozprawie 9 lutego 1943 roku w składzie Kurt Tietz, Heinrich Stümpel oraz Hans Jaeger, przy udziale prokuratora dr. Istasa skazał Wałczyńskiego na karę dwóch lat więzienia (prokurator wnioskował o karę przez okres 3,5 roku)²⁰² oraz zakaz prowadzenia praktyki lekarskiej przez

199 Zob. A. Wrzyszczyk, *Okupacyjne sądownictwo...*, s. 214–215. Aborcja podlegała ściganiu na podstawie § 218 StGB, którego treść w istotny sposób zmieniła się 30 marca 1943 roku. Do tego dnia maksymalny ustawowy wymiar kary wynosił do pięciu lat więzienia (aborcja za zgodą) lub dożywotnie ciężkie więzienie (przy braku zgody lub z motywów zarobkowych). 30 marca 1943 roku weszła w życie nowelizacja pozwalająca orzec karę śmierci w sytuacji, gdy sprawca swoim czynem szkodził sile żywej narodu niemieckiego.

200 Niemiecka policja kryminalna prawdopodobnie musiała o wszystkim dowiedzieć się wcześniej i z innego źródła, bowiem kobieta została na przesłuchanie wezwana. BA, R 137 I/1265, Vernehmungsprotokoll des Zeugen Annemarie Lorenz vom 26.10.1942, k. 3.

201 Zob. BA, R 137 I/1265, Anklageschrift vom 18.11.1942, k. 12–14.

202 Zob. BA, R 137 I/1265, Terminsvermerke vom 9.02.1943, k. 126.

okres lat trzech. W uzasadnieniu wyroku wskazano, że Wałczyński miał świadomość, że jego pacjentka jest reichsdojczką, przywołano zobowiązanie kobiety do ścisłego milczenia oraz ustalenie honorarium za zabieg w kwocie 600 złotych. Lekarz bronił się twierdzeniem, że w istocie nie dokonał aborcji, bowiem pacjentka nie była w ciąży, a jedynie dokonał ingerencji, aby usunąć stan zapalny. Tłumaczył, że nie poinformował pacjentki o tym fakcie, chcąc oszczędzić jej wstydu i psychicznego ciężaru. Sąd nie uznał tej linii obrony w związku z wynikami następczych badań lekarskich. W konsekwencji przypisano mu aborcję kwalifikowaną na podstawie § 218 StGB. Bednarkowie natomiast zostali uniewinnieni, ponieważ nie mieli świadomości, że wyniki przeprowadzonych przez nich badań zostaną wykorzystane do nielegalnej aborcji²⁰³.

W kwietniu 1943 roku w sprawie przygotowano sprzeciw nadzwyczajny. Oceniono w nim wymierzoną karę jako całkowicie niewystarczającą, argumentując, że aborcja dokonana na niemieckiej kobiecie stanowiła pogorszenie „siły żywej” narodu niemieckiego. Ponadto podnoszono, że wykonanie jej w czasie wojny, podczas której Niemcy składają „ofiary krwi”, powinno zostać przykładowo ukarane, tym bardziej, że to „narodowo-obcy lekarz” (*ein fremdvölkischer Arzt*) ośmielił się zabić niemieckie życie. W sprzeciwie wskazano też, że Wałczyńskiemu znane były ludnościowo-polityczne zasady i cele narodowosocjalistycznego państwa niemieckiego, a zatem czyn ten można widzieć w perspektywie oporu przeciwko tym zasadom i celom. Dodatkowo zwrócono uwagę, że wpływ na wymiar kary powinno mieć znaczenie, czy czyn został popełniony z motywów zarobkowych, który to wątek Sondergericht zaniedbał w swoim postępowaniu. Opowiedziano się wyraźnie za karą „wyczerpującą” ustawowy wymiar kary, czyli najwyższą możliwą. W sprzeciwie podniesiono także wątpliwości co do uniewinnienia Bednarków – z okoliczności sprawy i następczej opinii biegłego wynikało, że mieli wiedzieć o zamiarze wykonania aborcji, zaś swoją opinię sporządzili wbrew własnemu przekonaniu²⁰⁴. W postępowanie zaangażowali się obrońcy: Wałczyńskiego – dr Günther Nollau²⁰⁵, Bednarków – dr Hans Markau, którzy starali się osłabić sformułowane zarzuty.

203 Zob. BA, R 137 I/1265, Urteil in der Strafsache gegen Sigismund Walczynski und Andere vom 9.02.1943, k. 18a–18h.

204 Zob. BA, R 137 I/1265, Ausserordentlicher Einspruch vom 6.04.1943, k. 29–30.

205 Nollau wzmiankował w swoich wspomnieniach sprawę Wałczyńskiego. Zob. G. Nollau, *Das Amt. 50 Jahre Zeuge der Geschichte*, München 1978, s. 58.

Nowa rozprawa odbyła się 18 czerwca 1943 roku przed Wyższym Sądem Niemieckim w Krakowie pod przewodnictwem prezydenta Otto Bauera, przy udziale Josefa Frenkena i Wolfganga Scheffera jako wotantów oraz prokuratora Karla Giersberga, który po pierwsze wyrok sądu specjalnego uchylił, a po drugie wydał wyrok skazujący. Wałczyńskiemu wymierzono karę śmierci, zaś Bednarkom po dwa lata więzienia oraz pięcioletni zakaz wykonywania zawodu. Wypada odnotować, że sąd nie uznał za wykazane, że Wałczyński działał z motywów zarobkowych. Zgodnie z przepisem § 218 StGB trzeba było więc wymierzyć Wałczyńskiemu karę więzienia w wymiarze do pięciu lat. Wyższy sąd jednak postawił sobie pytanie, czy kara ta będzie stanowić sprawiedliwą odpłatę i czy zostanie w ten sposób spełniony cel kary. Wskazał, że los niemieczyny na wschodzie od dawna zależał od walki narodowościowej między Niemcami a Polakami, a jej istotnym elementem była liczba urodzeń jako węzłowy punkt siły narodu. Implikowało to dążenie narodu niemieckiego już w okresie pokoju do zwiększenia liczby urodzeń oraz unikania i zwalczania tego, co mogło prowadzić do obniżenia siły narodowej, toteż tendencje te musiały być tym bardziej nasilone w czasie wojennym – gdy naród niemiecki toczy walkę o swój dalszy byt, która wymaga najcięższych ofiar krwi. Z tego wynikał dalszy nakaz zapewnienia najwyższej ochrony „kiełkującemu niemieckiemu życiu” – jego zniszczenie bowiem oznaczało osłabienie niemieckiej siły narodowej w walce narodowościowej. Dalej wyższy sąd skonstatował świadomość Wałczyńskiego odnośnie do tej walki ze względu na wcześniejsze miejsce życia (Wielkopolska) i wykształcenie, oraz że naruszył wydane w GG w 1941 roku jednoznaczne wytyczne dotyczące leczenia Niemców przez polskich lekarzy, które zasadniczo dopuszczały jedynie działalność w ramach pierwszej pomocy, zaś w pozostałym zakresie polecały odesłać do lekarza niemieckiego.

W związku z powyższym zapatrywaniem wyższy sąd rozpoczął poszukiwanie przepisu, na podstawie którego mógłby skazać polskiego lekarza na karę śmierci. Wykluczył *Polenstrafrechtsverordnung*, czyli rozporządzenie o prawie karnym dla Polaków i Żydów na wschodnich obszarach wcielonych, z 4 grudnia 1941 roku²⁰⁶, niepodlegające stosowaniu na obszarze Generalnego Gubernatorstwa. W związku z brakiem przepisów szczególnych wyższy sąd postanowił „sprawdzić”, czy można sięgnąć po § 4 rozporządzenia przeciwko szkodnikom narodowym z 5 września

206 Verordnung über die Strafrechtspflege gegen Polen und Juden in den eingegliederten Ostgebieten vom 4. Dezember 1941, RGBl., Teil 1, 1941 Nr 140, s. 759.

1939 roku. Przyznał, że choć akt ten powinno się powściągliwie stosować do „narodowo-obcych na narodowo-obcym obszarze” (*fremdvölkische im fremdvölkischen Raum*), to w niniejszej sprawie niewątpliwie można go zastosować, bowiem chodziło o bezpośredni atak na niemiecką siłę narodową i sprawcę należało uważać za szkodnika na narodzie niemieckim. Sąd zauważył, że do zastosowania powyższego przepisu poza czynem umyślnym wymagane jest, aby został on popełniony przy wykorzystaniu nadzwyczajnych warunków wytworzonych przez stan wojny. Wywód w tym punkcie składał się z kilku elementów. Po pierwsze, potrzeby wojenne spowodowały, że dużo młodych niemieckich kobiet skierowano nagle na ziemię „narodowo-obcą”, gdzie były pozbawione ochrony ojczyzny i domu rodzinnego. Nie mogły one zostać przygotowane do nowej sytuacji poprzez szkolenia, a z powodów wojennych opieka na miejscu była niewielka. Kobiety te były więc zdane same na siebie i przez to narażone pod wieloma względami, np. obyczajowym. Po drugie, NSDAP od przejścia władzy wprowadziło edukację niemieckich dziewcząt i kobiet w kwestii macierzyństwa, jednak edukacja ta wraz z wybuchem wojny została zarzucona ze względu na brak kadr, choć zapotrzebowanie na nią wzrosło. Z upływem lat wojennych do służby trafiały dziewczęta, których wiek na początku konfliktu nie pozwalał na uwzględnienie w pracy wychowawczej. W ten sposób wskutek warunków wojennych powstało podwyższone ryzyko przerywania ciąży, w szczególności w związku z ciążami pozamałżeńskimi, bowiem nie było możliwe wytworzenie w młodych niemieckich kobietach odpowiedniego nastawienia wewnętrznego. W tym stanie rzeczy wyższy sąd niemiecki uznał karę śmierci jako konieczną, aby chronić w przyszłości bezwarunkowo każde niemieckie życie²⁰⁷.

Powyższa argumentacja pod względem konstrukcji wyraźnie odstaje od uzasadnień podawanych przez Sondergericht (omówionych wyżej) w związku z zastosowaniem rozporządzenia przeciwko szkodnikom narodowym, że daje poważne podstawy do wysunięcia zarzutu dopuszczenia się zbrodni sądowej, polegającej na świadomie błędnej kwalifikacji prawnej lub przekroczeniu granic swobodnego uznania przy skazywaniu na śmierć. Najprawdopodobniej niemieccy sędziowie z wyższego sądu, rozpatrując sprawę po sprzeciwie nadzwyczajnym chcieli wpisać się w polityczne zapotrzebowanie – pośrednio lub bezpośrednio wynikające z tego środka prawnego lub uwarunkowań nieformalnych – i skazać

207 BA, R 137 I/1265, Urteil in der Strafsache gegen Sigismund Walczynski und Andere vom 18.06.1943, k. 47–70.

polskiego medyka na śmierć. Ewidentny jest też tok rozumowania sądu, który najpierw ustalił (wyzaczył sobie) karę, a dopiero później poszukiwał formalnego przepisu, na którym mógłby się oprzeć. Prokuratorskie zapiski odręczne z rozprawy głównej poświadczają zresztą, że wyższy sąd orzekł karę przewyższającą wniosek oskarżyciela, który występował o karę pięcioletniego ciężkiego więzienia²⁰⁸.

Co istotne, wątpliwości co do dwóch punktów wyroku w zakresie dotyczącym Wałczyńskiego miał kierownik niemieckiej prokuratury w Krakowie, Otto Neeb. Jego zdaniem wykorzystanie nadzwyczajnych warunków wojennych nie zostało ustalone w sposób wystarczający. Zauważył on, że gotowość Niemki do usunięcia ciąży nie wynikała z nadzwyczajnych warunków wojennych, lecz – jak sama przyznała – z doświadczenia i trudności życiowych swojej matki, która sama wychowywała nieślubne dziecko i których to trudności córka chciała uniknąć. Dodatkowo w wyroku nie znalazły się ustalenia odnośnie do tego, że polski lekarz uosabia typ szkodnika narodowego, w szczególności np. świadomie sprzeciwiającego się celom niemieckiej polityki ludnościowej. Poza tym Neeb wskazał, że obiekcje przeciwko karze śmierci występują już z tego tylko powodu, że Niemka, od której zaczęła się cała historia, została skazana jedynie na pięć miesięcy więzienia. Ponadto niemiecki prokurator uznał, że były podstawy do uznania zarobkowych motywów czynu, bowiem Polak był gotowy do przeprowadzenia zabiegu za wynagrodzeniem w kwocie 600 złotych, a do tego współpracował stale z małżeństwem Bednarków. W konkluzji Neeb napisał o istnieniu prawnych wątpliwości co do orzeczenia kary śmierci i wyraził opinię, że egzekucja będzie oznaczać surowość raniącą „poczucie sprawiedliwości”. Jednocześnie zaproponował zamiast kary na 10 lat ciężkiego więzienia. Co ciekawe, Neeb nadał swojemu stanowisku klauzulę tajności, chcąc uniknąć szerszych dyskusji w związku z krytyką wyroku²⁰⁹. Dokumenty dostępne w bazie Międzynarodowej Służby Poszukiwań w Bad Arolsen poświadczają, że Wałczyński, oczekując na decyzję co do prawa łaski, był osadzony w Brzegu, Legnicy i Jeleniej Górze. Prawdopodobnie decyzja ta nie została wydana do końca wojny. Polak został oswobodzony przez Armię Czerwoną 8 maja 1945 roku²¹⁰.

208 Zob. BA, R 137 I/1265, Terminsvermerke vom 18.06.1943, k. 125.

209 Zob. BA, R 137 I/1265, Schreiben des Leiters der Deutschen Staatsanwaltschaft in Krakau an die Hauptabteilung Justiz vom 13.07.1943, k. 71.

210 Zob. <https://collections.arolsen-archives.org/en/search/person/83253845?s=Zygmunt%20Walczynski&t=o&p=0> (14.12.2023).

Kilka zachowanych źródeł w kolejnej sprawie dało asumpt do rozważań dotyczących możliwości wznowienia postępowania. W powojennym procesie Alberta Michela w Krakowie zeznawali polscy adwokaci, występujący w czasie okupacji przed sądami niemieckimi. Jeden z nich, dr Zenon Brem, relacjonował o negatywnym zachowaniu przewodniczącego rozprawy Zippela w sprawie o włamanie do chlewu wieczorem w marcu 1944 roku, podczas którego oskarżony miał być uzbrojony w żelazny drąg. Rozprawa odbywała się kilkakrotnie, ponieważ pokrzywdzony – właściciel chlewu – nie poznawał początkowo oskarżonego. Później zmienił zdanie i twierdził, że go poznaje, podczas gdy rodzina oskarżonego dała mu alibi, oświadczając, że był wówczas w domu. Zippel stwierdził, że wina oskarżonego jest udowodniona, na co jednak Michel głośno oświadczył, że przecież oskarżony wykazał swoje alibi. Mimo to Zippel zamknął rozprawę, a oskarżonego skazano na karę śmierci²¹¹.

Udało się odnaleźć akta sprawy, której stan faktyczny pokrywa się z relacją Brema. Na ich podstawie można stwierdzić, że 26-letni Polak z Książnicy w gminie Niepołomice został skazany za „kradzież rabunkową jako przestępca gwałtowny”. Poza niemieckim kodeksem karnym podstawą wyroku było rozporządzenie przeciwko przestępcom gwałtownym, ponieważ Sondergericht uznał żelazny drąg za środek równie niebezpieczny co broń. W samym wyroku przytoczono okoliczności pierwotnego przyznania się mężczyzny do udziału w czynie wraz z bratem, które odwołał podczas rozprawy głównej. Przyznanie to wynikało z zastosowania „obostrzonego przesłuchania” (*verschärfte Vernehmung*), a więc po prostu tortur, które polegały na powieszeniu za związane ręce oraz biciu. Na ponowną rozprawę wezwano żandarmów, którzy potwierdzili fakt bicia, jednak szczegóły czynu oskarżony miał podać sam, bez sugestii ze strony przesłuchujących²¹².

W czerwcu 1944 roku pismo ułaskawieniowe do generalnego gubernatora za pośrednictwem Sondergericht Krakau wystosował polski adwokat dr Zenon Brem, w którym ocenił proces jako poszlakowy, sugerował jego wznowienie, wskazał wady procedowania (np. niewezwanie świadków obrony, powiadomienie o terminie rozprawy w sposób uniemożliwiający przygotowanie obrony) oraz podważył zasadność zastosowania rozporządzenia przeciwko przestępcom gwałtownym. Wywód polskiego adwokata

211 Zob. K. Graczyk, *Skazany nazistowski sędzia...*, s. 204.

212 Zob. BA, R 137 I/1460, Urteil in der Strafsache gegen Josef Korpala vom 23.05.1944, b.p.

został w Głównym Wydziale Sprawiedliwości w Rządzie GG potraktowany poważnie i w części uznany za słuszny, toteż w połowie września 1944 roku polecono sprawdzenie, czy postępowanie należy wznowić²¹³. Po kilkunastu dniach kierownik Niemieckiej Prokuratury w Krakowie – Placówka Zapasowa w Zgorzelcu złożył wniosek o wznowienie postępowania na korzyść oskarżonego oraz zarządzenie ponownej rozprawy. W uzasadnieniu wymienił przesłanki faktyczne i prawne przemawiające za wznowieniem, jak np. odwołane zeznania pokrzywdzonego, wymuszenie przyznania się, obiekcje co do uznania go za przestępcę gwałtownego w świetle dotychczasowej niekaralności oraz pozytywnego świadectwa niemieckiego pracodawcy²¹⁴. Nie zachowały się dokumenty, które poświadczałyby rozpoznanie wniosku przed zakończeniem wojny. Wiadomo natomiast, że skazany Polak zmarł wiele lat po zakończeniu wojny.

W przebadanych sprawach zdarzały się nietypowe, a nawet zaskakujące dokumenty, poświadczające np. stosowanie przymusu lub osobliwy sposób procedowania. Poza opisanym już użyciem przemocy w sprawie o włamanie do chlewu w 1944 roku, kwestia użycia przymusu pojawiła się w sprawie o nielegalny ubój – w związku z doznany atakiem serca przez podejrzanego Polaka podczas policyjnego przesłuchania. W czasie rozprawy niemiecki policjant przyznał, że przesłuchiwany jąkał się, był wzburzony, niespokojny i nerwowy, toteż nie mógł z czystym sumieniem uznać, że indagowany chciał przyznać to wszystko, co powiedział. W związku z tym sąd specjalny ocenił, że przyznanie się do winy podczas przesłuchania policyjnego nie ma mocy dowodowej wystarczającej do skazania i w tym zakresie nastąpiło uniewinnienie²¹⁵.

Zasygnalizować trzeba też sprawę, która wywołała poruszenie w kręgach partyjnych NSDAP i w przypadku której generalny gubernator miał wyrazić życzenie, aby przeciwko wydanemu wyrokowi „coś przedsięwziąć”. Przedmiotem kontroli stał się wyrok uniewinniający wydany przez Sondergericht Krakau 18 kwietnia 1944 roku w sprawie przeciwko reichsdojczce i dwóm Polakom o wojenne przestępstwo gospodarcze.

213 Zob. BA, R 137 I/1460, Schreiben des Advokats Dr. Zenon Brem vom 8.06.1944, k. 1-5; Schreiben der Hauptabteilung Justiz an die Ausweichstelle der Justizbehörden des Generalgouvernements in Görlitz vom 16.09.1944, k. 15.

214 Zob. BA, R 137 I/1429, Antrag auf Wiedernahme des Verfahrens in der Strafsache gegen Josef Korpala vom 30.09.1944, k. 31-32.

215 Zob. ANK, Niemiecki Zakład Karny w Krakowie, sygn. 76, Urteil in der Strafsache gegen Stanisław Tochowicz vom 19.01.1943, k. 229-233.

Według zapisku oskarżyciela w ustnym uzasadnieniu przewodniczący rozprawy Zippel wyraził się, że byłoby niesprawiedliwe, gdyby oskarżona została skazana, podczas gdy inne osoby (tj. osoby funkcyjne w gospodarce – Zippel zapewne miał na myśli osoby nieobjęte aktem oskarżenia) nie zostały jednocześnie pociągnięte do odpowiedzialności. Do takiego rozstrzygnięcia kierownik Niemieckiej Prokuratury w Krakowie Neeb zgłosił zastrzeżenia dotyczące uniewinnienia Niemki i w tym zakresie opowiedział się za złożeniem sprzeciwu nadzwyczajnego. Według jego relacji przewod sądowy dowiódł bowiem, że kobieta, pracując w objętej przez niemieckiego powiernika żydowskiej hurtowni odzieży, przekazywała wysokogatunkowe towary tekstylne faworyzowanemu kręgowi klientów bez bonów. Ich wartość obliczono na wynoszącą między 5 a 6 tysięcy złotych. Za wniesieniem sprzeciwu nadzwyczajnego opowiedział się także kierownik dystryktowego wydziału sprawiedliwości. Zaniechano jednak tego w związku z konkluzjami analizy przeprowadzonej w Wydziale III Głównego Wydziału Sprawiedliwości w Rządzie Generalnego Gubernatorstwa. Wynikało z nich, że oskarżonej można udowodnić tylko dwa przypadki pozaformalnego przekazania tekstyliów, i to tzw. lżejsze, kwalifikowane na podstawie rozporządzenia o karach i postępowaniu karnym przy wykroczeniach przeciwko przepisom w obszarze gospodarowania produktami reglamentowanymi z 6 kwietnia 1940 roku²¹⁶, za które kara wyniosłaby niewiele więcej niż pięcioletni okres tymczasowego aresztowania Niemki. W tym stanie rzeczy sprzeciw nadzwyczajny uznano za niepotrzebny, co formalnie potwierdzono już po ewakuacji Głównego Wydziału Sprawiedliwości z GG do Jeleniej Góry w październiku 1944 roku²¹⁷.

216 Verordnung über Strafen und Strafverfahren bei Zuwiderhandlungen gegen Vorschriften auf dem Gebiet der Bewirtschaftung bezugsbeschränkter Erzeugnisse vom 6. April 1940, RGBl., Teil 1, 1940 Nr 62, s. 610.

217 Zob. AIPN, GK 94/8502, Vermerk vom 9.05.1944, k. 2; Urteil in der Strafsache gegen Hildegard Groschedl und Andere vom 18.04.1944, k. 10–16; Schreiben des Leiters der Deutschen Staatsanwaltschaft in Krakau an die Hauptabteilung Justiz vom 5.06.1944, k. 19–23; Schreiben des Leiters der Abteilung Justiz beim Gouverneur des Distrikts Krakau an den Präsidenten der Hauptabteilung Justiz vom 13.06.1944, k. 24; Vermerk der Abteilung III der Hauptabteilung Justiz im Regierung des Generalgouvernements vom 20.07.1944, k. 29–31; Schreiben der Hauptabteilung Justiz an die Ausweichstelle der Justizbehörden des Generagouvernements in Görlitz vom 27.10.1944, k. 32.

Działalność sądu specjalnego w świetle prasy

W związku z tym, że przetrwała jedynie część wytworzonego przez Sąd Specjalny w Krakowie materiału aktowego, część zaś została zniszczona w związku z ewakuacją w 1944 i 1945 roku, wydało się zasadne odwołać się do prasy z okresu okupacji. Notatki i informacje prasowe okazały się dobrym źródłem do uzupełnienia faktografii, zwłaszcza jeśli chodzi o wymierzenie kary śmierci.

Kwerenda prasowa objęła „*Krakauer Zeitung*”, „*Gońca Krakowskiego*”, „*Dziennik Radomski*”, „*Nowy Głos Lubelski*”, „*Gazetę Lwowską*” oraz „*Kurier Częstochowski*”. We wszystkich z tych gazet znaleziono większe lub mniejsze notatki prasowe. Niektóre z nich dotyczyły tych samych wydarzeń i nie różniły się treścią. Pochodziły z lat 1939–1942. Z nieznanych powodów w późniejszym czasie brakowało notatek prasowych odnoszących się do działalności *Sondergericht* Krakau. Już w skali publikacji w 1942 roku było widać wyraźny regres w porównaniu z 1940 i 1941 roku.

Publikacje z 1939 roku prezentują się stosunkowo skromnie. 23 listopada ukazał się w „*Krakauer Zeitung*” tekst informujący o inauguracji działalności stołecznego sądu specjalnego 15 września, podstawach karnych, odbyciu pierwszej rozprawy 27 września, przewadze spraw o kradzieże oraz omawiający bardziej szczegółowo kilka kasusów z orzecznictwa. W listopadzie Sąd Specjalny w Krakowie odbywał zamiejscową rozprawę w Żywcu (zanim ta część okręgu sądowego została przekazana do kognicji *Sondergericht* Kattowitz), gdzie także rozstrzygał sprawę o kradzież. Za czyn zakwalifikowany w związku z rozporządzeniem przeciwko szkodnikom narodowym wymierzono dwa lata ciężkiego więzienia. Po powrocie do Krakowa sąd skazał sprawcę przywłaszczenia urzędu i wymuszenia na cztery lata ciężkiego więzienia. W tekstach zwięźle opisano przypisane czyny, podano personalia sprawców, natomiast zatajono ich narodowość²¹⁸. Po niecałym miesiącu w podobnej formule przybliżono kolejne przypadki rabunków i kradzieży, osądzone przez *Sondergericht*, za które orzeczono kary ciężkiego więzienia i więzienia²¹⁹. Kolejny artykuł, relacjonujący malwersacje Żydów, ukazał się

218 Zob. *Plünderer und Erpresser. Die Zusammensetzung des Sondergerichts in Krakau – Zwei Fälle aus den Verhandlungen Zuchthaus für gesinnungslose Lumpen*, „*Krakauer Zeitung*” z 23.11.1939.

219 Zob. *Polnische Deserteure gingen auf Raub. Zuchthausstrafen durch das deutsche Sondergericht – Vom Gefängnis zur Hochzeit. Ein Langfinger wollte seinem Glück nachhelfen*, „*Krakauer Zeitung*” z 14.12.1939.

już następnego dnia. Padły w nim konkretne nazwiska i imiona, autor artykułu posługiwał się pejoratywnymi określeniami, jak np. łotr. Siedmiu Żydów ukradło 2400 par butów oraz 300 sztuk skóry, za co usłyszało kary od 1000 złotych grzywny do roku więzienia²²⁰.

W 1940, 1941 i 1942 roku informowano głównie – zazwyczaj w formie krótkiej notaki – o wydanych lub wykonanych wyrokach śmierci. W ten sposób donoszono: o skazaniu i wykonaniu wyroku śmierci na sprawcy włamania i rabunku²²¹, o wydaniu dziesięciokrotnego wyroku śmierci względem sprawcy ciężkich rabunków, „wyjątkowo poważnej zbrodni” oraz bezprawnego posiadania broni²²², o skazaniu na karę śmierci sprawcy ciężkiego napadu rabunkowego połączonego z włamaniem oraz bezprawnego posiadania broni²²³, o skazaniu trzech osób na karę śmierci – za zuchwałe narady rabunkowe i zabójstwo trzech osób²²⁴, o straceniu skazanych przez Sąd Specjalny w Krakowie dwóch mężczyzn za posiadanie broni i niedoniesienie o jej posiadaniu²²⁵, o skazaniu za zabójstwo kochanki²²⁶, o skazaniu za posiadanie broni²²⁷, za posiadanie broni i kradzież²²⁸, za kradzież przy wykorzystaniu nadzwyczajnych warunków wojennych²²⁹, o straceniu mężczyzny skazanego za zamordowanie ojca przy użyciu

220 Zob. *Juden schacherten mit Diebesgut. Interessante Streislichter aus der Verhandlung vor dem deutschen Sondergericht. Sieben „ahnungslose“ Juden stellten alles auf den Kopf*, „Kraakauer Zeitung” z 15.12.1939.

221 Zob. *Wyrok śmierci na bandytę*, „Goniec Krakowski” z 31.03.1940.

222 Zob. *Dziesięć razy skazany na śmierć*, „Goniec Krakowski” z 4.04.1940.

223 Zob. *Kara śmierci za rabunek*, „Goniec Krakowski” z 18.05.1940; *Todesstrafe für schweren Raub verhängt. Einsames Gehöft überfallen – Geld gefordert – Hausherrin und Schwiegersohn misshandelt*, „Kraakauer Zeitung” z 17.05.1940.

224 Zob. *Wykonanie wyroku śmierci na trzech opryskach*, „Goniec Krakowski” z 9.08.1940.

225 Zob. *Wykonanie dwóch wyroków śmierci za nieprawne posiadanie broni*, „Goniec Krakowski” z 30.08.1940.

226 Zob. *Wyrok śmierci w Nowym Sączu*, „Goniec Krakowski” z 21.11.1940.

227 Zob. *Skazany na śmierć za posiadanie broni*, „Goniec Krakowski” z 7.12.1940.

228 Zob. *Dwukrotny wyrok śmierci*, „Nowy Głos Lubelski” z 8.10.1940.

229 Zob. *Bandenführer zum Tode verurteilt. Verbrecherkönig von Sanok ging ins Garn – Von den Polen aus dem Kerker freigelassen Läden geplündert – Jüdischer Komplize floh schwerverletzt*, „Kraakauer Zeitung” z 12.01.1940.

siekiery²³⁰, o straceniu nielegalnego posiadacza broni²³¹, o skazaniu za morderstwo²³², o straceniu przestępcy gwałtownego²³³, o skazaniu za morderstwo powiązane z rabunkiem²³⁴, o skazaniu za posiadanie broni, która miała być wykorzystana do napadów i kradzieży²³⁵, za morderstwo rabunkowe pracodawcy i jego żony²³⁶, za rabunek z włamaniem²³⁷, za morderstwo matki i siostry²³⁸, za morderstwo współosadzonego²³⁹, za rabunek²⁴⁰, za morderstwo żony²⁴¹, za rabunek²⁴², za rabowanie wagonów kolejowych²⁴³ oraz o skazaniu mężczyzny za morderstwo żony i dziecka, a także o skazaniu kobiety za zamordowanie matki²⁴⁴. Jak wynika z powyższego wyliczenia, najczęściej informowano ludność o surowym ukaraniu pospolitych przestępców, trudniących się kradzieżami, włamaniami, rabunkami i morderstwami. W tym ostatnim przypadku częstokroć syntetyczny opis obejmował detale zdarzenia – motywy sprawcy, rodzaj narzędzia zbrodni, miejsce popełnienia czynu, sposób zachowania się po dokonaniu czynu. Na podstawie kwerendy prasowej udało się rozszerzyć listę osób skazanych na karę śmierci o 26 dalszych nazwisk, w przypadku których nie zachowały się akt sądowe.

230 Zob. *Zwei Todesurteile vollstreckt. Schutz vor kriminellen Elementen*, „Krakauer Zeitung” z 20.01.1940; *Skazany na śmierć morderca ojca – sadysty*, „Kurier Częstochowski” z 21–22.01.1940.

231 Zob. *Verbotener Waffenbesitz: Todesstrafe. Gewalttätiger Bandit hingerichtet*, „Krakauer Zeitung” z 28.09.1940.

232 Zob. *Die frühere Geliebte heimtückisch ermordet. Vom Sondergericht zum Tode verurteilt*, „Krakauer Zeitung” z 7.02.1941.

233 Zob. *Gewaltverbrecher hingerichtet. Das Haus eines Dorfschulzen überfallen*, „Krakauer Zeitung” z 14.03.1942.

234 Zob. *Bestjalskie morderstwo rabunkowe*, „Goniec Krakowski” z 25.04.1941.

235 Zob. *Wyrok śmierci za posiadanie broni*, „Goniec Krakowski” z 1.05.1941.

236 Zob. *Wyrok na sprawcę mordu rabunkowego*, „Goniec Krakowski” z 13.06.1941.

237 Zob. *Wyrok śmierci na bandytę*, „Goniec Krakowski” z 29.08.1941.

238 Zob. *Matkobójca skazany na karę śmierci*, „Goniec Krakowski” z 17.01.1942.

239 Zob. *Mord w więzieniu*, „Goniec Krakowski” z 21.01.1942.

240 Zob. *Wyrok śmierci na bandytę*, „Goniec Krakowski” 11.02.1942.

241 Zob. *Wyrok śmierci na żonobójcę*, „Goniec Krakowski” z 12.02.1942.

242 Zob. *Bandyta skazany na karę śmierci*, „Goniec Krakowski” z 20.03.1942.

243 Zob. *Wyrok śmierci na bandytę*, „Kurier Częstochowski” z 16.05.1942.

244 Zob. *Dwa wyroki śmierci w Krakowie*, „Kurier Częstochowski” z 16.08.1942.

Zazwyczaj notatki prasowe ograniczały się do faktografii. Spora-
dycznie jednak dołączano krótki komentarz. W przypadku dwóch notek
relacjonujących stracenie niebezpiecznego złodzieja recydywisty oraz
ojcobójcy podkreślono, że sprawy te wyraźnie pokazują, iż niemiecka
administracja z naciskiem dąży do tego, aby chronić polską ludność przed
aktami przemocy elementów kryminalnych²⁴⁵. W sprawie 29-letniego
Polaka, skazanego przez Sondergericht na karę śmierci (trzykrotnie orze-
czoną) za morderstwo oraz usiłowanie morderstwa w zbiegu z rabunkiem,
kazus ten dał autorowi artykułu asumpt do wytknięcia „byłemu państwu
polskiemu” bezradności w walce z bandytyzmem. Sprawca stanął bowiem
przed sądem polskim już w 1932 roku za zabójstwo 75-letniej kobiety,
za co otrzymał tylko karę pięciu lat więzienia. Zdaniem dziennikarza
umożliwiło to późniejsze pozbawienie przez niego życia dwoje ludzi²⁴⁶.
Z kolei we wstępie artykułu omawiającego wyniki afery korupcyjnej
związanej z wysiedlaniem Żydów z Krakowa podano, że „władze wymiaru
sprawiedliwości ze szczególną bezwzględnością tępią wszelkie przejawy
szkodnictwa społecznego, ciemnych machinacji z chęci łatwego zysku,
nadużywania władz i przestępstw podobnej natury”. Konkludując na-
pisano, że surowy wyrok (kary do ośmiu lat ciężkiego więzienia) został
przyjęty przez społeczeństwo z zadowoleniem, a fakt żerowania przez
niektórych bezwzględnych ludzi na nędzy innych zasługuje na najwyższe
potępienie²⁴⁷.

Wyraźnie rzadziej donoszono o karach łagodniejszych, jak np. o skaza-
niu za słuchanie zagranicznych audycji radiowych²⁴⁸, o skazaniu szalbierza
podającego się za kapitana Gestapo²⁴⁹, o skazaniu za kradzieże dworcowe²⁵⁰,

245 Zob. *Zwei Todesurteile vollstreckt. Schutz vor kriminellen Elementen*, „*Krakauer Zeitung*”
z 20.01.1940.

246 Zob. *Zum Tode verurteilt. Sühne für bestialische Mordtat*, „*Krakauer Zeitung*”
z 20.03.1941.

247 Zob. *Epilog afery korupcyjnej w związku z wysiedlaniem żydów z Krakowa. Kupiec
Reichert skazany na 8 lat więzienia*, „*Goniec Krakowski*” z 6.02.1941.

248 Zob. *3 lata więzienia za słuchanie zagranicznych stacyj radiowych*, „*Goniec Krakowski*”
z 25.08.1940.

249 Zob. *Fałszywy „kapitan Gestapo” – zwyczajny szalbierzem*, „*Goniec Krakowski*”
z 31.08.1940.

250 Zob. *„Szczur dworcowy” skazany na trzy lata ciężkiego więzienia*, „*Goniec Krakowski*”
z 27.09.1940.

ubój rytualny²⁵¹, nielegalny ubój²⁵², rabunek i zgwałcenie²⁵³, włamania²⁵⁴, paskarstwo²⁵⁵, kradzieże²⁵⁶, przestępstwo dewizowe²⁵⁷, usiłowanie napadu rabunkowego na ambulans pocztowy²⁵⁸, kradzieże kolejowe²⁵⁹, o skazaniu polskiego policjanta za współpracę ze złodziejami (sprzyjanie złodziejom)²⁶⁰.

W większości przypadków nie podawano narodowości skazanego, wyjątkowo traktowano wyłącznie Żydów, o których pochodzeniu informowano, np. w sprawie przemytu dewiz, gdzie skazano „pomysłowego żyda”, będącego obywatelem słowackim, na trzy lata ciężkiego więzienia i grzywnę w kwocie 50 tysięcy złotych²⁶¹. Obszerniej zrelacjonowano wyniki dwóch rozpraw Sądu Specjalnego w Krakowie odbytych w Rzeszowie w związku ze znęcaniem się tłumy na lotnikami niemieckimi, którzy przymusowo wylądowali w jednej ze wsi jeszcze we wrześniu 1939 roku. Eskortowani przez polskich żołnierzy piloci mieli być bici pięściami przez trzech Polaków i Żyda, który namawiał do podobnych zachowań innych. Wymierzono im kary od roku do czterech lat więzienia²⁶². W krótkim artykule przedstawiono skazanie 21-letniej Żydówki na osiem miesięcy więzienia za nienoszenie opaski z gwiazdą Dawida. Autor notki przypisał

251 Zob. *Surowe kary za ubój rytualny*, „Goniec Krakowski” z 21.11.1940; *2 lata ciężkiego więzienia za ubój rytualny*, „Kurier Częstochowski” z 21.11.1940.

252 Zob. *Kara więzienie za nielegalny ubój*, „Goniec Krakowski” z 15.02.1941.

253 Zob. *Sześć lat więzienia za rabunek i zgwałcenie*, „Goniec Krakowski” z 21.11.1940.

254 Zob. *Banda opryszków przed sądem. 40–50 włamań na koncie przewinień*, „Goniec Krakowski” z 22.11.1940.

255 Zob. *Skazany za paskarstwo*, „Goniec Krakowski” z 7.12.1940.

256 Zob. *Vater und Sohn auf der Anklagebank. Dieser Pferdekauf hatte einen Haken – Deutsches Sondergericht sühnte umfangreiche Diebstähle durch hohe Gefängnis- und Geldstrafen*, „Krakauer Zeitung” z 5.01.1940.

257 Zob. *Zuchthaus für Devisenverbrecher. Sie verkauften Reichsmark zum Überkurs*, „Krakauer Zeitung” z 2.10.1942; *Wyrok na sprawców przestępstw dewizowych*, „Goniec Krakowski” z 8.04.1941; *Banknoty w termosie*, „Gazeta Lwowska” z 9.10.1941.

258 Zob. *Rana zdradziła sprawcę*, „Kurier Częstochowski” z 29.08.1940.

259 Zob. *Wieloletnie ciężkie więzienie za kradzieże kolejowe*, „Nowy Głos Lubelski” z 23–24.03.1941.

260 Zob. *Kara więzienia dla niesumiennego policjanta*, „Goniec Krakowski” z 5.03.1941.

261 Zob. *Surowa kara za przemyt dewiz*, „Goniec Krakowski” z 7.12.1940.

262 Zob. *Tłum znęcał się nad lotnikami niemieckimi. Dalsze wyroki Sądu Specjalnego*, „Kurier Częstochowski” z 1.02.1940.

jej nonszalancję i tupet, bowiem odwiedzała lokale niedozwolone dla Żydów i jak twierdziła, „wstydziłaby się wejść do takiej kawiarni czy restauracji z opaską na ręce”. W artykule insynuowano, że jej niechęć do noszenia opaski miała głębszy cel – zawieranie znajomości z mężczyznami-aryjczykami. Ośmieszono jej postępowanie, stwierdzając, że jej wygląd demaskował ją nawet bez opaski: „przemawiały za tym jej rude włosy, czarne brwi i typowo żydowski krzywy nos, widoczny na odległość co najmniej stu kroków”²⁶³. Bardziej szczegółowo opisano również przypadek skazania 35-letniego pomocnika sekretarza gminnego za defraudację kwoty powyżej 2 tysięcy złotych na 10 lat więzienia²⁶⁴.

Wydaje się, że publikacje w okupacyjnej prasie realizowały kilka celów. Przede wszystkim miały charakter informacyjny, odnosiły się do działalności niemieckiego sądownictwa i obowiązującego stanu prawnego. Ważnym aspektem było oddziaływanie prewencyjne, odstrasżające, stąd znaczna liczba informacji prasowych odnoszących się do wydania wyroku śmierci albo wykonania egzekucji. W publikacjach starano się ukazać wymierzone kary jako słuszne i adekwatne, zaś działalność sądownictwa niemieckiego jako niezbędną i pożyteczną, właściwie mającą chronić ludność polską przed różnego rodzaju przestępczymi elementami. Prasa miała więc budować w ten sposób zaufanie ludności na okupowanym terytorium do władz niemieckich, zwłaszcza sądownictwa.

Ewakuacja

Ewakuacja organów wymiaru sprawiedliwości z obszaru GG przebiegała w dwóch fazach. Pierwsza, dotycząca dystryktu Galicja, rozpoczęła się na początku stycznia 1944 roku. W jej ramach przewieziono do miejscowości na obszarze GG, położonych na zachód od dystryktu Galicja, personel i mienie oraz część akt sądownictwa niemieckiego. Część akt natomiast spalono²⁶⁵.

Druga faza ewakuacji dotyczyła już wszystkich dystryktów i objęła także Sondergericht Krakau. Nie zachowało się szczegółowe sprawozdanie na temat, toteż mogę ją odtworzyć jedynie w zarysie. Rozpoczęła się w lipcu 1944 roku od stopniowego przenoszenia personelu i przewożenia akt

263 Zob. „Wstydziła się” nosić opaskę, „Kurier Częstochowski” z 13.08.1940.

264 Zob. *10 lat więzienia za defraudację*, „Goniec Krakowski” z 16.05.1941.

265 Zob. A. Wrzyszczyk, *Z badań nad ewakuacją organów resortu sprawiedliwości Generalnego Gubernatorstwa w latach 1944–1945*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 11 (2008), s. 266–269.

poza granice GG, choć w Krakowie niemieckie sądownictwo, borykając się z problemami kadrowymi, funkcjonowało jeszcze w grudniu 1944 roku, a nawet dłużej. Zachowane dokumenty poświadczają odbycie rozprawy głównej w sprawie o kradzież jeszcze 5 stycznia 1945 roku i wydanie wyroku uniewinniającego w składzie jednoosobowym²⁶⁶. W innej sprawie akt oskarżenia datowany na 9 stycznia 1945 roku został przygotowany przez prokuratora Hansa-Georga Kochmanna w Krakowie i wniesiony do sądu dzień później, co potwierdza prezentata na akcie oskarżenia. Niemniej sprawie nie nadano już biegu²⁶⁷. Co ciekawe, można stwierdzić, że w okresie tym Sondergericht Krakau nadal orzekał w stolicy GG, ale jednocześnie podjął funkcjonowanie w Zgorzelcu²⁶⁸ – w ramach Placówki Zapasowej Resortu Sprawiedliwości GG – jako „Sąd Specjalny przy Sądzie Niemieckim w Krakowie – Placówka Zapasowa w Zgorzelcu”²⁶⁹ w składzie Friedrich Starcke jako przewodniczący oraz Tschischgale jako wotant. Jak zauważa Wrzyszczy, obaj prawnicy występowali jako członkowie jedynego w Zgorzelcu sądu specjalnego, utworzonego w ramach Placówki Zapasowej Resortu Sprawiedliwości Generalnego Gubernatorstwa²⁷⁰. W związku z kilkoma zachowanymi dokumentami mogę stwierdzić, że choć Zgorzelec został ustalony jako miejsce zbiorcze dla wszystkich sądów specjalnych w GG, to wydawane tam wyroki zapadały nie pod nazwą „wspólny sąd specjalny”, lecz pod nazwą konkretnego sądu specjalnego, choć w niezmiennym składzie²⁷¹. Starcke tym samym może być uważany za ostatniego przewodniczącego Sądu Specjalnego w Krakowie, choć jego udział był uzasadniony kształtem ewakuacji niemieckiego sądownictwa z Generalnego Gubernatorstwa.

266 Zob. AIPN, GK 108/70, Verhandlungsprotokoll vom 5.01.1945, k. 26; Urteil in der Strafsache gegen Maria Sendzik und Maria Kaliszka vom 5.01.1945, k. 28.

267 Zob. AIPN, GK 108/138, Anklageschrift vom 9.01.1945, k. 12.

268 Np. BA, R 137 I/1275, Urteil in der Strafsache gegen Wojciech Maniek vom 16.12.1944, k. 51.

269 Np. BA, R 137 I/1442, Verhandlungsprotokoll vom 25.11.1944, k. 31.

270 Zob. A. Wrzyszczy, *Placówka Zapasowa Organów Resortu Sprawiedliwości Generalnego Gubernatorstwa w Görlitz 1944–1945*, w: *Nil nisi veritas. Księga dedykowana Profesorowi Jackowi Matuszewskiemu*, red. M. Głuszak, D. Wiśniewska-Jóźwiak, Łódź 2016, s. 520, 522.

271 Np. BA, R 137 I/1442, Urteil in der Strafsache gegen Genowefa Wilczek vom 25.11.1944, k. 33–35.

Ewakuacja spowodowała, że w pewnej liczbie spraw nie wydano wyroku, co poświadczają dokumenty zachowane zarówno na terenie Polski, jak i Niemiec. Wiadomo, że pracownicy niemieckich sądów niszczyli w tym czasie akta sądowe. Być może odbyło się to, podobnie jak w przypadku akt Gestapo, w dwóch–trzech falach w 1944 i 1945 roku²⁷². Ostateczna ewakuacja z Krakowa nastąpiła w styczniu 1945 roku w wyniku ofensywy Armii Czerwonej²⁷³, po czym Sondergericht podjął działalność w Zgorzelcu.

Podsumowanie

Tytułowy sąd – Sondergericht Krakau – był niemieckim sądem karnym utworzonym we wrześniu 1939 roku, podobnie jak inne sądy specjalne na ziemiach polskich okupowanych przez Niemcy. W związku z decyzją Adolfa Hitlera co do losu okupowanych ziem polskich Sąd Specjalny w Krakowie uzyskał „stołeczny” wymiar i stał się jednym z sądów specjalnych w Generalnym Gubernatorstwie. Stosował niemieckie prawo karne, a także ustawodawstwo GG, zaś w kwestii jego ustroju czy periodyzacji dziejów występują podobieństwa w porównaniu z innymi sądami specjalnymi, np. w zakresie połączenia sądów specjalnych z sądami niemieckimi w lipcu 1943 roku czy ewakuacji na przełomie 1944 i 1945 roku. Właściwość rzeczowa sądu specjalnego wynikała z szeregu przepisów i była zarysowana dość szeroko, natomiast kształt okręgu sądowego zmieniał się w czasie. Miały na to wpływ z jednej strony przekazanie do okręgu Sądu Specjalnego w Katowicach (na ziemiach wcielonych do Rzeszy) powiatów Chrzanów i Żywiec, z drugiej zaś utworzenie w marcu 1940 roku Wydziału w Rzeszowie Sądu Specjalnego w Krakowie, który przejął sprawy z powiatów Rzeszów, Dębica, Jasło, Sanok i Jarosław. Konfrontując powyższe zmiany z wykazem powiatów w dystrykcie krakowskim, należałoby opisać ostateczny kształt okręgu sądowego jako obejmujący powiaty: Krakau-Land (Kraków-powiat ziemski), Neumarkt (Nowy Targ), Neu-Sandez (Nowy Sącz), Tarnow (Tarnów), Miechow (Miechów) oraz miasto Kraków²⁷⁴.

Sondergericht Krakau, będący największym etatowo sądem specjalnym w GG, zmagał się z podobnymi problemami kadrowymi, co pozostałe sądy. Poświadczają to regularnie składane wnioski o przydzielenie

272 Zob. AIPN, IPN BU 0330/251, t. 2, Protokół przesłuchania świadka Kurta Heimeiera z 9.09.1950 r., k. 230.

273 Zob. A. Wrzyszczyk, *Z badań nad ewakuacją...*, s. 269–275.

274 Zob. M. du Prel, *Das Generalgouvernement*, Würzburg 1942, s. 245–262.

dotychczasowych sędziów oraz urzędników sądowych. W ramach struktury wewnętrznej wprowadzono podział na trzy izby, choć w rzeczywistości funkcjonowały dwie, epizodycznie działał także senat pomocniczy. Przez cały okres działalności przewinęło się przez Sąd Specjalny w Krakowie przynajmniej 33 sędziów. Kierownikami byli kolejno Schmiedel, Hoffmann oraz Tschischgale, natomiast w związku z formułą działalności podjętej po ewakuacji w Zgorzelcu należy odnotować jako czwartego przewodniczącego Starcke.

Jak wiadomo, wskutek przeprowadzonej ewakuacji i świadomego niszczenia akt badania objęły jedynie tę część orzecznictwa (764 wyroków), która przetrwała pożogę wojenną, tj. szacunkowo ¼ całości. Najistotniejsze ustalenia o charakterze statystycznym sprowadzają się do wyraźnej – wynoszącej prawie 87% – przewagi Polaków wśród podsądnych, przed Niemcami i Żydami, wyraźnej przewagi przypisanych czynów kryminalnych (79%) przed gospodarczymi (13%) i politycznymi (8%) oraz przesunięcia punktu ciężkości sądowego rodzaju i wymiaru kary w stronę kar surowszych – ciężkiego więzienia i śmierci. Statystycznie Sąd Specjalny w Krakowie sięgał bowiem częściej po karę ciężkiego więzienia i śmierci niż po karę więzienia i grzywny, co wskazuje na wyższy poziom surowości niemieckich sędziów. Trzeba odnotować, że Sondergericht Krakau był jedynym sądem specjalnym w GG rozpoznającym sprawy o zdradę kraju i szpiegostwo. W sprawach tych częstokroć wymierzono karę śmierci. Liczbę osób skazanych na karę główną ustaliłem na przynajmniej 153 osoby. Przypadki orzeczenia kary śmierci spotykały się ze szczególnym zainteresowaniem okupacyjnej prasy, która relacjonowała swoim czytelnikom albo sam fakt skazania, albo wykonania kary. Zazwyczaj informacje prasowe na ten temat był syntetyczne, zawierające pełne personalia osoby skazanej oraz zwięzły opis czynu.

W swoim orzecznictwie Sondergericht Krakau stosował rozporządzenie przeciwko szkodnikom narodowym, rozporządzenie przeciwko przestępcom gwałtownym oraz przepisy niemieckiego kodeksu karnego dotyczące niebezpiecznego przestępcy notorycznego. Nie w każdym z możliwych przypadków orzekał jednak karę śmierci. Można mieć poważne zastrzeżenia co do orzecznictwa na podstawie rozporządzenia przeciwko szkodnikom narodowym. Po pierwsze było ono niestabilne (niekonsekwentne), bowiem sąd specjalny te same ustalenia faktyczne dotyczące np. kradzieży kolejowej potrafił w jednej sprawie kwalifikować na podstawie tego rozporządzenia, w innej zaś od tego odstąpić. Po drugie ujawniło się kilka przypadków niesamodzielnosci orzeczniczej, gdy powołano biegłego wypowiadającego się co do spełnienia przesłanki

wykorzystania nadzwyczajnych warunków wojennych oraz gdy sąd zwrócił się do starosty krakowskiego o wykładnię jego zarządzenia. W gruncie rzeczy jako wadliwy przykład trzeba też ocenić postępowanie, co do którego zadecydowano później o wznowieniu, ale w którym pierwotnie Sondergericht skazał na podstawie dowodów dostarczonych w wyniku zastosowania tortur, czego skład orzekający był świadomy. Osobno należy odnotować stosowanie przez Sondergericht eksterminacyjnych przepisów rozporządzenia o ograniczeniach pobytu w GG, zarówno w zakresie nieuprawnionego opuszczenia getta, jak i udzielania schronienia Żydom, a także mającego taki sam wymiar rozporządzenia o obowiązku meldowania się oficerów polskich.

Mimo braków w materiale źródłowym są wyraźne podstawy do wytknięcia sędziom niemieckim zbrodni sądowej. Konto Sondergericht Krakau obciąża przypadek skazania 26-letniego Polaka za włamanie do chlewu w marcu 1944 roku, mimo wykazania przez niego alibi, które nie zostało obalone, za co bezpośrednio winę ponosi przewodniczący rozprawy Albrecht Zippel. Drugi przypadek nie dotyczy bezpośrednio sądu specjalnego, lecz wyroku Wyższego Sądu Niemieckiego w Krakowie. W sprawie polskiego lekarza Zygmunta Wałczyńskiego początkowo orzekł dość łagodnie sąd specjalny, jednak jego wyrok został zaskarżony przy pomocy nadzwyczajnego sprzeciwu. Po ponownej rozprawie wyższy sąd niemiecki orzekł karę śmierci, dostosowując się do oczekiwań Głównego Wydziału Sprawiedliwości w Rządzie GG oraz znajdując formalną, nader wątpliwą podstawę prawną w rozporządzeniu przeciwko szkodnikom narodowym.

Niewątpliwie na zakres powyższych ustaleń duży wpływ miał stopień zachowania materiału źródłowego, a spraw wątpliwych lub wprost zbrodniczych było prawdopodobnie więcej. Przykładowo, w przytoczonej już okupacyjnej kronice autorstwa Tadeusza Wrońskiego oraz w „Gońcu Krakowskim”²⁷⁵ odnotowano fakt skazania na karę śmierci i wykonania tego wyroku wobec Andrzeja Raźnego za nielegalne posiadanie broni. Dokumenty w tej sprawie nie zachowały się, toteż nie ma możliwości oceny tego przypadku. Przekaz rodzinny podważa jednak zasadność skazania: po wojnie siostrzenica skazanego zeznała, że wujek został aresztowany na podstawie donosu, zaś podczas rozprawy dwóch świadków złożyło

275 *Wykonanie dwóch wyroków śmierci za nieprawne posiadanie broni*, „Goniec Krakowski” z 30.08.1940.

falszywe zeznania²⁷⁶. Także w innych sprawach na podstawie zachowanych materiałów źródłowych można zauważyć nieprawidłowości – a to podczas rozprawy tłumacz świadomie fałszował wyjaśnienia oskarżonego i zeznania świadków (w sprawie o rozstrzelanie aresztowanych folksdojców podczas ewakuacji z więzienia w Tarnowie we wrześniu 1939 roku, w której ostatecznie nie wydano wyroku śmierci i którą Władysław Wolter, uczestnicząc jako obrońca z urzędu, ocenił jako prowadzoną w sposób obiektywny)²⁷⁷, a to policja wymusiła zeznanie od żony jednego ze sprawców, po czym zeznanie to stało się podstawą skazania czterech mężczyzn na karę śmierci za rabunek i posiadanie broni²⁷⁸. Przykłady tych spraw wskazują, że skazania mogły być niesłuszne zarówno z powodów obiektywnych, jak i subiektywnych. Trzeba jednak podkreślić, że ich wyeliminowanie i dołożenie należytej staranności w ustaleniach stanowiło obowiązek sądu.

276 Zob. Oddziałowa Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w Krakowie, S 61/2012/Zn, t. 11, Protokół przesłuchania świadka Janiny Bednarczyk z 24.04.2017 r., k. 1917–1918.

277 Zob. Oddziałowa Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w Krakowie, S 61/2012/Zn, t. 5, Przesłuchanie świadka Stanisława Kwiatkowskiego z 21.11.1945 r., k. 804–805; t. 19, Protokół przesłuchania świadka dra Władysława Woltera z 1.06.1946 r., k. 3589. Przypuszczalnie chodziło o tę samą sprawę, którą wzmiankował niemiecki prokurator w piśmie do ministra sprawiedliwości Rzeszy w połowie listopada 1939 roku, pisząc o śledztwie w sprawie zamordowania 42 folksdojców, powierzonym do prowadzenia policji bezpieczeństwa (BA, R 3001/9803/7/2, Schreiben des Ersten Staatsanwalts in Krakau an den Reichsminister der Justiz vom 15.11.1939, k. 41–46). Władysław Wolter wspomniał, że istotnie chodziło o postępowanie, które trwało długo i na które władze niemieckie liczyły w aspekcie propagandowym. BA, R 3001/9803/7/2, Schreiben des Ersten Staatsanwalts in Krakau an den Reichsminister der Justiz vom 15.11.1939, k. 45–46.

278 Zob. Oddziałowa Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w Krakowie, S 61/2012/Zn, t. 18, Pismo dr. Józefa Borowca do Izby Adwokackiej w Krakowie, b.d., k. 3278.

Tabela 1. Zestawienie alfabetyczne osób skazanych na karę śmierci przez Sondergericht Krakau na podstawie dostępnych źródeł aktowych i prasowych

Lp.	Nazwisko	Imię	Czyn	Data wyroku	Uwagi
1.	Aleksandrowicz	Piotr		1942	egzekucja 02.11.1942
2.	Anioł	Stanisław	morderstwo	1942	
3.	Anioł	Stanisława		1941	egzekucja 16.12.1941
4.	Banaś	Tadeusz	napad rabunkowy, zabójstwo	1940	
5.	Bartyzel	Albin	rabunek, niedomieszenie o nielegalnym posiadaniu broni	24.02.1941	przestępca gwałtowny
6.	Baumring	Josef	nieuprawnione opuszczenie getta	1942	egzekucja 09.09.1942
7.	Bednarz	Josef		brak danych	egzekucja 03.04.1943
8.	Bellamy	Gilbert		1942	egzekucja 08.07.1942
9.	Berger	Johann		06.03.1942	reichsdojcz, szkodnik narodowy, egzekucja 19.06.1942
10.	Bęberek	Stanisław	kradzież kolejowa	11.06.1943	szkodnik narodowy
11.	Będkowski	Teofil	posiadanie broni	1940	
12.	Bober	Jan	kradzież	27.10.1942	przestępca gwałtowny, niebezpieczny przestępca notoryczny

13.	Bommer	Stanisław	zdrada tajemnic państwowych na rzecz ZSRR	09.08.1944	
14.	Burych	Józef	wojenne przestępstwo gospodarcze	06.12.1943	
15.	Camy	Arnaud		1942	egzekucja 08.07.1942
16.	Charmaj	Stanisław	kradzieże, włamania, paserstwa	10.10.1942	niebezpieczny przestępca notoryczny, decyzja o nieskorzystaniu z prawa łaski
17.	Chlipała	Karol	wojenne przestępstwo gospodarcze	06.12.1943	
18.	Czarny	Andrzej		brak danych	egzekucja 03.04.1943
19.	Domaleczna	Maria		1942	egzekucja 07.01.1943
20.	Duch	Antoni		brak danych	egzekucja 03.04.1943
21.	Duch	Josef	kradzieże, włamania, paserstwa	10.10.1942	niebezpieczny przestępca notoryczny, decyzja o nieskorzystaniu z prawa łaski
22.	Dudek	Władysław	kradzież kolejowa	11.06.1943	szkodnik narodowy
23.	Durych	Józef	wojenne przestępstwo gospodarcze	06.12.1943	
24.	Dyrcz	Józef	rabunek, niedomieszenie o nielegalnym posiadaniu broni	24.02.1941	przestępca gwałtowny
25.	Dyrcz	Władysław	rabunek, niedomieszenie o nielegalnym posiadaniu broni	24.02.1941	przestępca gwałtowny

Lp.	Nazwisko	Imię	Czyn	Data wyroku	Uwagi
26.	Eisen	Cywia		1942	egzekucja 09.09.1942
27.	Flack	Roman	ciężkie rabunki, „wyjątkowo poważna zbrodnia”, bezprawne posiadanie broni	1940	
28.	Goldblatt	Eva		1942	egzekucja 08.07.1942
29.	Goledzinowski	Apoloniusz	zdrada kraju	10.02.1944	decyzja o nieskorzystaniu z prawa łaski
30.	Grosicki	Piotr	rabunek	10.02.1941	przestępca gwałtowny
31.	Gross	Amalia		1942	egzekucja 22.07.1942
32.	Gruszecki	Julian	kradzież kolejowa	22.03.1944	szkodnik narodowy
33.	Gurbiel	Franciszek	kradzież kolejowa, wojenne przestępstwo gospodarcze, paserstwo	03.08.1944	szkodnik narodowy
34.	Guszliewicz	Richard	rabunek, przywłaszczenie urzędu	03.07.1944	przestępca gwałtowny
35.	Hilger	Josef	brak danych	1943	
36.	Hohn	Heiner	korupcja, przywłaszczenie urzędu, nieuprawnione noszenie odznaczeń wojennych	24.06.1944	szkodnik narodowy
37.	Hoszowski	Józef	niezameldowanie się jako polski oficer	03.1943	utaskawiony

38.	Huber	Alois	udzielenie schronienia Żydom	24.07.1944	decyzja o nieskorzystaniu z prawa łaski
39.	Jandura	Andrzej		1942	egzekucja 07.01.1943
40.	Janicki	Karol	wojenne przestępstwo gospodarcze	04.12.1942	kara śmierci po wznowieniu postępowania zmieniona na 2,5 roku ciężkiego więzienia
41.	Jaworski	Josef	kradzież, włamanie, paserstwa	10.10.1942	niebezpieczny przestępca notoryczny, decyzja o nieskorzystaniu z prawa łaski
42.	Kaczmarek	Władysław	posiadanie broni	1940	
43.	Kalisz	Franciszek		1942	egzekucja 25.01.1943
44.	Kasprzycki	Edward	nielegalne posiadanie broni	1941	egzekucja 16.07.1941
45.	Katz	Moszek	nieuprawnione opuszczenie getta	1942	egzekucja 09.09.1942
46.	Kawierski	Stanisław	rabunek	1942	
47.	Kawulok	Franz	rabunek, nielegalne posiadanie broni	24.02.1941	przestępca gwałtowny
48.	Kielbania	Jan	kradzież	15.05.1944	niebezpieczny przestępca notoryczny, młodociany zbrodniarz
49.	Kita	Ignatz	rabunek	01.02.1940	przestępca gwałtowny
50.	Kłęski	Marian	morderstwo	1942	

Lp.	Nazwisko	Imię	Czyn	Data wyroku	Uwagi
51.	Korpala	Josef	rabunek	23.05.1944	przestępca gwałtowny
52.	Kostecki	Stanisław		brak danych	egzekucja 03.04.1943
53.	Kośmider	Jan	morderstwo	1940	
54.	Kowalewski	Stefan		1942	egzekucja 02.11.1942
55.	Kozak	Władysław	posiadanie broni	1941	
56.	Koziel	Mieczysław	kradzieże, włamania, paserstwa	10.10.1942	niebezpieczny przestępca notoryczny, decyzja o nieskorzystaniu z prawa łaski
57.	Kozioł	Stefan		1942	egzekucja 08.08.1942
58.	Król	Władysław	zdrada tajemnic państwowych na rzecz ZSRR	26.05.1943	decyzja o nieskorzystaniu z prawa łaski
59.	Krzyżanowski	Tadeusz	kradzież	12.11.1943	niebezpieczny przestępca notoryczny
60.	Kucharski	Josef	kradzież kolejowa, wojenne przestępstwo gospodarcze	03.08.1944	szkodnik narodowy
61.	Kwaśniewski	Edward	morderstwo, rabunek	1941	
62.	Ledwoch	Stanisław		1942	egzekucja 08.08.1942
63.	Lenart	Franciszek		brak danych	egzekucja 03.04.1943

64.	Luks	Lola		1942	egzekucja 09.09.1942
65.	Łapiński	Franciszek	kradzieże z wagonów kolejowych	04.12.1942	szkodnik narodowy, wykonanie kary śmierci 03.04.1943
66.	Madej	Ludwik	kradzież	04.08.1942	szkodnik narodowy
67.	Magierowski	Zbigniew	zdrada tajemnic państwowych na rzecz ZSRR	18.05.1943	
68.	Majerczyk	Jan		1942	egzekucja 25.01.1943
69.	Major	Stanisław	kradzieże	1940	szkodnik narodowy
70.	Malak	Witold	bunt więźniów	14.10.1943	przestępca gwałtowny
71.	Malak	Witold	brak danych	1943	
72.	Malanowska	Alicja	zdrada tajemnic państwowych na rzecz ZSRR	19.09.1942	osoba małoletnia, egzekucja 13.09.1943
73.	Malek	Johann	kradzież, ciężki akt przemocy z użyciem broni, nielegalne posiadanie broni	25.01.1940	przestępca gwałtowny
74.	Matolski	Władysław	niezameldowanie się jako polskim oficer		
75.	Matusik	Ludwik	morderstwo, rabunek	03.06.1940	przestępca gwałtowny
76.	Mazur	Władysław	rabunek	1942	

Lp.	Nazwisko	Imię	Czyn	Data wyroku	Uwagi
77.	Meinhold	Max	wojenne przestępstwo gospo- darcze, fałszerstwo dokumentu, oszustwo, wymuszenie, występek dewizowy	17.03.1944	szkodnik narodowy, decyzja o nie- skorzystaniu z prawa łaski
78.	Mittelbach	Walter	brak danych	brak danych	
79.	Mosoń	Władysław	rabunek	01.02.1940	przestępca gwałtowny
80.	Mróz	Józef	morderstwo	1942	
81.	Müller	Karl	brak danych	brak danych	
82.	Musiał	Franciszek	kradzieże	23.11.1943	niebezpieczny przestępca notoryczny
83.	Naumenko	Nikolaus	zdrada tajemnic państwowych na rzecz ZSRR	09.08.1944	
84.	Neumann	Simon		1942	egzekucja 09.09.1942
85.	Niechaj	Tadeusz	kradzież, szkodnictwo narodowe	02.07.1942	szkodnik narodowy, młodociany zbrodniarz
86.	Niemiec	Tadeusz		1942	egzekucja 25.01.1943
87.	Nowak	Alexander		1942	egzekucja 07.01.1943
88.	Nowicki	Wincenty	kradzież	1942	niebezpieczny przestępca noto- ryczny, egzekucja 02.11.1942

89.	Nowojowski	Marian	kradzież kolejowa	22.03.1944	szkodnik narodowy
90.	Olechnowicz	Stanisław	zdrada kraju	10.02.1944	uciekł z Niemieckiego Zakładu Karnego w Krakowie 27.07.1944
91.	Otahalik	Leopold	zdrada tajemnic państwowych na rzecz ZSRR	09.08.1944	
92.	Parada	Antoni	wojenne przestępstwo gospodarcze	1943	wznowienie postępowania, ponowny wyrok, skazanie na ciężkie więzienie
93.	Parzymieso	Antoni	przywłaszczenie urzędu, wymuszenie,	14.10.1943	szkodnik narodowy
94.	Paź	Ludwik	kradzież	23.11.1943	niebezpieczny przestępca notoryczny
95.	Pelec	Franciszek	morderstwo	1942	
96.	Piechnik	Władysław	napad rabunkowy, bezprawne posiadanie broni	1940	
97.	Pięgza	Marian		1940	egzekucja 15.09.1940
98.	Pietrzak	Wincenty	kradzież	18.10.1943	niebezpieczny przestępca notoryczny
99.	Pocątn	Józef	umożliwienie ucieczki więźniów z miejsca egzekucji, szkodnictwo narodowe	30.07.1944	egzekucja 31.07.1944

Lp.	Nazwisko	Imię	Czyn	Data wyroku	Uwagi
100.	Pompka	Anton		1942	egzekucja 08.08.1942
101.	Pruchnicka	Maria	brak danych	1943	
102.	Przeginiak	Władysław	kradzieże	23.11.1943	niebezpieczny przestępca notoryczny
103.	Prześlica	Stanisław		1941	egzekucja 02.10.1941
104.	Przybysz	Jan	zdrada tajemnic państwowych na rzecz ZSRR	21.06.1943	
105.	Pytel	Franciszek		1940	egzekucja 16.04.1940
106.	Pyzowski	Emil		1941	egzekucja 16.07.1941
107.	Rajca	Julian		1940	egzekucja 24.06.1940
108.	Raźny	Andrzej	posiadanie broni	1940	
109.	Rebisz	Johann		1940	egzekucja 14.03.1940
110.	Reichert	Abraham		1942	egzekucja 09.09.1942
111.	Reszka	Franciszek	morderstwo, rabunek	1941	przestępca gwałtowny
112.	Reuthe	Heinz	wojenne przestępstwo gospodarcze	1943	
113.	Rosenbaum	Beila		02.06.1942	egzekucja 19.06.1942
114.	Rządek	Julian	kradzież pocztowa	12.05.1942	szkodnik narodowy, egzekucja 09.09.1942

115	Sadłowski	Antoni	zdrada tajemnic państwowych na rzecz ZSRR	21.06.1943	
116.	Schüle	Otto	korupcja	14.07.1944	szkodnik narodowy, decyzja o nie-skorzystaniu z prawa łaski
117.	Semla	Karol	opór przeciwko władzy	12.07.1940	przestępca gwałtowny
118.	Sieczka	Antoni	zdrada tajemnic państwowych na rzecz ZSRR	18.05.1943	
119.	Sikora	Karol	kradzież kolejowa	11.06.1943	szkodnik narodowy, decyzja o zamianie na 5 lat ciężkiego więzienia w drodze łaski
120.	Siwek	Julian	rabunek	1942	
121.	Skoczeń	Jan	morderstwo	1941	
122.	Skraba	Zygmunt	kradzież	12.11.1943	niebezpieczny przestępca notoryczny
123.	Skrzypczak	Stanisław		1942	egzekucja 02.11.1942
124.	Stominski	Jan		1942	egzekucja 08.12.1942
125.	Sobarnia	Johann	wojenne przestępstwo gospodarcze	16.04.1943	
126.	Sokołowski	Marian			egzekucja 03.04.1943
127.	Sowiński	Jan	kradzież kolejowa	11.06.1943	szkodnik narodowy, decyzja o nie-skorzystaniu z prawa łaski

Lp.	Nazwisko	Imię	Czyn	Data wyroku	Uwagi
128.	Sroka	Jan	niedoniesienie o posiadaniu broni	1940	
129.	Stanek	Kazimierz	rabunek z włamaniem	1941	
130.	Staruch	Kazimierz	zdrada tajemnic państwowych na rzecz ZSRR	06.06.1943	
131.	Stec	Stanisław		1942	egzekucja 25.01.1943
132.	Stelmaszczyk	Emilian		brak danych	egzekucja 03.04.1943
133.	Suszczyk	Mieczysław	zdrada kraju	19.11.1943	wyrok wykonano
134.	Świątek	Karol	bunt więźniów	29.06.1944	przestępca gwałtowny, decyzja o nieskorzystaniu z prawa łaski
135.	Szafraniecki	Gerson		1942	egzekucja 09.09.1942
136.	Szczerski	Jan	zdrada tajemnic państwowych na rzecz ZSRR	18.05.1943	decyzja o zamianie na dziesięć lat ciężkiego więzienia
137.	Szczurek	Bolesław		1942	egzekucja 25.01.1943
138.	Ślączek	Józef	posiadanie broni, kradzież	1940	
139.	Śmietana	Mieczysław	brak danych	1943	
140.	Środa	Karol	kradzież, paserstwo	30.09.1942	niebezpieczny przestępca notoryczny
141.	Turek	Katarzyna	morderstwo	1942	

142.	Tylek	Józef	morderstwo, rabunek	03.06.1940	przestępca gwałtowny
143.	Walendzik	Jan	zdrada tajemnic państwowych na rzecz ZSRR	21.06.1943	
144.	Wasłowicz	Andreas	rabunek	01.02.1940	przestępca gwałtowny
145.	Waśniowski	Władysław	bunt więźniów	29.06.1944	przestępca gwałtowny, decyzja o nieskorzystaniu z prawa łaski
146.	Wereński	Stanisław	włamanie, rabunek	1940	
147.	Wieczorek	Stanisław	morderstwo, rabunek	1941	
148.	Wnęk	Józef	kradzieże i paserstwo	18.10.1943	niebezpieczny przestępca notoryczny
149.	Wójcik	Stanisław		1940	egzekucja 15.09.1940
150.	Ziemski	Władysław	kradzież kolejowa	11.06.1943	szkodnik narodowy
151.	Zuwała	Kazimierz	kradzież, szkodnictwo narodowe	02.07.1942	szkodnik narodowy
152.	Żongołłowicz	Janusz	zdrada kraju, niezameldowanie się jako polski oficer	10.02.1944	decyzja o zamianie kary na osiem lat ciężkiego więzienia, uciekł z Niemieckiego Zakładu Karnego w Krakowie 27.07.1944
153.	Żubryd	Antoni	zdrada tajemnic państwowych na rzecz ZSRR	06.06.1943	

Bibliografia

Źródła archiwalne

- Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Delegatura Rządu RP na Kraj, sygn. 202/IV, t. 1.
- Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Krakowie, 307/18, t. 1; 604/6.
- Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie, GK 108/3, 5, 9, 13, 17, 18, 21, 23, 27, 31, 32, 39, 42, 43, 55, 65, 70, 73, 99, 138, 139.
- Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie, GK 94/8502; GK 94/8550; GK 97/8.
- Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie, BU 0330/251, t. 2.
- Archiwum Narodowe w Krakowie, Niemiecki Zakład Karny w Krakowie, sygn. 76, 77.
- Archiwum Narodowe w Krakowie, Niemieckie Więzienie w Nowym Wiśniczu, sygn. 6, 7, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 19, 20, 23, 24, 26, 27, 30, 33, 43, 48, 49a, 53, 55, 58, 60, 69, 73, 74, 76, 79, 87, 98, 100, 104, 108, 113.
- Archiwum Narodowe w Krakowie, Samodzielne Więzienie w Nowym Sączu, sygn. 2, 9.
- Archiwum Narodowe w Krakowie, Niemiecki Zakład Karny w Tarnowie, sygn. 1, 6, 21, 25, 54, 62, 72, 73, 75.
- Archiwum Państwowe Obwodu Lwowskiego we Lwowie, P-77 Sąd Specjalny przy Sądzie Niemieckim we Lwowie, sygn. 60.
- Archiwum Państwowe w Warszawie, Sąd Specjalny w Warszawie, sygn. 1843.
- Bundesarchiv Berlin, R 3001/9803/7/1; R 3001/9803/7/2; R 137 I/696, 1261, 1264, 1265, 1270, 1274, 1275, 1303, 1401, 1402, 1410, 1429, 1442, 1460.
- Bundesarchiv Ludwigsburg, B 162/18478.
- Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz Berlin-Dahlem, XVII. HA Schlesien, Rep. 222c Oberlandesgerichtsbezirk Kattowitz, Nr. 1497.
- Oddziałowa Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w Krakowie, S 61/2012/Zn, t. 1, 5, 11, 12, 18, 19.

Akty prawne

- Dritte Verordnung über Aufenthaltsbeschränkungen
im Generalgouvernement vom 15. Oktober 1941/Trzecie
rozporządzenie o ograniczeniach pobytu w Generalnym
Gubernatorstwie z dnia 15 października 1941 r., „Verordnungsblatt
für das Generalgouvernement”/„Dziennik Rozporządzeń dla
Generalnego Gubernatorstwa” 1941 Nr 99, s. 595.
- Jugendgerichtsgesetz vom 16. Februar 1923, „Reichsgesetzblatt”
Teil 1, 1923 Nr 14, s. 135.
- Kriegswirtschaftsverordnung vom 4. September 1939,
„Reichsgesetzblatt” Teil 1, 1939 Nr 163, s. 1609.
- Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich vom 15. Mai 1871,
„Reichsgesetzblatt” 1871 Nr 24, s. 127.
- Verordnung gegen Gewaltverbrecher vom 5. Dezember 1939,
„Reichsgesetzblatt” Teil 1, 1939 Nr 244, s. 2378.
- Verordnung gegen Volksschädlinge vom 5. September 1939,
„Reichsgesetzblatt” Teil 1, 1939 Nr 168, s. 1679.
- Verordnung über Aufenthaltsbeschränkungen
im Generalgouvernement vom 13. September 1940/
Rozporządzenie o ograniczeniach pobytu w Generalnym
Gubernatorstwie z dnia 13 września 1940 r., „Verordnungsblatt
für das Generalgouvernement” Teil 1/„Dziennik Rozporządzeń dla
Generalnego Gubernatorstwa” Część 1, 1940 Nr 55, s. 288.
- Verordnung über die Bekämpfung der Geschlechtskrankheiten
im Generalgouvernement vom 22. Februar 1940/
Rozporządzenie o zwalczaniu chorób płciowych w Generalnym
Gubernatorstwie z dnia 22 lutego 1940 r., „Verordnungsblatt
des Generalgouverneurs für die besetzten polnischen Gebiete”
Teil 2/„Dziennik Rozporządzeń Generalnego Gubernatora dla
Okupowanych Polskich Obszarów” Część 2, 1940 Nr 15, s. 81.
- Verordnung über die Kennzeichnung von Juden und Jüdinnen
im Generalgouvernement vom 23. November 1939/
Rozporządzenie o oznaczeniu żydów i żydówek w Generalnym
Gubernatorstwie z dnia 23 listopada 1939 r., „Verordnungsblatt
des Generalgouverneurs für die besetzten polnischen Gebiete
1939”/„Dziennik Rozporządzeń Generalnego Gubernatora dla
Okupowanych Polskich Obszarów” 1939 Nr 8, s. 61.
- Verordnung über die Meldepflicht polnischer Offiziere vom 31. Juli 1940/
Rozporządzenie o obowiązku meldowania się oficerów polskich
z dnia 31 lipca 1940 r., „Verordnungsblatt des Generalgouverneurs

- für die besetzten polnischen Gebiete”/„Dziennnik Rozporządzeń Generalnego Gubernatora dla Okupowanych Polskich Obszarów” 1940 Nr 49, s. 235.
- Verordnung über die Strafrechtspflege gegen Polen und Juden in den eingegliederten Ostgebieten vom 4. Dezember 1941, „Reichsgesetzblatt” Teil 1, 1941 Nr 140, s. 759.
- Verordnung über die Wehrmachtgerichtsbarkeit gegen Zivilpersonen im Generalgouvernement vom 26. Januar 1940/Rozporządzenie o sądownictwie wojskowym w sprawach osób cywilnych w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 26 stycznia 1940, „Verordnungsblatt des Generalgouverneurs für die besetzten polnischen Gebiete” Teil 1/„Dziennnik Rozporządzeń Generalnego Gubernatora dla Okupowanych Polskich Obszarów” Część 1, 1940, Nr 9, s. 41.
- Verordnung über Sondergerichte im Generalgouvernement vom 15. November 1939/Rozporządzenie o Sądach Specjalnych w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 15 listopada 1939 r., „Verordnungsblatt des Generalgouverneurs für die besetzten polnischen Gebiete”/„Dziennnik Rozporządzeń Generalnego Gubernatora dla Okupowanych Polskich Obszarów” 1939 Nr 6, s. 34.
- Verordnung über Strafen und Strafverfahren bei Zuwiderhandlungen gegen Vorschriften auf dem Gebiet der Bewirtschaftung bezugsbeschränkter Erzeugnisse vom 6. April 1940, „Reichsgesetzblatt” Teil 1, 1940 Nr 62, s. 610.
- Verordnung zum Schutz gegen jugendliche Schwerverbrecher vom 4. Oktober 1939, „Reichsgesetzblatt” Teil 1, 1939 Nr 199, s. 2000.
- Verordnung zur Bekämpfung der Preistreiberei vom 21. Januar 1940/Rozporządzenie celem zwalczania podbijania cen z dnia 21 stycznia 1940 r., „Verordnungsblatt des Generalgouverneurs für die besetzten polnischen Gebiete” Teil 1/„Dziennnik Rozporządzeń Generalnego Gubernatora dla Okupowanych Polskich Obszarów” Część 1, 1940 Nr 3, s. 8.

Prasa

- Banda opryszków przed sądem. 40–50 włamań na koncie przewinień,*
„Goniec Krakowski” z 22.11.1940.
- Bandenführer zum Tode verurteilt. Verbrecherkönig von Sanok ging ins Garn – Von den Polen aus dem Kerker freigelassen Läden geplündert – Jüdischer Komplize floh schwerverletzt,* „Krakauer Zeitung” z 12.01.1940.

Bandyta skazany na karę śmierci, „Goniec Krakowski” z 20.03.1942.
Bestjałskie morderstwo rabunkowe, „Goniec Krakowski” z 25.04.1941.
Die frühere Geliebte heimtückisch ermordet. Vom Sondergericht zum Tode verurteilt, „Krakauer Zeitung” z 7.02.1941.
Dwa wyroki śmierci w Krakowie, „Kurier Częstochowski” z 16.08.1942.
Dwukrotny wyrok śmierci, „Nowy Głos Lubelski” z 8.10.1940.
Dziesięć razy skazany na śmierć, „Goniec Krakowski” z 4.04.1940.
Epilog afery korupcyjnej w związku z wysiedlaniem żydów z Krakowa. Kupiec Reichert skazany na 8 lat więzienia, „Goniec Krakowski” z 6.02.1941.
Fałszywy „kapitan Gestapo” – zwyczajny szalbierzem, „Goniec Krakowski” z 31.08.1940.
Gewaltverbrecher hingerichtet. Das Haus eines Dorfschulzen überfallen, „Krakauer Zeitung” z 14.03.1942.
Juden schacherten mit Diebesgut. Interessante Streislichter aus der Verhandlung vor dem deutschen Sondergericht. Sieben „ahnungslose” Juden stellten alles auf den Kopf, „Krakauer Zeitung” z 15.12.1939.
Kara śmierci za rabunek, „Goniec Krakowski” z 18.05.1940; *Todesstrafe für schweren Raub verhängt. Einsames Gehöft überfallen – Geld gefordert – Hausherrin und Schwiegersohn misshandelt*, „Krakauer Zeitung” z 17.05.1940.
Kara więzienia dla niesumiennego policjanta, „Goniec Krakowski” z 5.03.1941.
Kara więzienie za nielegalny ubój, „Goniec Krakowski” z 15.02.1941.
Matkobójca skazany na karę śmierci, „Goniec Krakowski” z 17.01.1942.
Mord w więzieniu, „Goniec Krakowski” z 21.01.1942.
Plünderer und Erpresser. Die Zusammensetzung des Sondergerichts in Krakau – Zwei Fälle aus den Verhandlungen Zuchthaus für gesinnungslose Lumpen, „Krakauer Zeitung” z 23.11.1939.
Polnische Deserteure gingen auf Raub. Zuchthausstrafen durch das deutsche Sondergericht – Vom Gefängnis zur Hochzeit. Ein Langfinger wollte seinem Glück nachhelfen, „Krakauer Zeitung” z 14.12.1939.
Rana zdradziła sprawcę, „Kurier Częstochowski” z 29.08.1940.
Skazany na śmierć za posiadanie broni, „Goniec Krakowski” z 7.12.1940.
Skazany za paskarstwo, „Goniec Krakowski” z 7.12.1940.
Surowa kara za przemyt dewiz, „Goniec Krakowski” z 7.12.1940.
Surowe kary za ubój rytualny, „Goniec Krakowski” z 21.11.1940; *2 lata ciężkiego więzienia za ubój rytualny*, „Kurier Częstochowski” z 21.11.1940.

„Szczur dworcowy” skazany na trzy lata ciężkiego więzienia, „Goniec Krakowski” z 27.09.1940.

Sześć lat więzienia za rabunek i zgwałcenie, „Goniec Krakowski” z 21.11.1940.

Tłum znęcał się nad lotnikami niemieckimi. Dalsze wyroki Sądu Specjalnego, „Kurier Częstochowski” z 1.02.1940.

Vater und Sohn auf der Anklagebank. Dieser Pferdekauf hatte einen Haken – Deutsches Sondergericht sühnte umfangreiche Diebstähle durch hohe Gefängnis- und Geldstrafen, „Krakauer Zeitung” z 5.01.1940.

Verbotener Waffenbesitz: Todesstrafe. Gewalttätiger Bandit hingerichtet, „Krakauer Zeitung” z 28.09.1940.

Wieloletnie ciężkie więzienie za kradzieże kolejowe, „Nowy Głos Lubelski” z 23–24.03.1941.

„Wstydziła się” nosić opaskę, „Kurier Częstochowski” z 13.08.1940.

Wykonanie dwóch wyroków śmierci za nieprawne posiadanie broni, „Goniec Krakowski” z 30.08.1940.

Wykonanie wyroku śmierci na trzech opryskach, „Goniec Krakowski” z 9.08.1940.

Wyrok na sprawcę mordu rabunkowego, „Goniec Krakowski” z 13.06.1941.

Wyrok śmierci na bandytę, „Goniec Krakowski” 11.02.1942.

Wyrok śmierci na bandytę, „Goniec Krakowski” z 29.08.1941.

Wyrok śmierci na bandytę, „Goniec Krakowski” z 31.03.1940.

Wyrok śmierci na bandytę, „Kurier Częstochowski” z 16.05.1942.

Wyrok śmierci na żonobójcę, „Goniec Krakowski” z 12.02.1942.

Wyrok śmierci w Nowym Sączu, „Goniec Krakowski” z 21.11.1940.

Wyrok śmierci za posiadanie broni, „Goniec Krakowski” z 1.05.1941.

Zuchthaus für Devisenverbrecher. Sie verkauften Reichsmark zum Überkurs, „Krakauer Zeitung” z 2.10.1942; Wyrok na sprawców przestępstw dewizowych, „Goniec Krakowski” z 8.04.1941; Banknoty w termosie, „Gazeta Lwowska” z 9.10.1941.

Zum Tode verurteilt. Sühne für bestialische Mordtat, „Krakauer Zeitung” z 20.03.1941.

Zwei Todesurteile vollstreckt. Schutz vor kriminellen Elementen, „Krakauer Zeitung” z 20.01.1940; Skazany na śmierć morderca ojca – sadysty, „Kurier Częstochowski” z 21–22.01.1940.

Zwei Todesurteile vollstreckt. Schutz vor kriminellen Elementen, „Krakauer Zeitung” z 20.01.1940.

10 lat więzienia za defraudację, „Goniec Krakowski” z 16.05.1941.

3 lata więzienia za słuchanie zagranicznych stacyj radiowych, „Goniec Krakowski” z 25.08.1940.

Opracowania

- Biberstein A., *Zagłada Żydów w Krakowie*, Kraków 1985.
- Bratko J., *Gestapowcy, kontrwywiad, konfidenci, konspiratorzy*, Kraków 1990.
- Chwalba A., *Okupacyjny Kraków w latach 1939–1945*, Kraków 2002.
- Czocher A., *Drobna przestępczość pospolita w okupowanym Krakowie na podstawie akt więźniów więzienia przy ul. Senackiej (tzw. więzienie św. Michała) z lat 1939–1945*, w: *Polska pod okupacją 1939–1945*, red. M. Przegiętka, M. Grądzka-Rejak, M. Hańderek, S. Kalbarczyk, S. Piątkowski, M. Sikora, T. Toborek, J. Wróbel, t. 3, Warszawa 2019.
- Encyklopedia Krakowa*, Warszawa–Kraków 2000.
- Graczyk K., *Opinia profesora Władysława Woltera w sprawie działalności sądów niemieckich na obszarach polskich w okresie najazdu hitlerowskiego*, „*Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa*” 1 (2021), s. 221–257.
- Graczyk K., *Skazany nazistowski sędzia. Sprawa Alberta Michela przed Sądem Okręgowym w Krakowie (1948–1949)*, w: *Nazwać zbrodnie po imieniu. Ustalenia Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w sprawie zbrodni z okresu II wojny światowej*, red. S. Karowicz-Bienias, R. Leśkiewicz, A. Pozorski, Warszawa 2021, s. 206–249.
- Graczyk K., *Sondergericht Kattowitz. Sąd Specjalny w Katowicach 1939–1945*, Warszawa 2020.
- Graczyk K., *Wznowienie postępowania karnego w praktyce Sądu Specjalnego w Katowicach (Sondergericht Kattowitz) 1939–1945*, „*Z Dziejów Prawa*” 12 (20) (2019), s. 597–615.
- Graczyk K., *Z działalności niemieckiego Sądu Specjalnego w Radomiu (1939–1945)*, „*Czasopismo Prawno-Historyczne*” 75 (2023) z. 2, s. 147–181.
- Graczyk K., *Z organizacji i działalności Sądu Specjalnego w Kielcach (Sondergericht Kielce) (1939–1945)*, „*Zeszyty Prawnicze*” 23 (2023) nr 1, s. 79–126.
- Graczyk K., *Die Todesurteile und die Propaganda. Die härtesten Urteile des Sondergerichts Kattowitz (1939–1945) und deren Ausnutzung in der lokalen Presse*, „*Journal on European History od Law*” 12 (2021) no. 1, s. 29–39.
- Graczyk K., *Pierwszy Sondergericht na ziemiach polskich. Z działalności Sądu Specjalnego w Częstochowie (Sondergericht Tschenstochau) (1939–1945)*, „*Czasopismo Prawno-Historyczne*” 74 (2022) z. 2, s. 179–219.
- Janiszewska-Talago E., *Szkoła antropologiczna prawa karnego w Polsce*, Warszawa 1965.

- Konieczny A., *Pod rządami wojennego prawa karnego Trzeciej Rzeszy. Górny Śląsk 1939–1945*, Warszawa–Wrocław 1972.
- Krzymuski E., *Szkoła pozytywna prawa karnego we Włoszech*, Lwów 1889.
- Kubalski E., *Niemcy w Krakowie. Dziennik 1 IX 1939 – 18 I 1945*, red. J. Grabowski, Z. Grabowski, Kraków–Budapeszt 2010.
- Madajczyk C., *Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce*, t. 2, Warszawa 2019.
- Majer D., „*Narodowo obcy*” w III Rzeszy. *Przyczynek do narodowosocjalistycznego ustawodawstwa i praktyki prawniczej w administracji i wymiarze sprawiedliwości ze szczególnym uwzględnieniem ziem wcielonych do Rzeszy i Generalnego Gubernatorstwa*, Warszawa 1989.
- Manthe B., *Richter in der nationalsozialistischen Kriegsgesellschaft. Beruflicher und privater Alltag von Richtern des Oberlandesgerichtsbezirks Köln, 1939–1945*, Tübingen 2013.
- Mielnik H., *Sądownictwo polskie (nieniemieckie) w dystrykcie lubelskim Generalnego Gubernatorstwa w latach 1939–1944*, Lublin 2020.
- Mielnik H., *Ustalenie właściwości sądów polskich (nieniemieckich) w sprawach karnych przez prokuraturę niemiecką w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945*, „*Res Historica*” 56 (2023), s. 753–797.
- Miquel M. von, *Ahnden oder amnestieren? Westdeutsche Justiz und Vergangenheitspolitik in den sechziger Jahren*, Göttingen 2004.
- Moritz G., *Gerichtbarkeit in den von Deutschland besetzten Gebieten 1939–1945*, Tübingen 1955.
- Musiał B., *Deutsche Zivilverwaltung und Judenverfolgung im Generalgouvernement. Eine Fallstudie zum Distrikt Lublin 1939–1944*, Wiesbaden 1999.
- Nollau G., *Das Amt. 50 Jahre Zeuge der Geschichte*, München 1978.
- Prel du M., *Das Generalgouvernement*, Würzburg 1942.
- Przegiętka M., *Czy Otto von Wächter był inicjatorem aresztowania profesorów w Krakowie 6 listopada 1939 r.? Nowe ustalenia na podstawie analizy nieznanych do tej pory dokumentów*, „*Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne*” 150 (2023) nr 3, s. 533–547.
- Ryszka F., *Państwo stanu wyjątkowego. Rzecz o systemie państwa i prawa Trzeciej Rzeszy*, Wrocław 1985.
- Werle G., *Justiz-Strafrecht und polizeiliche Verbrechensbekämpfung im Dritten Reich*, Berlin–New York 1989.
- Wroński T., *Kronika okupowanego Krakowa*, Kraków 1974.

- Wrzyszczyk A., *Okupacyjne sądownictwo niemieckie w Generalnym Gubernatorstwie 1939–1945. Organizacja i funkcjonowanie*, Lublin 2008.
- Wrzyszczyk A., *Placówka Zapasowa Organów Resortu Sprawiedliwości Generalnego Gubernatorstwa w Görlitz 1944–1945*, w: *Nil nisi veritas. Księga dedykowana Profesorowi Jackowi Matuszewskiemu*, red. M. Głuszak, D. Wiśniewska-Józwiak, Łódź 2016, s. 517–527.
- Wrzyszczyk A., *Z badań nad ewakuacją organów resortu sprawiedliwości Generalnego Gubernatorstwa w latach 1944–1945*, „*Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego*” 11 (2008), s. 263–275.
- Wrzyszczyk A., *Z działalności Sądu Specjalnego w Radomiu (1939–1945)*, „*Czasopismo Prawno-Historyczne*” 53 (2001) z. 1, s. 327–342.

Abstrakt

Konrad Graczyk

*„Stołeczny” Sondergericht. Niemiecki Sąd Specjalny
w Krakowie (Sondergericht Krakau) 1939–1945*

Artykuł stanowi monograficzne opracowanie niemieckiego Sądu Specjalnego w Krakowie (Sondergericht Krakau). Był to okupacyjny sąd karny działający w latach 1939–1945. W tekście omówiono wszystkie najistotniejsze aspekty działalności: właściwość miejscową i rzeczową, ustrój, organizację, obsadę kadrową, orzecznictwo oraz jego odbiór w świetle okupacyjnej prasy, a także kwestię ewakuacji. Artykuł oparto głównie na źródłach archiwalnych zgromadzonych w ramach szerokiej kwerendy archiwalnej, obejmującej archiwa niemieckie i polskie. Wykorzystano metodę historyczną, formalno-dogmatyczną (charakterystyczną dla nauk prawnych) oraz statystyczną. Przedstawiono podstawową statystykę oraz obliczono liczbę osób skazanych na karę śmierci. Tekst ma charakter deskryptywny i opiera się na źródłach dotychczas niewykorzystanych.

Słowa kluczowe:

sąd specjalny, prawo karne, Generalne Gubernatorstwo, okupacja, Żydzi

Abstract

Konrad Graczyk

„Stoleczny” Sondergericht. German Special Court in Krakow (Sondergericht Krakau) 1939–1945

The article is a monographic study of the German Special Court in Kraków (Sondergericht Krakau). It was an occupation criminal court operating in the years 1939–1945. The text discusses all the most important aspects of the activity: local and material jurisdiction, system, organization, staffing, jurisprudence and its reception in the light of the occupation press, as well as the issue of evacuation. The article is based mainly on archival sources collected as part of a wide archival query, including German and Polish archives. Historical, formal-dogmatic (characteristic of legal sciences) and statistical methods were used. Basic statistics were presented and the number of people sentenced to death was calculated. The text is descriptive and based on previously unused sources.

Keywords:

special court, criminal law, General Government, occupation, Jews